

Geschiedenis van Achlum

Klaas van der Pol
Drachten 1987

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Het begin	6
De terpen.	8
Overstromingen	12
Dijkaanleg	15
Woelige tijden	26
De Kruistochten.....	27
Het klooster en haar invloed.....	29
Het kloosterbezit	38
De kerk en het klooster.....	42
De reformatie.....	45
Het kerke-rekenboek	49
Opkomst plaatselijk bestuur	55
Na de zelfstandigwording.....	57
De kerk en de toren	59
Het stemregister.....	67
De 38 stemhebbende boerderijen	69
Boerderij 1 halverwege Hitsum.....	70
Boerderij 2 Finghiasate	70
Boerderij 3 Sickenbuersterasate	70
Boerderij 5 Groot Deersum	71
Boerderij 6 Klein Deersum	72
Boerderij 7 Kleine Wiske	73
Boerderij 8 Grote Wiske	73
Boerderij 9.....	74
Boerderij 10.....	74
Boerderij 11 Beneysten	75
Boerderij 12 Paijeboerderij	75
Boerderij 13 Kloosterpleats.....	76
Boerderij 14 Monnickenbildt	77

Boerderij 15.....	78
Boerderij 16 Offenhuysensate	78
Boerderij 17 De Terp.....	79
Boerderij 18 en 19 Grote en Kleine Bril	79
Boerderij 20.....	80
Boerderij 21 Heeremastate	81
Boerderij 22 Liaukingastate	83
Boerderij 23 en 24 Gelterp	83
Boerderij 25 Kerkepleats.....	83
Boerderij 26 sate Gelterp.....	84
Boerderij 27 Kerk- en vicariepleats	85
Boerderij 28 Pastoriepleats.....	86
Boerderij 30 Groot Ludum.....	87
Boerderij 31 Klein Ludum.	88
Boerderij 32 Heech Hiem.....	88
Boerderij 33.....	89
Boerderij 34.....	90
Boerderij 35.....	90
Boerderij 36.....	91
Boerderij 37.....	91
Boerderij 38.....	91
Verkochte klooster boerderijen	92
De St. Janspaniek	94
De familie Van Offenhuysen.....	95
Het rekenboek van de familie Hibma.....	100
Klaas Gerrits Wieringa (Klaas Kunst)	110
Het burgerlijk bestuur in de 18 ^e eeuw	111
De familie Draisma en de familie Draisma de Vries.....	118
Achlum in de gemeente Almenum.....	122
Oprichting Assurantie Maatschappij “Achlum”.	122
Dakpannenfabriek	125
De Russen in Achlum en Hitzum.....	127
Stichting sùkereifabriek.....	131
De zuivelfabriek	132

Schrijver, dichter Harmen Sijtsra	135
Landsverdediging.	136
Regeling beurtvaardienst.	137
Wegen en voetpaden	139
De huizen en haar bewoners.	143
Andere aspecten uit het dorpsleven	150

Voorwoord

Reeds lange tijd leefde bij mij de wens onderzoek te doen naar het ontstaan en de geschiedenis van het dorp Achlum en omstreken. De belangstelling daarnaar is bij mij voornamelijk gewekt door mijn pake (geboren te Achlum in het jaar 1861) die interessant kon vertellen over het dorpsleven in het laatst van de 19e en het begin van de 20ste eeuw.

Verder kreeg ik door werkzaamheden in de omgeving van het dorp enige kennis over de vroegere ligging van de boerderijen, landen, vaarten en wegen. Mogelijk is ook een zekere hang naar het verleden er de oorzaak van geweest dat ik dit onderzoek heb gedaan en op schrift heb gesteld.

Ik ben mij ervan bewust dat ik in deze niet volledig ben geweest (er zullen nog tal van waardevolle gegevens in de archieven te vinden zijn) doch het opsporen daarvan laat ik gaarne aan een ander over.

Ik heb mij hoofdzakelijk bepaald tot de geschiedenis van het dorp tot de 20ste eeuw. Daarna ontstonden er zoveel veranderingen op maatschappelijk, kerkelijk en sociaal gebied, dat het opsommen daarvan mij te ver zou voeren. De familienamen van oud-Achlumers zijn willekeurig uit oude geschriften overgenomen, daar zij m.i. relatie hadden met het verleden.

Hopelijk voorziet de beschrijving van het dorp in een behoefte, temeer daar er naar ik meen weinig bekend is over het klooster dat in het midden van het dorp heeft gestaan.

Mijn wens is dat ik met dit boekwerk enige interesse heb gewekt naar het verleden van het dorp, zodat, datgene wat er uit het verleden is overgebleven, met des temeer zorg wordt bewaard.

Klaas van der Pol
Drachten 1987

Het begin

Bij het lezen van de geschiedenis van het dorp Achlum en haar omgeving dient men te bedenken dat het ontstaan daarvan zich over een onvoorstelbaar aantal eeuwen heeft uitgestrekt. Immers in het oude en meest gelezen boek, de Bijbel, staat geschreven dat de aarde eertijds woest en ledig was.

Wij kunnen er dus gerust van uitgaan dat de zee eeuwen lang vrij spel heeft gehad op het gebied dat wij thans bewonen. Het land lag open voor eb en vloed, zodat de grond er veelal in doorweekte toestand bij lag. Van de oostzijde, van de veel ondiepere Middellandse Zee dreigden niet die gevaren, daar zij een binnenzee was. Het laat zich dan ook gemakkelijk verklaren dat de plassen en rietpollen op deze wijze zijn ontstaan. Op de hoger gelegen gedeelten ontstond vegetatie. Door de waterlopen kunnen we nagaan hoe men deze in latere jaren verder heeft uitgediept waardoor de slipgerende vaarten zijn ontstaan. Nog later is de Slachtedijk opgeworpen.

Op de plaats waar de Zijlroede slingerend in de Waddenzee uitmondde, thans het van Harinxmakanaal, voegden zich de Achlumer- en de Kimswardervaart samen.

Verder waren er talrijke slenken ontstaan die op hun beurt in deze vaarten uitmondde. Tevens dient men te bedenken dat in de loop der eeuwen de waterstand ten opzichte van het land is veranderd.

Ingenieur D. F. Wouda schrijft in zijn boek "Afwatering van Friesland" dat onderzoekers¹ hebben vastgesteld dat de bodem per eeuw 20 à 30 centimeter zakt ten opzichte van het zeeniveau. Hieruit zou te verklaren zijn dat er ver voor onze jaartelling mensen op ons grondgebied hebben gewoond, daar de bodem niet veel overstroomd werd door de hogere ligging.

De oudste terpvondst ter hoogte van de Offenhuyser terp wijst erop dat daar 4 eeuwen voor Chr. mensen hebben gewoond. Wanneer, vooral in de herfst en het voorjaar, bij storm en springvloed het water werd opgezweept was het noodzakelijk dat mens en dier beschutting konden vinden op een terp.

¹ Onderzoek van ing. Van Bemmelen, ing. Ramner en ing. Blaupot ten Cate

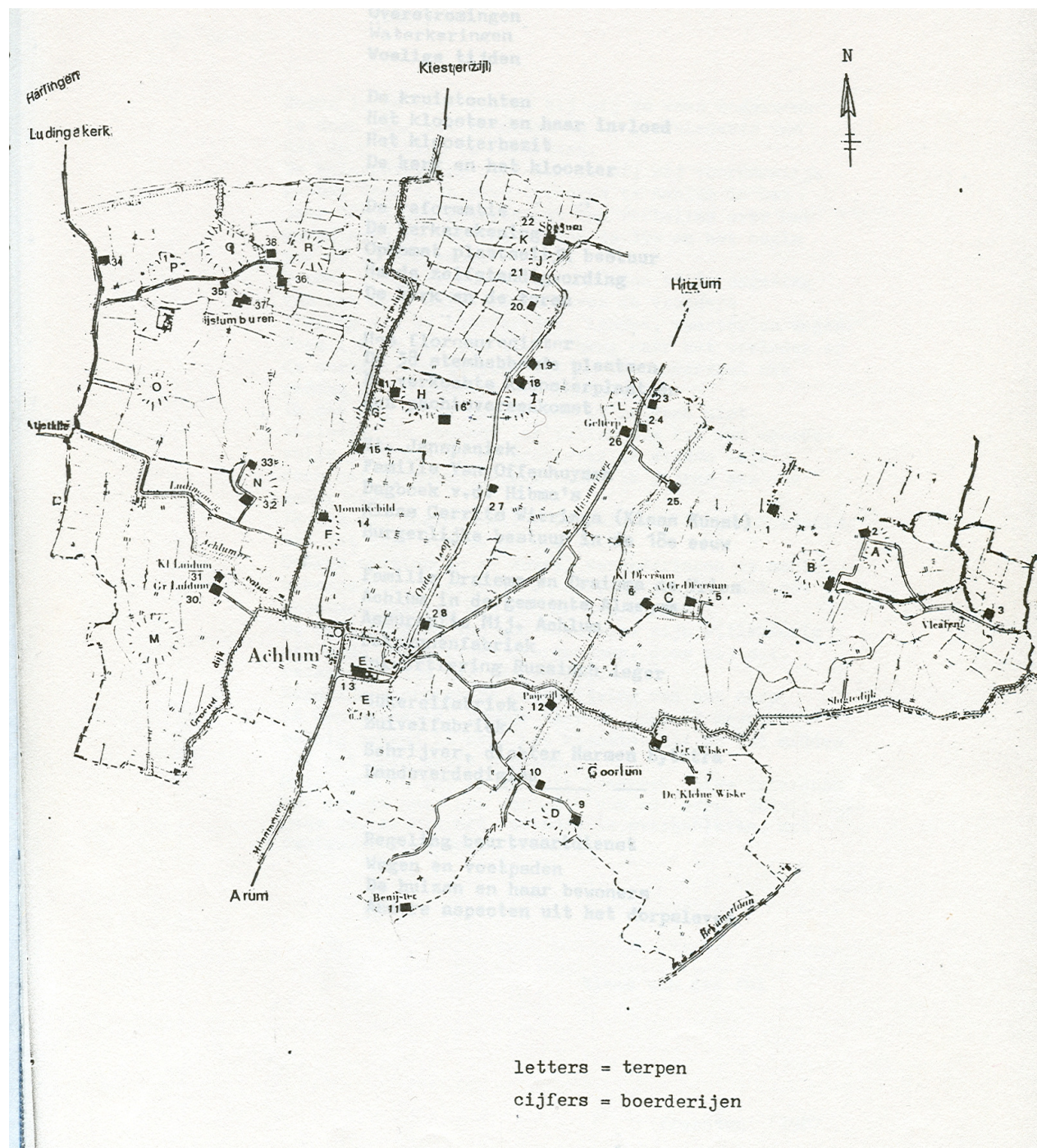
Wij dienen daarbij te bedenken dat, wanneer zich een dergelijke noodtoestand voordeed, de hulpverlening niet was geregeld zoals dit thans het geval is. Uit de logica van de geschiedenis vloeit voort dat de eerste bewoners van ons gewest de terpen en dijkjes hebben opgeworpen. De vruchtbaarheid van de grond loonde die moeite.

Vuurstenen mes, terpvondst uit Achlum

De schrijver Winsemius vermeldt dat tijdens grotere droogleggingen van landerijen de landeigenaren het dikwijls oneens waren en dat door onderlinge twisten toen het werk soms lange tijd kwam stil te liggen. Zoals u ziet, er is niets nieuws onder de zon.

De terpen.

Omdat er nog geen dijken waren was men genoodzaakt om op terpen te gaan wonen. Bij de meeste terpen loopt het talud vrij schuin op, hetgeen erop wijst dat de kruin enkele malen is weggedreven.

In Achlum zijn er een 18-tal terpen geweest die bijna allen zijn afgegraven. Met dit afgraven zijn meestal enkele jaren gemoeid geweest.

Wij hebben de terpen met een letter aangegeven, die correspondeert met de letters op de plattegrond van Achlum. Er volgt een opsomming van wat er met deze terpen in de afgelopen jaren is gebeurd en wat daarvan is overgebleven.

A. Is meest voor eigen gebruik afgegraven. Er rest nog een gedeelte waar de boerderij no. 2 Finghia op heeft gestaan.

B. Naast de boerderij 4 lag een niet hoge terp die rond de jaren 1922 is afgegraven en met kipkarren naar de Bolswardervaart is gereden.

C. Tussen Groot en Klein Deersum. Dit was een hoge terp. Wanneer hij werd afgegraven is niet bekend.

D. De boerderij staat op de terp die niet hoog is geweest. Ernaast, in de hoek van de Bolswardervaart, tegenover de gemeentegrens bevond zich een in 1917 afgegraven hoge terp

E. De kloosterterp. Rond de jaren 1860 afgegraven. Ten zuiden van de kerk, is pastoriegrond waarvoor de Minister van Binnenlandse Zaken d.d. 7 juli 1854 de kerkvoogden toestemming gaf de terp af te graven, mits zij niet te dicht bij de graven rond de kerk kwamen.

F. De terp van Monnickenbildt is vermoedelijk rond 1893 afgegraven.

G. Een betrekkelijk lage terp, die in de Slachtedijk is ingebouwd. Hier is aardewerk van ongeveer vier eeuwen vóór Chr. gevonden.

H. De terp Offingahuysen was een hoge terp. Vermoedelijk is een gedeelte eerder, maar in 1925 is deze geheel afgegraven. De kruin van de terp lag ongeveer 50 meter recht achter de later gebouwde boerderij Herbayumerweg

3. Op de kruin stond een houten hok gedeeltelijk bestemd voor paardenstal, voor het paard dat de kipkarren naar de Oude Loop trok. Het andere gedeelte was een schaftlokaal voor de terpgravers. Bij het hok lagen veel scherven, botten en menselijke schedels.

I. Deze terp lag tegen de Oude Loop, ten zuiden van de boerderij Grote Bril en is rond 1900 afgegraven.

J. Bij de verkoop van de boerderij Heeremastate in 1892 was de terp nog aanwezig en kadastraal bekend onder C 906.

K. Deze terp lag naast de boerderij Liaukingastate (no. 22) en is omstreeks 1898 afgegraven. Het was een hoge terp.

L. Nog een gedeeltelijk aanwezige terp ten noorden van de boerderij Gelterp. Wordt meest voor eigen gebruik bestemd.

M. De Ludumer terp. Eén der bekendste van Achlum. Was tot 1940 voor ongeveer de helft afgegraven, maar nadien is de rest door grondverzet machines geëgaliseerd.

N. Het Heech Hiem tussen de boerderijen jaren voor eigen gebruik afgegraven.

O. Bij de verkoop van de boerderij 33 in 1920 was er nog een opslagplaats van terpaarde afkomstig van terp O die toen werd afgegraven.

P. Een middelhoge terp aan de IJslumbuursterreed waarvan nog een gedeelte aanwezig is.

Q. De uit de geschiedenis bekende Eeslumerterp. Zij is in de jaren 1895 - 1900 afgegraven.

R. Hiervan is weinig bekend.

In het algemeen wordt aangenomen dat de terpen rond het jaar 600 na Chr. zijn opgeworpen. Uit de ligging van de boerderijen aan de voet van de terpen vermoeden wij dat op de kruin van de terp een hoofdgebouw of stins heeft gestaan. Een duidelijk bewijs daarvoor is niet aan te voeren, alleen bij de kloosterterp of de zgn. kerkterp is de kerk op de kruin blijven staan met de boerderij waar de doden werden begraven.

Het valt op dat bij enkele terpen aan beide zijden van het hoogste punt een boerderij staat of heeft gestaan.

Dat zien we bij de terp Deersum, waaraan de boerderijen Klein- en aan de andere kant Groot Deersum stonden, zoals op bijgaande plattegrond op blz. 45 is te zien.

Bij de Offenhuysenterp met aan de ene zijde Offenhuysenstate genaamd en aan de andere zijde de boerderij De Terp.

Het groot en klein Ludum stonden aan één zijde van de gelijknamige terp. De boerderijen 32 en 33 stonden ieder aan een kant van de terp N en rond de IJslumburenterp stonden de boerderijen 35, 36, 37 en 38. Verder waren de boerderijen 21 en 22 ieder naast een hoge terp gebouwd.

Alleen bij terp O staat geen boerderij meer.

Ook zien wij dat de terpen H, M, O, en R een eigen vrijliggend pad of weggetje hadden, vanaf de openbare weg naar de terp.

De samenstelling van de terpaarde is anders dan de aarde van de omliggende landerijen. Er bevindt zich in de landerijen rondom de terp een plusminus 20 centimeter dikke laag teelaarde een donkergekleurde kleilaag, geschikt voor dakpannenfabricage. In de terp vindt men deze kleilaag niet. De grond is hier meer vermengd, hetgeen erop duidt dat ze door vergraving los is geweest, zodat de kleilaag niet meer op oorspronkelijke plaats ligt.

Door deze samenstelling was zij geschikt om in de lager gelegen gronden tot verbetering van de grasmat te dienen. Vandaar dat zij naar het lage midden van de provincie werd vervoerd.

Dit heeft geduurd tot de kunstmest algemeen doorgang vond. Tijdens de afgravingen zijn er skeletten gevonden die erop wijzen dat er voor de oorspronkelijke Friezen reeds bewoners in de omgeving van Achlum hebben gewoond. Enkele sieraden en een aantal munten wijzen daar ook op.

Maar niet alles wat bloot kwam is bewaard gebleven.

Er zijn heel wat vondsten tijdens het afgraven verloren gegaan eenvoudig doordat er geen aandacht aan werd geschonken.

Vader en grootvader hebben rond de eeuwwisseling in de terpen gewerkt. Volgens hen zijn de voorwerpen in dieper gegraven gaten geworpen en bij het egaliseren van het land bedolven.

Het is de terpgravers wel opgevallen dat er op soms afgelegen plaatsen in de terp menselijke geraamten werden gevonden waaruit kan worden opgemaakt dat aan de dood van zulk een mens geen ruchtbaarheid kon worden gegeven en zo werd hij/zij aan de voet van een terp begraven.

Overstromingen

Met de beperkte middelen die men toen ter beschikking had, werd een voortdurende strijd gevoerd tegen de zee.

Het resultaat was echter onvoorspelbaar; de natuur werkte niet altijd mee. Bij een zomer met rustig weer kon er een redelijke oogst worden binnengehaald. Maar voor de herfststormen kwamen moesten in de zomer reeds voorbereidingen worden getroffen.

De meeste landeigenaren hadden ervaring met de toestand die hen zou kunnen overkomen, maar desondanks konden zij weleens overrompeld worden door een zodanig natuurgeweld, dat alles werd verwoest.

De vele overstromingen die er in de eerste eeuwen hebben plaatsgehad kunnen we niet allemaal opnoemen. Daarom zullen we ons beperken tot enkele in het oog springende verwoestingen door natuurgeweld.

In het jaar 793² was er te Achlum een geweldige overstroming. Op de "zevende van de slachtmaand" overstroomde een groot deel van Friesland, nadat de nog zwakke dijken waren verbrijzeld, zo wordt ons meegedeeld. Veel mensen kwamen om.

Gelukkig stond het zeewater niet lang op de velden en de daarop volgende winter werden ze door "menigvuldig regenwater zodanig ververscht dat ze de volgende zomer uitstak in vruchtbaarheid" en "dat ondertusschen de smertelijke ondervinding van hun gedurig gevaar de Friesen aanleiding gaf om bedacht te zijn op de middelen die ter hunne bescherming dienen konden".

Het maken van nieuwe of het vergroten van reeds voorheen opgeworpen terpen kwam hun het "bekwaamste" voor, zo lezen we. Men hield het dus bij verhoging van de terpen.

Ieder zorgde voor zichzelf. Aan het gezamenlijk opwerpen van een zeedijk was men blijkbaar nog niet toe.

Twaalf jaar later, in 805 verkeerde het dorp in nood door een "gruwzaame watervloed" want op "de één en twintigste van de Wintermaand koste deze vloed een "ontallijke" zo staat er, "menigte beesten het leven". Ook kwamen er vijfhonderd mensen om het leven en het water stond zo lang op het land dat de winterzaaiing erdoor verstikte en er geen zomervruchten in de grond konden worden gebracht. Nu zullen niet alle omgekomenen Achlumers zijn geweest, maar toch zal ook het dorp zijn slachtoffers hebben gehad. Er is weinig fantasie voor nodig om er zich een voorstelling van te maken wat een kou en honger in die winter door onze dorpsgenoten is geleden.

Rond het jaar 1219 zijn er ook enkele overstromingen geweest zoals die op de zestiende van de Louwsmaand. De zee viel na het rijzen van de zon en bij volle maan met een noordwester storm "over en door de dijken" waardoor er duizenden mensen omkwamen.

² Tegenwoordige Staat

De overlevenden waren genoodzaakt te vluchten zodat de kuststreek ontvolkt naakte. De bezittingen aan vaste goederen, die vaak niet van hen zelf waren, werden achtergelaten en men trok landinwaarts om daar het geluk te beproeven.

Het getal van hen die omkwamen was wel groot, maar we moeten niet vergeten dat het kerkhof van Achlum zo nu en dan veel groter is geweest. Groter dan volgens het inwonertal noodzakelijk was. Behalve het huidige kerkhof is de ten oosten daarvan liggende tuin ook als begraafplaats gebruikt. De tuin in de driehoek: begraafplaats, Slachtedijk en het kerkepad.

Met de grond van deze tuin is de begraafplaats in 1925 aan deze zijde verlengd en op gelijke hoogte gebracht met het oude bestaande gedeelte. Daarvoor werd de tuin van zijn bovenste laag aarde ontdaan. Na de afgraving heeft mijn pake de tuin als groentetuin gebruikt. Er zijn bij het spitten van de tuin veel beenderen en schedels van mensen bloot gekomen. Vooral aan de hoge zijde van de oude begraafplaats.

Hij had door de grote hoeveelheid altijd een emmer bij zich staan waarin de beenderen werden verzameld. Het waren voornamelijk grotere beenderen.

In de hoek van de tuin, bij het toegangshek naar de kerk, vond hij een bijna geheel intact zijnde mensengeraamte, toen hij een aardappelhoop van een winteraardelaag voorzag.

De beenderen zijn in die tijd in een diepe kuil verzameld en met aarde toegedekt.

Hieruit blijkt dat Achlum, hoewel het een veel kleiner aantal inwoners had dan nu, wel eens veel meer doden heeft gehad dan normaal het geval was. Dergelijke overstromingen konden dit teweeg brengen.

Ook is bekend dat de overstroming van 1287³ toen het eiland Griend in de Waddenzee tussen Harlingen en Terschelling het loodje moest leggen. Nu staat er het vogelwachthuisje op dat varende met de boot naar de eilanden Terschelling en Vlieland zichtbaar is. In de middeleeuwen is het eiland bewoond geweest en had voor 1215 een stadje met grachten en wallen, wat ook leed onder de stormen, die men op dit eiland uit de eerste hand had. Het was in 1287 dat het door het toenemend geweld der zee is verzwolgen en sindsdien spoorloos is verdwenen.

Om het geweld der zee te illustreren nemen we een andere bron die vermeldt dat de storm het eiland deed afbrokkelen en het "Stedeke Grint of Gryn" op het eiland van de gelijke naam aan het Vlie gelegen, zodanig door

³ Tegenwoordige Staat

het water overviel dat er geen tien huizen bleven staan. De kerk met het koor en de leerplaats werden omver gesmeten. Ook "werden wallen en poorten met het verdere buitenwerk daardoor zodanig gestrooid en geslecht, dat ze na het aflopen bezwaarlijk te vernemen viel".

De oude toestand was dus niet terug te vinden en tot op de huidige dag liggen er op het hoogste punt van het eilandje nog stenen kennelijk afkomstig van deze gebouwen. We vermelden dit om aan te geven hoe ernstig de storm en het water tekeer konden gaan. De laatste overstroming in Friesland was in februari 1825. Daarover is veel geschreven in tijdschriften en boeken.

De overstroming heeft Achlum niet getroffen. Wel zijn in het zuiden van de provincie en in de kop van Overijssel de dijken doorgebroken waardoor het zuiden van de provincie onder water kwam te staan.

De Waterkolken achter de zeedijk in bijvoorbeeld Lemsterland getuigen van deze dijkdoorbraken. Het zeewater liep over het land tot ongeveer het midden van de gemeente Wonseradeel waar een man verdronk die te Woms schapen op het droge zou brengen.

Zoals eerder vermeld werd Achlum gespaard voor een overstroming maar haar bewoners moesten zich nu wel beter verdedigen tegen het water dan voorheen.

Het spreekt vanzelf dat een deel van de hiervoor omschreven rampen het gehele westelijk deel van Friesland, dus ook het Achlumer grondgebied hebben getroffen. Immers dit gebied ligt daar waar de wester- en noordwester winden bij storm het hevigst toeslaan.

Uit dit feit valt te verklaren dat er op het grondgebied van Achlum maar liefst 18 terpen waren opgeworpen.

Zij waren niet allemaal hoog genoeg om bescherming te bieden bij stormweer, maar men trachtte toch door middel daarvan lijf en goed te behouden.

Dijkaanleg

Eén der laatste overstromingen was die van het jaar 1570, algemeen bekend als de "Allerheiligenvloed". Dit moet een zeer ernstige ramp zijn geweest.

Voor 1570 trachtte men de akkers droog te houden door er dijkjes aan te leggen wat niet altijd voldoende was. Voor een betere opbrengst zou de grond droog moeten liggen maar de tijd was toen niet rijp om dit gezamenlijk aan te pakken. De gemeenten gingen er zich ten laatste mee bemoeien, wat tot resultaat had dat vijf gemeenten:

Menaldumadeel, Barradeel, Hennaarderadeel, Baarderadeel en Franekeradeel een overkoepelend orgaan in het leven riepen; de contributie Vijf Delen Zee en Slachtedijk⁴ en om gezamenlijk een dijk op te werpen tegen de wateroverlast met een kantoor in Franeker, wat nu in Harlingen gevestigd is.

De gemeentelijke instelling op waterstaatkundig gebied kreeg verregaande bevoegdheden.

De Slachtedijk en de zeedijk aan de Waddenkust bleef voor de zee open liggen. Er is toen onderhandeld tussen deze landeigenaren met het waterschap Vijf Delen om dit gebied ook bij de Vijf Delen te krijgen. Het zou moeten helpen de zeedijk te verzwaren maar de Vijf Delen voelden daar weinig voor.

Toen is de hulp ingeroepen van het Hof van Friesland die in 1546 opdracht gaf de landerijen en hun eigenaren tussen de Slachtedijk en de Waddenzee te registreren. Het register "Van Aanbreng" van 1546 is bewaard gebleven. Nadat in 1570 een grote overstroming, de Allerheiligenvloed plaats vond en de realisering van een goede afdoende waterkering in de vorming van een zeedijk nog niet had plaats gehad stuurde de Spaanse overheid een man die een krachtige aanpak garandeerde.

Het was Caspar de Robles, iemand uit het Portugese dorpje Robles. Hij zou de zaken wel even op een rijtje zetten.

Er wordt gezegd dat bij de aanleg van de zeedijk veel mensenlevens verloren zijn gegaan.

Er waren in die dagen edelen en landeigenaren die de overheid grote sommen geld ter beschikking stelden, waarvoor zij vrijbrieven kregen om van verdere verplichtingen, zoals daadwerkelijke arbeid, gevrijwaard te zijn.

De overheid zat toen ook steeds in diepe geldnood.

Na een oproep -van Caspar de Robles gingen zij naar "hem toe en toonden hem de vrijbrieven. Maar Robles wilde hier niets van weten. Hij zei in gebroken half Nederlands, half Duits terwijl hij de vrijbrief in het water gooide:

"Daar drif de brif, kan ze slijk goed, anders moet je boer dijk" of woorden van gelijke strekking, daarmee bedoelende dat hij ze van het dijkwerken ontsloeg, wanneer hun brief het zeewater kon keren.

Hier en daar had hij galgen opgericht om er onwilligen aan op te hangen. Onze dorpsgenoot Frederick Offenhuysen heeft als gedeputeerde binnendijks van het waterschap de Vijf Delen Zee en Slachtedijken zijn medewerking verleend bij de totstandkoming van de huidige zeedijk. Zijn naam op de Stenen Man te Harlingen herinnert hieraan.

⁴ Binnendijken en Slaperdijken in Friesland, ing. K.A. Rienks en ing. G.L. Walther

De zeedijk is bij de aanleg op een hoogte gebracht van 2.66 boven HAP. In de drie daaropvolgende eeuwen bleek verhoging steeds noodzakelijk, zodat de dijk in het jaar 1930 op 6.21 meter boven HAP was gebracht.

De achtereenvolgende verhogingen geven wij hier door, zoals zij door provinciale waterstaat in het dijklichaam te Harlingen op gedenksteentjes zijn aangebracht.

1570 op 2.66

1574 op 3.66 door Casp. de Robles

1734 op 4.47

1883 op 5.12

1930 op 6.21

Hier zien we dat de zeedijk in de loop van drie eeuwen 3.50 meter hoger is gemaakt wat noodzakelijk werd geacht. Dit komt ongeveer overeen met wat we eerder schreven over de conclusie van ingenieur D.F. Wouda in zijn boekje Afwatering van Friesland over het zeeniveau dat steeds hoger werd ten opzichte van het land.

Wanneer nu drie eeuwen voor het begin, waarop wij onze berekening baseren (1570) de zee zoveel lager was dan de laatste eeuwen zou een bescherming door een hoge dijk niet noodzakelijk zijn geweest.

De zee kon bij een uitzonderlijke hoogte door kleine dijkjes gekeerd worden.

Bij een langzaam hoger worden van het zeeniveau zijn de eerste lage terpen aangelegd. Deze hoogte zou in het begin voldoende zijn geweest.

We zullen ons verder bepalen bij de slaperdijk of Slachtedijk in ons dorpsgebied, die in de 12e en 13e eeuw is aangelegd.

De mening heeft algemeen postgevat dat de kloosters de Slachtedijk hebben aangelegd. Gezien de situatie in Achlum ben ik deze mening niet toegedaan, want het klooster hier in onze omgeving Ludingakerk bij Harlingen dat in 1157 werd gesticht, ligt buitendijks van de Slachtedijk.

Het was een invloedrijk klooster dat landerijen bezat van Weidum tot het eiland Texel. Het zou er zeker voor gezorgd hebben dat zij binnen de bescherming van de dijk was komen te liggen. Zij had kunnen bewerkstellen dat het tracé van de Slachtedijk ten westen van haar klooster was komen te liggen, waardoor zij bescherming kreeg.

Ik meen dat de landeigenaren de eerste aanzet hebben gegeven tot de aanleg van de Slachtedijk.

Door de dijk wordt het grondgebied van Achlum in tweeën gedeeld. Het westelijk deel wordt buitendijks gebied en ten oosten hiervan is het binnendijks gebied genoemd.

Het is niet duidelijk waarom een deel van het dorpsgebied zich bij het waterschap Vijf Delen heeft gevoegd en niet het gehele dorp.

De Slachtedijk vormt tussen Kiesterzijl en de Abe Haringazijl een scheiding tussen het grondgebied met de boerderijen 14, 15, 16, 17, 20 en 21 (zie kaart op blz. 45) die bij het waterschap Vijf Delen behoren.

De andere boerderijen 32, 33, 37, 38 en 39 lagen in ieder geval dicht bij de zee.

Dit geldt weer niet voor de dijk van Abe Haringazijl in de richting Cubbaart, waar de Slachtedijk naast een bestaand vaarwater kwam te liggen dat uiteraard steeds een scheiding was tussen de eigendommen.

Vanaf Kiesterzijl zijn er slechts twee terpen die in de Slachtedijk zijn komen te liggen: de terpen F en G. Dit zou de conclusie kunnen wettigen dat het eerste begin van de aanleg van de Slachtedijk is geschied langs de grens van hun eigendommen en niet van terp tot terp, waar zij vermoedelijk zelf op woonden. Dikwijls was er nog een slinke of vaart gelegd. In ons dorp, met een terp, heeft men de terp niet in de Slachtedijk gevoegd, maar de dijk rond de terp met klooster en kerk aangelegd. Hierbij kan de vraag gesteld worden of bij de aanleg van de Slachtedijk het bestuur wel met de aanleg accoord ging.

Het is net af men heeft gedacht: "Je blijft van de kerk en de dodenakker af". Door de dijk werd de kerk als het ware aan drie zijden ingebed in de waterkering. Alleen de noordzijde kreeg geen zeewerende dijk, maar werd in bescherming genomen door het waterschap Vijf Delen.

Nabij de ongeveer haakse bocht in de Slachtedijk, ten westen van het dorp, komen de Groenedijk uit de richting Pingjum en de Slachtedijk bijeen.

Op de plaats waar deze dijken bijeen kwamen bevond zich een waterkerende sluis met brug, genaamd Abbe Heringazijl.

Zo lagen er vanuit richting Harlingen gezien, twee waterkerende sluizen in het verlengde van elkaar, de Abbe Heringazijl en de Schapetille. De vroegere keersluis in het Abbe Heringazijl had tot taak bij overstroming het gebied achter de Groenedijk tegen het zeewater te beschermen. De rondweg, die men vanaf de Groenedijk tot het dorp in 1970 heeft aangelegd, moet nu deze functie vervullen. Uit de wijze waarop de Groenedijk op de Slachtedijk

aansloot, namelijk door een bruggetje met een keersluis, kon worden opgemaakt dat de aanleg van de Groenedijk van een latere datum is.

De verwijderde brug met keersluis heette van ouds blijkens oude kaarten en geschriften Abbe Heringazijl, hoewel hij in de omgang niet als zodanig wordt genoemd. Hij is meer bekend als Avesearing maar daar werd vermoedelijk alleen mee bedoeld de er naast liggende opslagplaats tussen de Harlingervaart en de Slachtedijk. Er lag op de opslagplaats meestal grind voor onderhoud van wegen en in de herfst bieten en andere landbouwvruchten die vervoerd moesten worden. Ook werd de opslagplaats voor bouwmaterialen gebruikt. Door verbreding van de rijweg van de Slachtedijk is de opslagplaats verdwenen.

Hoewel het ontstaan van de Slachtedijk, zoals wij zagen, grotendeels te danken was aan de activiteiten van grondbezitters en pachter, was men toch niet geheel tevreden met de toestand. Vandaar dat het burgerlijk gezag de situatie met intense belangstelling volgde.

In 1579 traden de staten van onze provincie toe tot de Unie van Utrecht. Enkele malen wordt in die tijd een zekere Hector den Hoxwier genoemd, een lid van het Hof van Friesland. Deze heeft er aan mee gewerkt dat er een instructie kwam voor de Slachtedijk die heeft gegolden van 1538 tot 1868. Daarna zijn de voorschriften geheel gewijzigd en herzien.

Ieder der Vijf Delen of gemeenten, kreeg een gedeelte van de Slachtedijk toegewezen voor onderhoud. Deze gedeelten werden aangegeven door het plaatsen van blauwe stenen. Meermalen is de indeling in onderleg gewijzigd.

Eén van de grensscheidingen tussen twee onderhoudsplichtigen is, voor zover bekend de Schapetille geweest. Vele jaren was het gedeelte lopende van de Schapetille over de Lollumervaart naar de Grote en Kleine Wiske in onderhoud bij het klooster. Ook is verscheidene jaren de gemeente Menaldumadeel verantwoordelijk geweest voor het onderhoud.

Er stonden aan de Slachtedijk meer blauwe stenen voor afbakening maar bij de verbreding van de rijbanen in de jaren, voor de tweede wereldoorlog, zijn er door de grondwerkers vaak geulen naast de blauwe stenen gegraven, waar de stenen horizontaal in werden gelegd. In de toekomst kunnen deze stenen wel eens bij graafwerkzaamheden te voorschijn komen.

De eerder genoemde instructie van 1538 van de Slachtedijk waarin Rector van Hoxwier de hand heeft gehad, voorzag in veel dingen en getuigde van een vooruitziende blik. Zij bepaalde de hoogte van de dijk, die moest "striken mei" de hoek westelijk van Julius Tichelwerk te Kiesterzijl. Waar dit was, is ons niet bekend. Het tegenwoordige peil van het FZP (Fries Zomerpeil) bestond toen nog niet. Dat kwam pas veel later.

Onder de Schapetille (Smidstille) is een peilschaal voor het water in de dorpsvaart aangebracht die het Fries Zomerpeil aangeeft. Friesland heeft een eigen waterpeil dat zes en zestig centimeter beneden het Nieuw Amsterdams Peil, NAP, ligt.

Welk peil goed was voor het goed functioneren van de Slachtedijk, hetzij als waterkerende slaperdijk, of als rijweg, werd in instructie verder geregeld. De weg werd dan "geschouwd", d.w.z. er werd toezicht gehouden en degene die niet aan zijn verplichtingen had voldaan, werd hiervan op de hoogte gesteld.

De wagensporen moesten voor een vastgestelde datum in het voorjaar worden geslecht. Wanneer de kruin van de weg niet op de gestelde hoogte was, moest men er voor zorgen dat men alsnog aan de voorschriften voldeed. De benodigde grond mocht niet uit de oostzijde worden gehaald. Dit zou immers de stevigheid aan de dijk verzwakken. Gedacht werd dat de watervloed vanuit de Waddenzijde op de Slachtedijk zou komen te drukken. Vandaar dat het talud aan de westzijde van de dijk, vanaf tot het dorp schuiner loopt dan dat aan de oostelijke en dat de voet hier en daar lager ligt dan het maaiveld van het naastgelegen land. De reden hiervan is dat de grond is gebruikt voor ophoging van de kruin. De oostzijde vertoont geen oneffenheden en afgravingen, zoals nu nog te zien is.

Bij de Groendijk lag het profiel anders. Daar bevond zich aan de oostzijde een vrij diepe opvaart zodat bij de waterdruk vanaf de Waddenzee het dijklichaam gemakkelijk in de erachter liggende opvaart kon worden geschoven. Voorzorgsmaatregelen zoals bij het waterschap Vijf Delen Zeedijken, binnendijks, zijn hier niet genomen. Deze vaart is thans gedempt.

Zoals gezegd liep de Slachtedijk vanaf Herbayum tot aan Abbe Heringazijl vrijwel evenwijdig aan de zeedijk. Vanaf het laatst genoemde zijl buigt hij af in oostelijke richting tot voorbij Cubaard. Dit vindt zijn oorzaak in het feit dat de laatste dijkdoorbraak in 1825 te Blankenham en de Lemmer het lage middengedeelte van Friesland onder water deed staan. Het laatste gedeelte van de Slachtedijk moest dus het noordwestelijke deel van de provincie tegen zulk een ramp beschermen.

In het begin van de bewoning in deze streek hebben de bewoners dit blijkbaar onderkend en Paijezijl sluizen gegeven. Over het onderhoud van de sluis aan de zuidkant van Westergoo Paijezijl, is bekend dat zij door de boerderij van de Paije familie werd onderhouden. Meestal zorgde in die dagen de bewoner van een naastgelegen boerderij voor de oeververbinding.

Er kwam verandering in zo blijkt uit een oud bekend stuk, dat betrekking heeft op bemiddeling van dezelfde Hector van Hoxwier van 1539, over het onderhoud van de brug met sluis.⁵

"Voor hem verschenen", zo staat er, "De volmachten van Franeker en Franekeradeel, het Payegoed en het convent van Achlum".

Men kwam overeen dat de gemeente de brug zou vernieuwen, waarna het onderhoud voor rekening van het Payegoed kwam.

Het convent van Achlum moest de sluisdeuren sluiten bij overstroming; "Mit Ketenen ende Sloeten" zo stond geschreven.

In 1552 was de brug weer in verval geraakt en was dringend aan vernieuwing toe. De volmachten van het Payegoed, de kinderen van Paye, waren vermoedelijk nog niet handelingsbevoegd. Zij kregen 75 florijnen van andere eigenaren en 97 van Franeker en Franekeradeel. Laatstgenoemden namen op zich er voor te zorgen dat de kolk droog kwam te liggen. Bij een grote vernieuwing van een brug wordt er altijd een kolk rond de voet van de brug aangelegd zodat de fundering van de brug onder water vernieuwd kan worden.

De brug schijnt dus erg slecht te zijn geweest.

Deze toestand is in de loop van de eeuwen niet gelijk gebleven want in 1835 bij het vaststellen van de onderhoudsplicht van bruggen en wegen werd bepaald dat 3/4 deel van het onderhoud van de brug voor rekening van de floriјnplichtigen kwam.

Andere bruggen kregen eveneens op tijd hun onderhoud. Maar het onderhoud werd wel eens verwaarloosd zodat de algehele opbouw vanuit de fundering noodzakelijk was. Zo werd de Schapetille in 1728 geheel vernieuwd. Niet alleen de bruggenhoofden, maar ook de sluisdeuren werden geheel vernieuwd. De uitsparingen of deurkassen zijn

⁵ Binnendijken en Slaperdijken van Friesland

nog onder het wegdek van de brug aanwezig. De deuren zijn toen buiten gebruik geraakt, door bij hoog water overdwars balken aan te brengen die hetzelfde effect hadden. Om nieuwe deuren aan te brengen was blijkbaar te kostbaar.

In het bruggenhoofd van de Schapetille bevindt zich een steentje met het jaartal 1893⁶: Er zijn toen weer herstelwerkzaamheden verricht.

Toch is het onderhoud van de bruggen in de Slachtedijk niet altijd geheel in handen geweest van het Waterschap Vijf Delen, want er is een administratie bewaard van 1752 tot 1813 van een vijftal boeren uit deze omgeving, die een commissie hadden gevormd welke tot doel had een drietal bruggen te onderhouden.

Het waren de brug met sluizen Koetille, Abbe Heringazijl en de Schapetille. We zullen ons beperken bij de beide laatste, omdat deze op het grondgebied van Achlum liggen.

Onder de commissie van vijf boeren waren er twee Achlumers: Fedde Jacob Strikwerda wonende aan de Groenedijk op de grens met Wonseradeel, en Pier-Aukes Draisma op Groot Ludum, wiens zoon Ulbe Piers Draisma later een voorname rol speelde bij de oprichting van de assurantie maatschappij Achlum. De vader Piers Aukes heeft al die jaren de administratie van de commissie bijgehouden.⁷

Vanzelfsprekend kon de commissie niet zonder inkomsten.

Die kwamen van de boeren uit de omgeving. We vinden daarin de namen van Ieb Pieters op de Kloosterplaats die voor 135 ½ pondemaat afdroeg. Op Monnickenbildt woonde Claes Jansen en droeg voor 98 ½ pondemaat bij. De buurtschap Goorlum vermeldt twee plaatsen namelijk Groot en Kleine Wiske waar Oeds Jans en Sybren Paltes woonden, maar de twee andere boerderijen van Goorlumerburen worden niet genoemd. Het Heech Hiem werd bewoond door Reinder Reinders. Hij betaalde voor 67 ½ pondemaat. Ook kleinere gebruikers van landerijen betaalden mee, want in 1738 betaalde de bekende Klaas Gerrits Wieringa (Klaas Kunst) 7 ½ pondemaat. Deze 7 ½ pondemaat schijnt zijn eigendom te zijn geweest, want hij woonde op een veel grotere boerderij van professor Venema (35).

We noemen hier maar enkele.

⁶ Binnendijken en Slaperdijken van Friesland

⁷ Particulier archief van Draisma's, gemeentearchief van Franekeradeel

Van de gedane uitgaven tekenen wij aan:

1738. Pyter Siemons was smid en ontving een bedrag voor het maken van ijzerwerk en spijkers voor de Abbe Heringazijl en de Schapetille. De spijkers werden in die dagen met de hand gesmeed. Door het uurloon waren ze niet goedkoop.

In datzelfde jaar op 5 maart werd betaald aan de weduwe van Klaas Hardebeek "8 gulden 3 stuivers wegens verdienste door haar wijle man in leven gedaan aan voornoemde zijlen".

Bij het lezen van iets dergelijks komt de ernst van het leven om de hoek kijken, want deze man was blijkbaar overleden zonder dat hij bijtijds zijn wereldlijke zaken had kunnen regelen.

Een vrouw had in die dagen geen inkomen, wanneer zij bij overlijden van haar man achterbleef.

Rommert Pyters schijnt ook smid te zijn geweest, want hij komt in deze functie ook enkele malen in de boeken voor.

Op 14 november 1781 ontvangt Ansche Yntes 7 gulden terzake verdiende arbeidsloon wegens het teren van de drie onderhorige zijlen. In 1803 zien we Eke Pieters als smid verschijnen. Het is waarschijnlijk geen gewone smid want er staat "grofsmid", wat dit ook mag zijn. De naam Eke komt ons bekend voor want later woont in hetzelfde pand Tjeerd Ekes hetgeen de oud Achlumers doet denken aan de naam Eke van der Velde.

Om de administratie te vergemakkelijken voor de gecommiteerden wisten ze hoe zij dit appeltje moesten schillen. In 1812 en 1813 maakten zij gebruik van de diender of veldwachter in het dorp de heer Pieter Haijes Robijn. Hij diende voor 15 gulden in het jaar om te zorgen voor de incasso bij de florijnplichtigen en hem viel de eer te beurt om de omslag op te maken over de pondematen land die men in gebruik had.

Er zijn tijdens het beheer van deze gecommiteerden geen grote werken aan de tillen uitgevoerd. Het bleef bij gewoon alledaags onderhoud. Grote vernieuwingen waren vermoedelijk ook niet nodig want in 1728 was de Schapetille geheel vernieuwd. We zien dan verder dat in 1737 wordt betaald aan Hessel Beyma 6 gulden 10 stuivers voor geleverde steen.

Aan dezelfde man: voor levering van 120 wrakke pannen 3 gulden en 12 stuivers. Ook aan Beyma: 20 geleverde moppen (steen) en cement. "De timmerman Hessel Beyma komt in die jaren in de boeken herhaaldelijk voor. Het is echter opvallend dat er telkens wrakke pannen worden geleverd, waarmee in die dagen schijnbaar de bruggenhoofden werden opgezet, hetgeen duurzaam was en een stevige constructie gaf. R. Boekholt ontvangt 8 gulden, 4 stuivers terzake verteringen van gecommitteerden. Bij het vergaderen kon men toen ook niet op een droogje zitten. Ook omstreeks die tijd, het was 11 maart 1737, werden er verteringen gemaakt bij de hospita van De Bogt te Franeker.

Het was echter niet één en al waterkering wat er te vermelden was. In het jaar 1672 bedreigden vijandige oprukkende troepen via Munster in Duitsland de vesting Coevorden en onze steden.

Van overheidswege werd een oproep gedaan om weerbare mannen te mobiliseren, maar de animo was niet groot. Het was ook geen kleinigheid als ongeoeffenden een geoefend leger dat in aantocht was tegemoet te treden. De overheid besloot toen het lage midden van de provincie onder water te zetten om zo de vijand te keren. Gedeputeerde Staten gaven opdracht de sluisdeuren open te zetten. Het zoute water stroomde binnen. Dit gevoegd bij het overigens reeds aanwezige brakke water, had tot gevolg dat in Achlum lange tijd zout in de bodem bleef. Voor het lage midden van de provincie helemaal een ramp!⁸

De Slachtedijk, gezien vanaf de Schapetille in de richting Arum, thans Monnikenweg, lag eertijds hoger dan thans het geval is. In het begin van deze eeuw was het duidelijk dat de erven van de daaraan staande woningen lager lagen dan de kruin van de weg. Door vernieuwingen aan de rijweg is deze lager komen te liggen, zodat deze op vrijwel gelijke hoogte kwam te liggen met de erven.

Ter hoogte van de kerk is de Slachtedijk ook verlaagd, maar hier had men tevoren toestemming voor gevraagd. In het gemeentearchief is correspondentie aanwezig, gevoerd tussen de kerkvoogdij en het waterschap Vijf Delen. In 1821 verzocht de kerkvoogdij de Slachtedijk te mogen afgraven "tot zekere hoogte" om het achterland beter te doen afwateren. Wat nu die "zekere hoogte" was staat er niet bij. Er werd toestemming verleend onder voorwaarde: "Niet

⁸ Verdediging van Friesland 1672 – 73 van W.E. van Dam van Esselts

lager af te graven dan 30 duim boven de vereiste hoogte van de overige Slachtedijk". De Slachtedijk was vermoedelijk ter hoogte van de kerk even hoog als het kerkhof thans ligt.

De kerkvoogden hadden blijkbaar belang bij verlaging van de Slachtedijk maar wij kunnen op dit hoge punt het belang van afwatering niet begrijpen.

Later is de terp afgegraven.

Ter hoogte van het Jonkerschap lag er naast de Slachtedijk, langs de woningen van het Jonkerschap, een voerpad.

Sinds mensenheugenis heeft de kerk van Achlum het recht het grasgewas van de Slachtedijk te verhuren. Hetzelfde gebeurt in de andere dorpen waar de Slachtedijk langs loopt.

Ten behoeve van de pachter heeft ook de kerk van Achlum een zogenaamd dijkhuisje halverwege het dorp en Kiesterzijl staan. Het geheel wordt verhuurd aan belanghebbenden. Andere delen van zowel de Groenedijk als de Slachtedijk aan de andere zijde van het dorp werden tot de 2e wereldoorlog eveneens door de kerk verpacht.

De vorige eeuw zijn er elders processen gevoerd tussen het waterschap de Vijf Delen als eigenaar van het dijklichaam, de kerk als verpachter van het grasgewas en de gemeente als beheerder van de rijbaan. De vraag was toen of er een veekering overdwers, over de Slachtedijk, mocht worden aangebracht.⁹

Op gezette tijden werd de dijk gecontroleerd door een daartoe verzochte commissie namens het waterschap. Met deze controle kreeg de kerk ook te maken vanwege het niet in orde houden van de Slachtedijk tussen het dorp Achlum en Kiesterzijl.

Zij ontving in 1842 per brief een aanwijzing van de grietman van Franeker omdat de kruin van de dijk bij de schouwing niet in orde was bevonden.

De rijsporen, zo schreef de grietman, waren door grond uit de zijkanten en bermen opgevuld, waardoor de rijbanen smaller, te smal, waren geworden. De sporen hadden beter door materiaal van elders kunnen worden aangevuld. De verhuur van het grasgewas bracht enig voordeel op zo stelde men. Daardoor konden de kerkvoogden de rijweg in goede staat houden.

⁹ Kerkelijk Archief

Woelige tijden

Zoals ook nu nog wel eens het geval is ontstonden er dikwijls meningsverschillen over vaak onbelangrijke dingen. De geschiedschrijver laat ons daarover nogal eens in het ongewisse, maar hij verhaalt toch dat er in 1308 een vete ontstond tussen de inwoners van Holland en de Friezen.

Door de handel en scheepvaart waren de contacten overigens vrij frequent geweest. Bij die onenigheid ging het er niet altijd even zachtzinnig toe. De Friezen hadden in Noord Holland geplunderd en brand gesticht en daarbij in Enkhuizen danig huisgehouden, door een deel van deze stad in brand te steken. Onder de aanvoerders van de Friezen bevond zich ook Sake van Offenhuysen van de Slachtedijk.

Maar de inwoners van Enkhuizen lieten zich niet onbetuigd.

Zij hadden echter niet zoveel moed om de wraakactie, die zij van plan waren uit te voeren, zelf op te knappen.

Zij huurden een paar mannen. Door hen werd op drie plaatsen in ons gewest tegelijk brand gesticht aan huizen van edelen die de Enkhuizenaren als de booswichten zagen. Er werden in die nacht drie branden gesticht o.a. aan de stins van het geslacht Van Beyum aan de Beyumerlaan te Arum en die van de familie Van Offenhuysen. Verder nog vermoedelijk een huis te Pingjum. De brandstichters vielen echter in handen van de Friezen en kregen hun gerechte straf. Zij die belang hadden bij deze strafoefening bleven echter uiteindelijk buiten schot.

Het was in het jaar 1496 dat de broedertwist weer tot een vrij hoog punt opliep. Ditmaal was het tussen de steden Franeker en Bolsward. Franeker had bij een persoonlijk treffen een overwinning op de Bolswarders behaald wat aan een zeventigtal Bolswarders het leven had gekost.

Op de terugweg over Achlum werd op de Slachtedijk door Groningers een aanval op de terugkerende Franekers gedaan. De Groningers hadden blijkbaar nog iets met de Franekers te vereffenen, hetgeen de Franekers blijkbaar niet onbekend was, Want: "De Fraenekers ontliepen beide te voete en te paert, maer twie of drie man, die nae achter an quamen, ende liepen van anxte (angst) toe Achlum in die Monnike kercke daar sie van de Groningers in doet worden gheslaghen sonder ghenade".

Zij vluchtten dus uit angst in de kerk, waar zij dood werden geslagen, zonder genade.

Er staat dat de Franekers in de monnikenkerk vluchtten, waaruit zou kunnen worden opgemaakt dat het klooster tevens een kapel of kerk heeft gehad. De huidige kerk stond wel naast het klooster, maar maakte er niet direct deel van uit.

We moeten aannemen, dat de mannen in de kerk die deel uitmaakte van het klooster zijn gevlucht en aldaar zijn gedood en niet in de huidige kerk.

De loslopende, op buit beluste, benden richten zich in hoofdzaak tegen de kloosters. Boerderijen met enig bekend bezit hadden ook wel last, maar in het algemeen minder dan de kloosters.

Zo was er een bende Geldersen in aantocht¹⁰. Zij kwamen: recht voor Keerstijt (Kersttijd) met sinte Stauensdach doe quamen sy ouer, (over) ende sij laghen een nacht toe Husen (Huizum) ende toe Goutum ende des morhens op sinte Iohannesdach doe toeghen sy op verby Leuwerden ende verby Franeker ende sy quamen toe Achtlum ende daeromtrent op Kynderendach mer toe Achtlum was hoer principael leghen ende hoer Ouerste Hoefman hiet Claes Wyltschut; daer laghen sy wel omtrent XV of XVI daghen ende maectent daer iammerliken ende seer qualiken. Zij kwamen van Goutum, langs Leeuwarden en Franeker naar onze contreien. De Achlumers vonden het in het geheel niet leuk en namen het hun kwalijk dat zij te lang in het dorp verbleven.

De Geldersen evenwel kwamen er rond voor uit. Zij zeiden: "Ja, maar wij moeten ook eten". Het was midden in de winter zodat de veldvruchten niet meer bij de boeren op het veld stonden.

Zij zullen dit wel op een andere wijze genaast hebben.

De Kruistochten

Na de jaren 800 hadden de volgelingen van Bonifatius in het noorden nauwe contacten met het klooster te Fulda, een stad in midden Duitsland, vanwaar ook de eerste en nu nog geldende gemeentegrenzen zijn vastgesteld. De grensbepaling hing weer af van wat de kloosterbesturen het meest raadzaam achtten door de ligging van haar bezittingen.

Dit zou voor onze omgeving van weinig betekenis zijn geweest, ware het niet dat ons dorp op de grens van twee gemeenten lag.

¹⁰ Peter van Thabor van Steensma

Het zojuist genoemde klooster Fulda had vermoedelijk in die dagen nogal wat in de melk te brokkelen, want daarvan is bekend dat Oost en Westergoo eenmaal een vijftigtal schenkingen aan landerijen van het klooster ontving¹¹.

Dat de kloostergeestelijken steeds meer invloed kregen blijkt uit de kloosteroproepen om zich beschikbaar te stellen voor dienstneming in vreemde krijgsdienst bij vorsten die het heilige land Palestina van de Turkse overheersing wilde bevrijden. Men moest zich dan bij de één of ander koning of keizer voevoegen.

Voornamelijk werd hieraan gevolg gegeven door groot grondbezitters en landedelen die de overstromingen en roversbenden zat waren. Zij zagen het door de hoge kosten die het meebracht de landerijen droog te houden niet meer zo zitten.

Van het jaar 1095 is bekend dat Jarig Ludinga van het rijke geslacht Ludinga, dat in 1168 het klooster van die naam te Koetille aan de trekvaart stichtte, met zijn vriend de edelman Roorda uit Hitzum, wonende op de terp tegenover de kerk aan de kruistochten deelnam.

Zoals het in die dagen werd voorgespiegeld, kon men er het eeuwige leven mee verdienen. Het grond areaal vlas beperkt, zodat kinderen van grootgrondbezitters zich op een andere wijze moesten zien te redden. Dit gold echter voor allen. Er waren er die uit ideële motieven gingen en die meenden dat zij elders in de wereld aan grond konden komen.

Ook Lattien Ludinga onderging hetzelfde lot. Deze jongeman voelde zich ook geroepen om het heilige land te bevrijden van de Turken. Hij ging naar het zuiden van Europa met Schelte en Gerben Lautha en voegde zich bij de grootmeester van Rhodus. Gerben sneuvelde daar, maar Schelte en Latthien Ludinga werden door de Turken gevangen genomen. Enkele maanden later wisselden de Turken hen uit tegen enkele door de grootmeester gevangen genomen Turken. Beide vrienden vertrokken na hun bevrijding en werden uit erkentelijkheid door de Paus ontvangen. Er viel hen een grote eer te beurt. Daarna konden zij naar huis vertrekken.

Het weerzien op Koetille zal niet ongemerkt zijn gebleven, vanwege de vreugde van het weerzien.

¹¹ Tegenwoordige Staat

Enkele jaren later sneuvelde de Achlumer Johannes van Offenhuysen, woonachtig op de terp van die naam aan de Slachtedijk, in Palestina. Hij was met Jouke van Harlige ook daarheen vertrokken.

De familie Van Harlige woonde op de versterkte stins op de plaats waar nu Harlingen ligt. De boerderij heette aanvankelijk Almenum. Beide jongemannen zijn in den vreemde gesneuveld.

Vermeldenswaard uit de geschiedenis van Achlum was het geval van Peter van Deersum, die op de boerderij Groot Deersum woonde, die door de omvang van zijn behuizing in de kring van rovers en stropers bekend stond als iemand, die er warmpjes bijzat. Daarin hadden ze vermoedelijk geen ongelijk, want het register van aanbreng van het jaar 1546 vermeldt, dat zijn erven eigenaars waren van 90 pondemaat land in Achlum. We kunnen aannemen dat hij bij zijn leven als een vermogend man bekend moet hebben gestaan.

De boerderij Groot Deersum is de eeuwen door, volgens de stemregisters, een 140 pondemaat land groot geweest. Het spreekt vanzelf dat voor de bewerking van het land een tiental paarden nodig was. Hij bezat echter in het begin van het jaar 1523 nog twee. Een bende nam hen toen nog een paard af, zodat hij er slechts één overhield. Zij gaven hem een paspoort of vrijbrief, zoals dit toen werd genoemd, waaruit bleek dat hij verder met rust zou worden gelaten¹². Bovendien namen zij 100 gulden van hem mee aan boter, brood en (not) graan.

Van Deersum kon hier weinig tegen doen.

Hij wist ook dat kort daarvoor een bende in Achlum was geweest en dat: "Sy een goede husman toe Achlum wonende, die sy soe iammerlijk doet sloegen" (dood sloegen). Van Deersum was gewaarschuwd.

Het klooster en haar invloed.

Achlum is in omvang het tweede dorp van de gemeente Franekeradeel. Van begin af aan is het dorp, buiten het klooster, erg klein geweest en bestond slechts uit enkele huizen.

Wel behoren er een paar buurtschappen bij, zoals Yslumburen Sopsum, Gelterp en Goorlumaburen. Laatstgenoemd is van oorsprong het gebied tussen de Bolswardervaart, Lollumervaart en het grensgebied met Wonseradeel. Nu draagt het de naam Wiske.

Daar achter loopt de gemeente grens van Franekeradeel en Wonseradeel die reeds vroeg, vermoedelijk in de achttiende eeuw, is vastgesteld. De oudste gegevens hierover vindt men in Traditiones Fuldenses of Giftbrieven van de Abdij

¹² Peter van Thabor van Steensma

van Fulda waar ook de eerste, soms vreemde, dorpsnamen in voorkomen, zo schrijft G.H. van Dorssum-Waalkes in de Vrije Fries XLV.

Dit register is tot de tiende eeuw een belangrijke bronvermelding maar is spoedig daarna in verval geraakt.

De zuidgrens van de gemeente en de bepaling van de kloosterboerderijen versterken het vermoeden dat de kloosterbesturen zoals reeds eerder wordt vermeld een grote invloed op de gemeentelijke indeling hebben gehad.

Bij mijn onderzoek bleek dat de boerderijen genummerd 7 Kleine Wiske, 11 Beneijsten, de kloosterplaats en 30 Groot Ludum tot het kloosterbezit hebben behoord. (zie plattegronden).

Rondom deze boerderijen is de gemeentegrens getrokken.

Op het totale kloosterbezit komen we nader terug.

Bij het vaststellen van deze grens nam de boerderij Beneysten een bijzondere plaats in (11) want deze boerderij, hoewel ongeveer 700 meter van de kom van het dorp Arum verwijderd, lag met een scherpe punt in de gemeente Wonseradeel.

Zij behoort tot het kloosterbezit van het dorp Achlum en is daardoor vermoedelijk opzettelijk bij de gemeente Franekeradeel gelaten. De boerderij zelf stond op het uiterste puntje van de landerijen die er bij horen, terwijl de afstand naar het dorp Achlum zeker 3 keer zo groot is als die naar Arum.

Op de plaats waar de gebouwen hebben gestaan stond tot voor enkele jaren terug nog een schuur voor het opbergen van landbouwwerktuigen. Op de topografische kaarten 1718 en 1861 vindt men de boerderij nog aangegeven. Zij is in het midden van de vorige eeuw verplaatst naar de brug aan de Franekervaat.

Uitgaande van het grondbeginsel van het christelijk geloof zou men veronderstellen dat de kloosterlingen een stabiliserende invloed op het ruwe losbandige leven van de benden moeten hebben gehad. Dit komt echter in de geschiedschrijving niet naar voren. Er kwamen veel geruchten van oorlogen voor. We kunnen echter aannemen dat er ook veel vredelievend werk is verricht, vooral binnen de muren van de kloosters.

Het Achlumer klooster had omstreeks die tijd ongeveer een 40 tal lekenbroeders die de werkzaamheden op de, in eigen beheer gebruikte boerderijen verrichtten, onder leiding van een 10 tal geestelijken.

Bij vlagen waren de geestelijken in de kloosters ook weer ongeremd in hun twisten onderling. Dat de inwoners van het klooster te Achlum lievelingetjes waren durven we niet te zeggen.

De monniken echter van Oldeklooster onder Hartwerd waren omstreeks 1420 boven alles berucht door hun oorlogszuchtig gedrag en uitpattingen. Zij namen tijdens de afwezigheid van de abt de kans waar en begaven zich gewapend naar het klooster Ludingakerk te Koetille, waar Achlum mee geassocieerd was. In de vroege morgen overvielen zij het klooster, overweldigden de poorten en waren er zeker meester van geworden, zo niet de edelen Sikke Nyenhuis van Wijnaldum, Sikke Gratinga, Gale Hania en Liaukema van Sexbierum ter afdoening en regeling van zaken, buiten weten der aanvallers, in het convent aanwezig waren.

Zij schoten de kloosterlingen te hulp en dreven de monniken van Oldeklooster op de vlucht. De vervolging werd over Achlum naar Arum voortgezet, waar de vluchtelingen weer moed vatten en staan bleven. Er ontstond een hevig en bloedig gevecht dat enige slachtoffers eiste en in het nadeel van de kloosterlingen afliep.

Tijdens de genezing van de gewonde edelen bleven de Oldekloosterlingen wrokken maar ook die van Ludingakerk vonden de afloop onbevredigend. Zij kozen 50 van de ruwste en sterkste monniken uit en togen naar Oldeklooster om wraak te nemen.

De poort werd verbrand en enige in de nabijheid staande woningen werden verwoest. Ook namen zij bij de aftocht twee monniken mee naar Ludingakerk die ze doodden.

Hun lichamen werden aan een boom op het kerkhof opgehangen, zo werd vermeld. Er was dus blijkbaar een kerkhof bij het klooster, hetgeen aannemelijk is vanwege het vermoedelijk grote aantal mensen dat er heeft gewoond.

Het was in het begin van de bewoning in Friesland niet raadzaam in het open veld in bouwvallige optreksels te verblijven.

Niet alleen benden, maar ook één of meerdere zwervers maakten ons gebied onveilig door 's nachts in te breken en te stelen. Daarvan verhaalt een geschiedschrijver: "Dat duy huysluyden in Westergoo, meest alle nachten in duy kercken sliepen om anxte (angst) van den vijand"¹³.

Zoals u ziet, de geschiedenis herhaalt zich, want tijdens de tweede wereldoorlog hebben ook Achlumer jongemannen 's nachts niet thuis kunnen slapen, uit angst voor de mogelijkheid dat zij weggehaald zouden worden door de bezetter.

Zij het dus om andere redenen, ook zij sliepen vaak in hokken, schuren en pramen, die in het veld stonden en lagen.

¹³ Peter van Thabor van Steensma

Het christelijk geloof werd in die tijd in bredere kring in Achlum en omgeving steeds meer aanvaard. Men hoorde van kloosters, voornamelijk in Zuid-Duitsland die werden gesticht. Het stichten van een klooster gebeurde meestal op verzoek of op aandrang van het grootgrondbezit, dat door een financiële stoot de mogelijkheid 4aartoe schiep. Er was geen centraal gezag die enige lijn gaf in de plaats van vestiging. Het was maar welke grondeigenaar de gelegenheid schiep.

Wie er aan meegewerkt heeft en om welke reden het klooster te Achlum is gesticht is niet bekend. Veel kloosters zijn gesticht in het midden van de 12e eeuw. Het klooster Mariëngaard te Hallum in 1163. Ongeveer terzelfder tijd het klooster Klaarkamp te Rinsumageest in 1165 en het klooster Ludingakerk in 1157.

We veronderstellen dat het klooster Achlum een versterkte woon- en vluchtplaats is geweest omdat de kerk op de kruin van de terp staat en het klooster op de helling van de terp, naast het kerkhof. Het stichten van een klooster was dikwijls niet alleen het beleven van het geloof in nauwere kring of het verdiepen daarvan, maar ook de gezamenlijke verantwoordelijkheid van het bestuur voor de bescherming van lijf en goed.

Het waren in die dagen min of meer landbouwkolonies die de landbouw- en veeteelt op een intensieve wijze uitoefenden.

De kloosters Achlum en Ludingakerk stonden bekend vanwege de mesterijen, wat aannemelijk is door de aanwezigheid van erg vruchtbare kleigronden.

Aanvankelijk betrekken wij Ludingakerk bij de geschiedenis van het klooster Achlum omdat de belangen van beide kloosters in elkaars verlengde lagen.

Het klooster Ludingakerk is 60 jaar eerder in onbruik geraakt dan het klooster Achlum, dat in 1578, twee jaar voor de reformatie, verviel.

In die tussentijd is de prior van het klooster Ludingakerk, waaronder Achlum viel, overgekomen naar Achlum zodat de top van het klooster Ludingakerk een 60 jaar in Achlum zetelde. We zien dan ook dat in deze jaren meermalen wordt gesproken van klooster Achlum, terwijl het zaken betrof van Ludingakerk. Het was een combinatie die niet over het hoofd moest worden gezien.

Het blijkt uit de officiële verantwoording van gedeputeerde staten in 1590 na de reformatie over de "landhuren en renten" die zij ontving van al de verbeurdverklaarde landgoederen in Friesland.

Het klooster Achlum staat daarin aangegeven als één van de drie grootste in Westergoo na de meer bekende kloosters Thabor in Tirns en Oldeklooster in Hartwerd. Men moet bij deze en andere opgaven, waar Achlum wordt genoemd, er rekening mee houden dat dit niet alleen het klooster Achlum betreft, maar dat het voornamelijk het klooster Ludingakerk was dat het klooster Achlum het voorname aanzien gaf.

Zoals reeds gezegd, is niet bekend wanneer het klooster Achlum is ontstaan, maar we weten wel hoe het klooster Ludingakerk is gesticht.

Dat was in 1157 te Koetille, ten zuiden van het Van Harinxmakanaal. Het werd later, voltooid zijnde, door reguliere kanonniken bevolkt. De toenmalige Bisschop van Utrecht Godefrid van Reenen, stelde op verzoek van Eilwerd Ludinga en enige anderen uit dit geslacht in 1168 over de broederschap een overste aan bij de volgende open brief¹⁴:

"In de Naam der Heilige en onverdeelde Drievuldigheid Godefrid (Van Reenen) door Gods Genade, gering dienaar der Kercke van Utrecht. Het zy allen gelovigen, zo tegenwoordige als toekomstige, bekend dat Broeder Eilwerd van Ludingakerk, met enige van het geslacht Ludinga's van ons verzocht heeft dat wij hem en zijne Reguliere Medebroeders eenige meester wilden geven, die hun met woorden en stichtelijke werken mocht voorgaan, en bekwaam zijn hen te bestieren naar de regelen van de Heilige Augustus. Wij hebben daarop hunne rechtmatige en redelijke bede ingewilligd ook zijn wij naar gemelde kerk gegaan en hebben, naar de begeerte van alle broeders, die hetzelfde eenparig van ons verzochten, gehoord te hebben, hun de vrijheid gegeven om zich zelve een geestelijke vader, wien zij wilden, te verkiezen.

Waarop zij, ingevolge de raad van Matheus, Abt van St. Paulus en van Hildebrand Abt van Verlla, en verdere religieuze mannen, die bij ons waren, hun stemmen eenparig gegeven hebben aan de persoon van Broeder Wigbold. Daarop hebben zij ten overstaan van de Advocaten der Kerk, en enige uit het geslacht van Ludinga, daar tegenwoordig, de gemelde kerk in onze tegenwoordigheid van hun eigendom ontslagen en dezelve door eene vrye gif te Gode toegeëigend. Dit hebben wij door ons Dekreet bevestigd met verbod van de Broederen het zy den Abt zelve of zijne onderzaaten bedienaaren en nazaaten, of hunnen goederen zo deze reeds hebben of nog staan te verkrijgen door enig roekeloos bestaan, ooit enig leed of moeite aan te doen. Ook hebben wij hun kerk vrij van alle schattingen en schulden overgeleverd en daarenboven aan hunnen nazaten de helft van de inkomsten enz."

¹⁴ Tegenwoordige Staat

Wij delen de inhoud van dit stuk mede, zo schrijven de geschiedschrijvers enkele eeuwen later, waarvan dit door ons is overgenomen, omdat daaruit blijkt met hoeveel ijver men op godsdienstige overwegingen, afstand deed van wereldse zaken. De omstandigheden brachten mee dat men van stoffelijke zaken beter afstand deed, dan in tijden dat er geen directe levensgevaarlijke situaties aanwezig is. Uit deze stichtingsakte blijkt dat het eigendomsrecht van dit onroerend goed om niet overging naar het klooster. Maar het gezag in het klooster, dat een hiërarchische structuur had, moest nog leren hoe het bestuur verder geregeld moest worden. Daarmee hadden zij geen ervaring.

In de ontredde burgerlijke toestand kwam een klooster in het bezit van landerijen, zonder dat er een hand naar uitgestoken was. Zo was er omstreeks 1200 een dijkdoorbraak van de Middelse, ter hoogte van het dorp Weidum.

De bewoners vluchten en het land lag er verwaarloosd en havenloos bij. Het was ook niet de eerste maal dat dit daar gebeurde. Men bracht het land zonder meer onder bij het klooster Ludingakerk. Men schreef: “tot onmydbare verarminge van veelandsaten, want deze verarminge landzaat en bragt te we ge dat vele landen door de eigenaren aan de kloosters wierden overgedrachen om des zelve van die last die aan 't opmaak en der dyken vast zat, ontslagen te worden”¹⁵.

De kloosterlingen van Ludingakerk bezaten in de omgeving van Weidum reeds landen, waardoor het overhevelen van deze gronden vermoedelijk gemakkelijker was dan wanneer Ludingakerk niet bekend was geweest. Aan de Middelse te Weidum heeft toen een stins gestaan die in betrekking stond met het klooster Ludingakerk.

Onze kloosters hadden niet alleen invloed en bezit in oostelijke richting landinwaarts maar ook naar het westen naar de zee.

Zo erkenden de eilanden Vlieland en Terschelling en ook Texel, zij het in mindere mate, het gezag van de abt van Ludingakerk. De thans bekende Waddense was bij tijd en wijle bewoond zij het dat de zee vrij spel had. Het thans

¹⁵ Tegenwoordige Staat en anderen

nog aanwezige eilandje Griend of in die dagen genoemd het “Stedeke Grint” viel ook onder het klooster Ludingakerk.

Het eiland Griend

Waar het klooster Ludingakerk heeft gestaan weten we vrij nauwkeurig. Tussen het Van Harinxmakanaal en de nieuwe Achlumer weg te Koetille onder Midlum. Bij de plaatsbepaling wordt ook inbegrepen de S-bocht in de oude Trekvaart die verder in de richting van Harlingen gedempt is en waarin een weg gelegd is.

De terp waarop het klooster heeft gestaan is in de jaren 1860-1870 afgegraven. Het register van Aanbreng van 1546 is daarin duidelijk.

Dit officiële register is samengesteld toen de burgeroverheid aan iedere gebruiker van landbouwgrond opdracht gaf de door hem gebruikte gronden, alsmede de eigenaar daarvan aan te geven. Dat was in 1546, het klooster was sinds 1517 in onbruik geraakt, en de prior bevond zich in het klooster Achlum.

De weduwe van de administrateur woonde er nog wel en gebruikte ook enige grond. Haar man is vermoedelijk procureur of boekhouder geweest.

Katrijn of Trijn dus, meester Dircks weduwe, zo staat er in het register, verklaart bij ede dat zij gebruikte 26 pondemaat: "Die abta dyk, die abts fenne, omme 't oude clooster mijt heuren annexen als Imcke Fenne, waarvan die Zijlroede ten noorden ligt". Zij heeft in gebruik de dijk en de fenne om het oude klooster; het klooster met de daarbij behorende gebouwen. Er zullen stallen en schuren bij geweest zijn.

Het land lag ten zuiden van de Zijlroede, waarmee het Van Harinxmakanaal wordt bedoeld. Ter plaatse kan men weinig van het haar omschreven terug vinden voornamelijk door het vroeger aangelegde lokale spoorweggetje over het kanaal naar Sexbierum. Aan beide zijden van het spoorweggetje zijn destijds sloten gegraven zodat er weinig meer van het profiel in het landschap terug is te vinden. Als eigenaar landheer van de door haar genoemde landen geeft de vrouw op de Pater van Achlum. Zij geeft verder op dat zij nog gebruikt "De appelhof met de boerderij waar het convent heeft gestaan, groot 5 pondemaat" Deze 5 pondemaat lag ten zuiden van de eerder genoemde 26 pondemaat. Maar nu geeft zij als eigenaar op het convent van Ludingakerk. Het was de oude stee van het klooster met de appelhof.

Aan de oude weg naar de Zijlroede staat thans nog een boerderijtje waar zich boven de voordeur een stenen kinderhoofdje bevindt met het jaartal 1514.

Er onder bevindt zich een plateau dat iets groter is met het jaartal 1887, vermoedelijk het jaar dat het boerderijtje is gebouwd. Wat het jaartal 1514 inhoudt wist ook de bewoner niet te vertellen.

Het klooster beschikte op haar terrein ook over een verbinding naar de overkant van de Zijlroede. Zij moesten dan over de brug Koetille. De Zijlroede heeft later de naam Van Harinxmakanaal gekregen en is na de tweede wereldoorlog verbreed.

De brug Koetille die in de verbinding tussen Achlum en Midlum lag is toen verwijderd.

Het klooster had belang bij een directe verbinding naar de overkant, naar de noordzijde van het kanaal, omdat zij er een 200 pondemaat land had liggen, waarvan een gedeelte verhuurd werd. Het klooster Achlum was hier vanouds ook eigenaar van een boerderij van 75 pondemaat en Ludingakerk had te Midlum 400 pondemaat.

De Zijlroede of Van Harinxmakanaal was geen groot scheepsvaarwater maar diende uitsluitend voor afvoer van boezemwater naar open zee, want Jan Wijbes (Hibma) de dagboek schrijvende boer van Sopsum schrijft in 1713 dat de Koetille pijp is vernieuwd. Het was voordien een stenen pijp, schrijft hij.

Industrieel vrachtvervoer over water was tot aan de haven van Harlingen blijkbaar voldoende. De kloosters Ludingakerk en Achlum waren omstreeks 1429 in buitensporige beroerten en binnenlandse partijenschappen verzeild geraakt en waren een last voor de naburige dorpen, waaronder de buurtschappen van Achlum.

De naburige pastoors en edelen staken de hoofden bij elkaar om de geestelijken in het klooster op hun verantwoordelijkheid te wijzen.

De monniken werden beteugeld en de abt moest zich voortaan met de titel van prior tevreden stellen.

Dit geschiedde voornamelijk op aandrang van de pastoors te Harlingen, toen nog Almenum genoemd, Franeker, Achlum en Hitzum en naastgelegen dorpen.

Het werd uitgevoerd met behulp van de edelen Tjaarda, Douwe Aylva Epo te Kee (Kie), Douwe Homminga, Douwe Oedsinga te Kimsward, Rienk Oepkes te Bindingaterp, Hans van Offenhuysen van het bekende Achlumer geslacht en Hille van Eeslum (Ijslumburen) onder Achlum.

Vooraf vond men het gewenst dat er een andere leiding in het klooster kwam. Sommige vooraanstaanden hadden het oog laten vallen op Theodericus Stempel, pastoor te Burgwerd in 1427.

Hij werd door de bewoners van het klooster Ludingakerk met bijbehoren gekozen tot abt. Het schijnt dat de bewoners daarin invloed hebben gehad. Het klooster was inmiddels door verschillende oorzaken in verval geraakt, zowel geestelijk als economisch.

Men zag pastoor Stempel, die in de omgang als rechtvaardig, verstandig en godvrezend bekend stond, als de man die orde op zaken kon stellen¹⁶.

¹⁶ Peter van Thabor van Steensma

Dat was nodig ook. Maar pastoor Stempel voelde er weinig voor om naar dat klooster te gaan. Er werd grote drang op hem uitgeoefend, zodat hij het tenslotte aannam.

Hij gebruikte daarbij nog een deel van zijn eigen geld om het land van het klooster, dat in andere handen was geraakt, terug te kopen. Maar hij kon er toch ook weer niet toe komen zich los te maken van zijn geestelijk ambt om zich tegelijkertijd uitsluiten wijden aan wereldlijke zaken. Gezien ook zijn ouderdom.

Hij vroeg de Paus een tijdelijke ontheffing van het geestelijk werk.

Per berichtgeving van 30 mei 1427 stond de Paus hem toe, voor gedurende 7 jaar het beheer over het klooster Ludingakerk te voeren. Waaruit blijkt dat deze pastoor een trouwe dienaar van zijn kerk was.

Het kloosterbezit

Dat een abt of pater van een klooster van alle markten thuis moest zijn zien we uit enkele recht zaken die zij voerden over verschillen in eigendomsrecht van landerijen.

Aannemende dat iemand niet op alle terreinen deskundig kan zijn. Hetgeen ook geldt voor de Achlumer prior van het klooster. Er waren meestal wel een paar monniken in het klooster die meer dan gewoon onderwijs hadden genoten die geraadpleegd konden worden. Zij konden hem met raad en daad bijstaan.

Er zijn enkele gerechtelijke procedures bekend waar de pater van het klooster bij was betrokken. Nu bestond de rechtsgang die in de loop der jaren is gegroeid nog maar in het beginstadium. Het was tot nog toe in hoofdzaak in handen van de kloosterleiding, maar er waren mensen, vooral groot grondbezitters, die zich niet geroepen voelden de uitspraak van het kerkelijk gezag op te volgen.

In Achlum was voor de reformatie in 1580 bijna de helft van de grond in handen van het kloostergezag. Daardoor hing de afhankelijkheid van de boer meestal van de geestelijkheid af. Zij waren echter niet altijd met de plaatselijke gewoonten op de hoogte en de meest ingrijpende beslissingen werden op een afstand in de kloosterhiërarchie genomen.

Het ongenoegen van de grondbezitters, die vaak door een beslissing of maatregel mede getroffen werden, werd steeds groter.

Uit dit groeiproces werd er geleidelijk aan door de edelen en groot grondbezitters een rechtscollege, het Hof van Friesland in het leven geroepen. Het werd een college met bestuursbevoegdheid en had tegelijk de

bevoegdheid tot geschillenbeslechting. Het sprak niet alleen recht in geschillen die hen voorgelegd werden, maar bestuurde tegelijk de provincie.

Het Hof van Friesland van die dagen kan niet worden vergeleken met het huidige gerechtshof dat in onze provincie is gevestigd. Ons klooster kreeg er ook mee te maken in 1546.

Iedere landgebruiker moest toen opgeven welke landen, akker en grasland, hij gebruikte en wie de eigenaar was. Omdat het klooster Ludingakerk sinds 1517 niet meer in gebruik was en de pater of prior in Achlum zetelde gaf elk die een kloosterboerderij bewoonde als eigenaar de Pater van Achlum op. Ook die oorspronkelijk tot het klooster Ludingakerk hadden behoord.

De opgave van de in gebruik zijnde landerijen werden vastgelegd in het "Register van Aanbreng" of gewoon in de taal van deze tijd de "Opgave van de eigendommen in 1546".

Daarin staat o.a. dat Sijbrandt Jacobszoon te Herbayum huurder was van een boerderij van het klooster Achlum. Hierdoor was de Pater als hoofd en bestuurder van het klooster met zijn goederen de eerst aangewezen verhuurder van de boerderij.

Er was met deze pachter een verschil van mening ontstaan over enkele percelen land. De pater van Achlum, zo staat er, wendde zich tenslotte tot het Hof van Friesland om een uitspraak.

Het Hof deelt mee dat op 4 juni 1547 voor hen verscheen Heer Pieter van Pourmereneyndt, pater te Achlum. De pater bracht het conventregister mee.

En er verscheen als gedaagde Sijbrandt Jacobszoon te Herbayum, pachter van een boerderij die ontkende de hoeveelheid en de omvang van de percelen land die hij van het klooster in gebruik had. Het eigendomsrecht was toen nog niet goed vastgelegd. Nadat men Sijbrandt alles voorgelezen had, zo staat er, gaf hij toe de landen te gebruiken en de pater, gehoord de verklaringe "accepteerde de bekenninge van Sijbrandt".

Sijbrandt capituleerde dus voor het bewijs van het tegendeel. Maar het geval had nog een staartje, want Sijbrandt werd tegelijk veroordeeld tot de betaling van een behoorlijk bedrag aan achterstallige pacht.

De pater kon zich, zo blijkt hieruit, niet beperken tot het verlenen van geestelijke bijstand. Hij moest ook wel het achterste van zijn tong laten zien.

Op ongeveer gelijke wijze ging het over een deel van de boerderij Sickenbuersterasate aan de Lollumerweg (no. 3) die in 1563 werd bewoond door Sijds Hinnezoon toen er een geschil was met de pastoor¹⁷. De ernaast liggende boerderij, no. 2 Finghiastate, behoorde aan het klooster. Het is niet bekend of het meningsverschil hierin lag. De eigenaar van Sickenbuersterasate verloor dit vermoedelijk want: "Eme Douweszoon ende Teth Johansdochter echtelieden begeren consent (toestemming) op 35 pondemaat over hooch en laag in Sickenbuersterasate onder de clockslach van Achlum". Zij vertrokken naar elders.

In Makkum hadden de kloosters eigendommen die in dit verband ook moeten worden genoemd. Zoals reeds eerder vermeld bemoeiden de kloosters zich niet uitsluitend met geestelijke aangelegenheden maar ook met wat thans de taak van het burgerlijk bestuur is.

Dat blijkt uit de aanleg en het onderhoud van zeesluizen te Makkum¹⁸. Vroeger had Makkum twee sluizen die nog geen 100 meter van elkaar lagen. De noordelijke keersluis was de grootste en is gebouwd in het jaar 1444 door het klooster Oldeklooster te Hartwerd en de stad Bolsward. Ongeveer 100 meter zuidelijker hiervan lag een tweede sluis, kleiner van omvang, die voornamelijk diende voor afwatering van de Makkumermeerpolder in de richting van Allingawier. Deze polder is later droog gelegd.

De zijk werd in het spraakgebruik Achlumerzijl, of ook wel Conventzijl en Landschapzijl genoemd.

Hij was oorspronkelijk van het klooster Ludingakerk dat in 1517 naar Achlum was overgegaan, vandaar de naam Achlumerzijl.

Beide sluizen gingen in 1580 bij de reformatie over naar het provinciaal bestuur. In 1695 werd nog de Achlumerzijl vernieuwd en later, in 1779, werd de Grote Zijlroede vergroot om tegelijk de Achlumerzijl buiten gebruik te stellen. Deze werd toen gedempt. Het stuk dijk lang 19,50 meter met paalwerk en steunvoet, waar de Achlumerzijl gelegen had, was tot 1819 in beheer en onderhoud bij het rijk en is in 1881 bij het waterschap Friesche Zeeweringen gevoegd.

¹⁷ Uit het boek 'De Heringa's'

¹⁸ Makkum en de westkust van Friesland, van W. Jaarsma

Dit was uiteindelijk niet het enige waardoor Achlum met Makkum was verbonden, want het klooster had daar ook gronden in eigendom. Het Register van Aanbreng van 1546 vermeldt dat: Rincke Gerrijtsoon te Makkum schriftelijk kennis geeft dat hij van het convent van Achlum gebruikt 11 pondemaat land ten zuiden van de grote Zijlroede.

Het land lag in de richting van Kleine of Achlumer Zijlroede. Daarnaast lag nog 5 pondemaat bij dezelfde man in gebruik. Dan was er nog 5 en 7 pondemaat, welke laatste tegen de kleine Zijlroede lag en in kleinere percelen werd verpacht. Het was samen ongeveer 28 pondemaat.

Er is verder nog een acte bewaard gebleven over vernieuwingen van een zijl die o.a. schotdeuren had.

De acte is uit het jaar 1539, dus na de verplaatsing administratie van Ludingakerk naar Achlum en bestemd voor de prior van Ludingakerk met de toevoeging: "Noutertijd translatiert naar Achlum" (naderhand getransporteerd naar Achlum) waaruit de overplaatsing van het klooster ook blijkt.

In het begin van het bestaan van de zeesluizen te Makkum, omstreeks 1443, kregen de monniken van Ludingakerk een verschil met die van Oldeklooster te Hartwerd over het tracé van de Grote Zijlroede. Het geschil dreigde tot een oorlog tussen de kloosters met hun aanhang uit te groeien, doch de vrome abt van Oldeklooster Ulbodus Stienstra en enige edellieden beperkten het verschil, waardoor het geval op bevredigende wijze kon worden bijgelegd¹⁹. Hiermee hebben we reeds een beetje inzicht gekregen in de levensomstandigheden van die dagen en hoe onze voorouders geleefd hebben.

Het reeds eerder genoemde Register van Aanbreng van 1546, vermeldt als bezittingen van de kloosters: te Pingjum nog een boerderij en te Kimsward, tussen dit dorp en Almenum enig los land.

Met dit al had het klooster Ludingakerk vanaf Afjetille een behoorlijke verbinding nodig van hier naar Kimsward. Er heeft een weg gelopen van Koetjetille naar de boerderij Groot Kluurda aan de Kimswarder vaart.

Andere geschiedschrijvers vinden het vreemd dat het klooster Ludingakerk het onderhoud van de brug met sluis van Atjetille op zich nam. Ik meen echter dat Ludingakerk er belang bij had een rechtstreekse verbinding te hebben met het zuiden, in de richting Makkum.

¹⁹ De Strykel 1958 van O. Postma, Aantekeningen uit het Kerkerekeningboek 1559-1719

Het is reeds vermeld dat de inkomsten van de kloosters kwamen uit de opbrengst van de bezittingen. Over het algemeen was er veel grond in eigendom. Meest door erflaters aan het klooster geschonken. Bekend is ook dat de stichter van één van de vier studielenen uit Bolsward, het Houckemaleen, het klooster Ludingakerk bedacht voor een bepaald bedrag aan geld²⁰.

In dit testament van 13 augustus 1478 schonk Altger Douwes Houckema bij het oprichten van het studieleen tegelijk aan: "Elcke Haedpriester een klinkert (geldstuk) ende doe vicarissen elck een pondt. Item thou Thabor, Lyodinga tzercka, (Ludingakerk) toe Aynghum, toe Aldacloester elck een postulaat gulden!

We zien dat elke hoofdpriester een klinker en de vicarissen elk een pond kregen; de kloosters Thabor, Ludingakerk, Anjum en Oldeklooster elk een postulaat gulden.

De kerk en het klooster

Het dorp heeft in het laatst van de middeleeuwen niet te klagen gehad over geestelijke verzorging. Niet alleen door de pastoor en zijn helpers van de kerk, maar ook het klooster had enige reserves aan mensen die het geestelijk ambt konden uitoefenen. Tussen de geestelijken van de kerk en die van het klooster was een nauwe samenwerking. De functies verschoven uit praktische overweging wel eens. Hoe het in de lange tijd voor de reformatie was, weten we niet; het wordt pas duidelijker omstreeks de reformatie. Toen het kloosterbestuur van Ludingakerk in 1517 in Achlum kwam werd het verloop der zaken voor ons iets duidelijker. Hoe het te Ludingakerk reilde is kort gememoreerd. Laten we ons daarom bepalen bij de 60 jaar dat de prior van het convent te Achlum verbleef. Het klooster behoorde tot een kloosterorde, vanwaar zij haar aanwijzingen kreeg. De kerk van Achlum viel onder het dekenschap van Franeker waardoor zij jaarlijks een bedrag geld aan de prior van St. Jan te Utrecht moest afdragen. Hierdoor ontmoeten we bij de controle van de kerke rekening telkens een gecommitteerde, meestal de pastoor van Tzum.

In de 60 jaar dat het klooster in Achlum in combinatie met dat van Ludingakerk was, weten we uit bewaard gebleven gegevens dat het hoofd van het klooster de prior was.

In 1543 gaf het klooster een obligatie uit dat is ondertekend door Arnoldus Enekes prior van Ludingakerk te Achlum. Hoe vlug zo'n bestuur kan verwisselen blijkt uit het Register van Aanbreng van 1546 waar de prior Pieter

²⁰ De vier Bolswarder linen, van G. Abma

van Purmereyndt schriftelijk aan het register opgaf te gebruiken 11 pondemaat land op Ludumerterp gelegen en 7 pondemaat op Eeslumaterp, IJslumburen.

De Ludumerterp werd vermoedelijk afzonderlijk gebruikt midden in de boerderij Groot Ludum die toen evenals de Ludumerterp, eigendom was van het klooster Achlum. Dezelfde prior procedeerde het volgende jaar tegen een boer uit Herbayum, zoals we eerder zagen.

In 1570²¹ deden kerkvoogden van de kerkerekening verantwoording, waarbij de pastoor van de kerk, Tzumme van Mantgum bij tegenwoordig was. Later wordt deze Tzumme van Mantgum, ook Tzomme van Manthegranus genoemd en is dan prior van het convent. Zoals zo vaak wordt met verschillende namen dezelfde persoon bedoeld. Deze prior is van 1570 tot 1578 aan het klooster verbonden geweest. Vermoedelijk de moeilijkste jaren van zijn leven. Het werd steeds stiller om hem heen want in 1578 verlaat de kloosterbevolking Achlum en gaat naar het klooster te Bergum. Van Manthegranus blijft echter in Achlum wonen.

Een van de laatste rechtshandelingen die hij verricht als prior is een huurcontract op 8 augustus 1578 tekenen met Broer Heins voor 13 pondemaat land dat hij van het convent huurt.

Hij is daarna vermoedelijk van zijn functie ontheven en wordt procureur of administrateur.

Tezelfder tijd vertrekt de grietman van Franekeradeel Pieter van Beymer, die in 1572 ook reeds enige tijd zijn post had verlaten definitief en wordt opgevolgd door onze dorpsgenoot Frederik van Offenhuysen.

Hoofd van het convent Ludingakerk was in 1578 Petrus Medenblik. Van Manthegranus wa vermoedelijk teruggezet. Want een bewaard gebleven obligatie staat op naam van Ludingaerk te Achlum en is ondertekend door de prior Petrus Medenblik. En dan staat erbij: "Getrassereert te Bergum. De kloosterbevolking was toen in Bergum.

De bedoelde obligatie is gedateerd 29 januari 1530. Dat was een maand voor de losmakingsproclamatie van 31 maart, het jaar waarbij de kloostergoederen naar de burger overheid overgingen. De vorige prior is dan waarschijnlijk nog wel in Achlum, maar hij ondertekent de obligatie en noemt zichzelf dan "procuratoer".

Van Petrus Medenblik horen we dan verder niets meer.

Tzomme van Mantgum blijft hier wonen en krijgt na de officiële scheiding van 1580 een jaarlijks "pentie" voor zijn levensonderhoud. In onze tijd zouden we zeggen: een gouden handdruk.

²¹ De Strykel van 1958 van O. Postma

De reformatie was geen onbezonnen, haastig of oppervlakkige massahetze tegen het gevestigde Spaanse gezag, maar was langzaam in de bevolking opgekomen. Reeds 10 jaar eerder, in 1570, werden belangrijke bijeenkomsten gehouden: op 27 juni te Franeker en op 11 juli te Achlum. Er is toen gesproken over de verhouding tussen het klooster en de kerk en tegelijk werden de grenzen tussen het kloostergebied en dat van de kerk en pastorie vastgesteld.

De grens tussen het kloostererf en de pastorietaan, rond de kerk en de scheiding ten zuiden van de kerk tussen de gronden van de kloosterboerderij en dat wat de pastorie gronden zouden worden benoemd. De oorspronkelijke terp van 8 pondemaat waar het gymnastieklokaal nu op staat.

De bijeenkomst werd te Achlum in het "patoershuys aldaer" gehouden; het klooster had ook het recht een pastoor voor de kerk aan te wijzen. Maar het had ook zijn voordelen, want er was door het klooster altijd een vervanger voor de geestelijkheid aanwezig.

Zo staat er in de kerkerekening van 1566 dat de kerk twee goudguldens en 2 stuivers uitgeeft aan de kapelaan voor 7 hoogtijden: "in der tijdt doen pater pastoor was". Hier kwam een wijziging in de hulpverlening van het klooster aan de kerk. De kerk zal dan voorts niet meer betalen voor de diensten van de kapelaan en koster, zoals voor klokluiden, misbediening, voor brood, wierook, wijn en kaarsen. Dat zal de prior van het klooster in het vervolg betalen. De kerkvoogden zullen in 't vervolg gekozen worden door de pastoor en de gemeente of parochie. Maar dit was ook maar beperkt want de gemeenteleden moesten boer van één der 14 boerderijen van het klooster zijn en inwoner van het dorp."

En dan was er de pastoor van de kerk. Degene die het in deze tijd was is bekend onder 3 namen. Het is Job Piers of Jacob Pieters en het meest komt hij voor onder de naam Jobus Petri .

Tzomme Manthegranus kreeg er als prior van het klooster een hulp bij in de vorm van een procureur die Jobus Petri wordt genoemd. Dat was in 1575 en het volgende jaar werd deze Jobus Petri ook wel priester genoemd.

Bij het vertrek van de kloostergemeenschap naar Bergum blijft prior Manthegranus hier wonen en wordt weer procureur. Vermoedelijk heeft Jobus Petri plaats moeten maken voor de prior, die gedegradeerd werd en de administratie overnam. Jobus Petri wordt dan schoolmeester. Maar hij blijft in de pastorie wonen, want volgens de kerkerekening van 1585 ontvangt hij van de kerkvoogden 12 goudguldens voor verbetering die hij aan de pastorie heeft aangebracht.

Overigens meent men dat hij zich niet met de kerkelijke gemeente heeft bemoeid. Er kwam de eerste jaren, wegens gebrek aan protestantse voorgangers toch niemand om in te wonen.

Hij werd na de hervorming wel bij de oude geestelijken gerekend want Gedeputeerde Staten verleenden ook aan hem een jaarlijkse bijdrage in het levensonderhoud. Van 1590 is nog een lijst bekend waar van het klooster Achlum er 3 oud geestelijken een bijdrage krijgen van de opbrengst van de kloostergoederen²².

Dat waren Tzomme van Manthegranus, de pastoor Jobus Petri en dan nog de subprior Arnoldus Nicolai. Doch van deze laatste is ons bij het onderzoek niets gebleken. Ook de laatste prior Petrus Medenblik die Manthegranus in 1578 opvolgde komt niet op de lijst van oud geestelijken voor.

De reformatie

Ook op ander terrein is getracht de scheef gegane zaken krachtig aan te pakken. Allereerst benoemde de officiële kerk voor Friesland een hulpbisschop. Maar deze man werd slechts na een paar jaar in 1573 te Harlingen gevangen genomen en naar het klooster te Bergum gebracht waar ook de Achlumer kloosterlingen heengingen.

Het Achlumer klooster werd zo erg verwoest dat het geen mensen meer kon herbergen.

De achtergebleven bewoners van het klooster en de bewoners van het dorp leefden toen in een gezagsvacuüm. In en rond het klooster deed een ieder zijn werk. Op de boerderijen werd geplant, geoogst en gedorst. De buurten of gehuchten IJslumburen, Sopsum, Gelterp, Goorlum hadden min of meer een zelfstandig bestaan, waar ieder op zijn naast burens was aangewezen. In het dorp of wat daar voor door moest gaan woonden bij de Schapetille en aan het Jonkerschap gezinnen, maar verder was er geen activiteit.

Het burgerlijk gezag had de toen in de lucht hangende afwijzing van het Spaanse gezag zien aankomen, want in februari, voorafgaande²³ aan de officiële reformatie op 31 maart 1580, hadden Gedeputeerde Staten aan de grietman van de gemeente bevolen de kerkelijke en kloostergoederen, zowel roerende als onroerende goederen te

²² Landhuren en renten van de commanderie van 1590, RA Leeuwarden

²³ De Strykel van 1958 van O. Postma

inventariseren omdat de kans bestond dat sommigen in verkeerde handen zouden raken. Toen is ook definitief de scheiding getrokken tussen de pastorie tuin en de terp waarop het klooster stond.

Het nog aanwezige oude school/verenigingsgebouw De Terp liet men aan de kerk. Deze scheiding is tot vandaag in stand gebleven, waardoor het onderwijs dat de kerk voortzette, door kon gaan.

Het steeds voortwoekerend verzet van de leidslieden in Friesland tegen het Spaanse gezag kwam telkens weer ter sprake in de bijeenkomsten van de landdagen te Leeuwarden. Er waren steeds weer vertegenwoordigers die aandrongen op losmaking, waaronder ook de heer Offenhuysen.

Intussen was er onderling uitvoerig overleg geweest over de samenstelling van een resolutie die ten tijde van de vrijmaking, door de staten van Friesland op 31 maart 1580 zou worden aangenomen en op dezelfde dag van kracht zou worden.

In deze resolutie werd allereerst de persoonlijke veiligheid gewaarborgd, hetgeen geschiedde door het instellen van een burgerwacht tot onderlinge beveiliging. Daarbij werd tegelijk gezorgd voor eventuele gevolgen die dit voor de betrokkene mee kon brengen want als hij bij het vervullen van zijn plicht als burgerwacht gekwetst mocht worden of gewond, dan kon hij zich op stadskosten laten "meesteren" waarbij hem uit de gemeentekas ondersteuning kon worden verstrekt.

Viel hij als slachtoffer van zijn plicht, dan zou de stad voor zijn gezin zorgen.

Voor het algemeen bestuur van ons dorp en de kerk waren de volgende bepalingen van belang:

- a. zowel mannen als vrouwen zullen ophouden alle "pauselijke gewoontelijke ceremoniën te houden"
- b. de pastorie - vicarie - en kosterie-goederen moesten terstond worden uitgeleverd, desnoods met geweld en op straffe van verlies van pensioen. (Dit laatste gold voornamelijk voor de geestelijken want die kregen nadien een inkomen of penie voor hun levensonderhoud.)
- c. om deze goederen te beheren en te besteden, moesten de kerkelijke gemeenten "Die nobelste personen in elke dorpe zijnde goede patriacten ende liefhebbers van de gereformeerde religie, benoemen tot genoeg van de grietman".
- d. elke gemeente moest in haar dorpen overgaan tot verkiezing van bekwame gereformeerde predikanten en onderwijzers.
- e. elk jaar moest rekenschap worden afgelegd tegenover de grietman en de secretaris, die hiervan kennis gaven aan Gedeputeerde Staten.

De losmaking bij de resolutie van 31 maart 1580 was op zichzelf niet onaardig, men kon nu zelf orde op zaken stellen. Maar men had vermoedelijk niet voldoende rekening gehouden met de kosten die daaruit voortvloeiden. Met de afzwering van het niet gewenste gezag, was men er niet. Er moest worden opgebouwd en er moest een nieuw bestuursorgaan komen. Om niet direct de goederen van de kloosters aan te tasten werd iedere kerkelijke gemeente verzocht een bedrag in de bestuurskas van de overheid te storten. De Achlumer kerk moest daarvoor f 450,- afdragen.

Hetzelfde vond plaats na de Napoleontische tijd toen ook een beroep werd gedaan op kerkegeld. Daarover later meer.

Ook werd men met de neus op de feiten gedrukt door het wegvallen van de kloosters als studiemogelijkheid. In de meeste gevallen had een klooster een omvangrijke bibliotheek. Begaafde jonge mensen gingen vaak naar het klooster, niet om religieus te worden maar om te studeren. Er was plotseling een groot gebrek aan predikanten. Mede daardoor is bij een landdag in 1584, enkele jaren na de reformatie, de hogeschool te Franeker opgericht. Bij de stichting werden tevens enkele algemene bepalingen voor het goed functioneren van de samenleving vastgesteld, behelzende:

het weren van duivelbezweerders,
hardkijkers (wat dat betekent is niet geheel duidelijk)
betere verzorging van de schoolmeesters,
het weren van boterbelezers.

Tegelijk met meerdere grieternijen werd door de grietman van Franekeradeel een predikant beroepen die te Peins zijn eerste preek hield. Het was Sjoerd Sjoerdsz.

Door de Provinciale Staten werd bij een resolutie van 1 juni 1595 aan de gereformeerde gemeenten van Dongjum en Achlum toegestaan een predikant te beroepen. De gemeenten Achlum - Hitzum hebben daarop dominee Henricus Ostelanus aangetrokken.

Het was ook in andere plaatsen dat het Achlumer klooster zoveel bezittingen had. Daardoor heeft de kerk van Franeker geprobeerd één van de boerderijen van het klooster Achlum ter beschikking te krijgen, voor het onderhoud van hun predikanten.

Gedeputeerden hebben dit echter na herhaald aandringen geweigerd. Franeker kon zichzelf wel redden, zo was de mening van Gedeputeerde Staten.

In beroep gaan tegen een inbeslagname door de overheid kon niet worden ingesteld, want er was geen rechterlijke macht die er boven stond. We moeten deze handelswijze naar onze mening zien in het licht van die dagen. Het recht van de sterkste deed opgeld en grondbezitters en edelen werden bij een vijandige houding of wanneer zij niet voldoende meewerkten verbannen en hun bezittingen werden geconfisceerd. De eigenaren verloren hun bezittingen en stierven vaak arm en berooid in de vreemde.

In het licht hiervan is het niet zo vreemd dat de nieuwe machthebbers na de reformatie het met de kloostergoederen eender deden. Het is één van de moeilijkste en onzekerste tijden in het bestaan van het dorp geweest. Voor sommigen viel de zekerheid van het bestaan weg en voor anderen die geen bezit hadden was er hoop op een betere bescherming van lijf en goed.

Het klooster was alleen in Achlum eigenaar van 14 boerderijen of gedeelten ervan. De pachter kwam in een onzekere toestand te verkeren over wat er met hem en de door hem gehuurde boerderij zou geschieden. Het was niet uitgesloten dat hij iedere dag zijn boeltje kon pakken en ergens anders zijn geluk beproeven moest. Het beheer van de kloosterboerderijen ging nadien over naar een door Gedeputeerde Staten ingericht kantoor te Leeuwarden. Maar de grietman van de gemeente was tegelijk, zij het op een afstand, toezichthouder op de goederen. Dit gaf in Achlum enige gerustheid, mede doordat de grietman Van Offenhuysen een dorpsgenoot was.

Na de eerste maanden na de vrijmaking bleef het erg rustig. De oproerige elementen werden in de gaten gehouden. De laatste jaren voor de resolutie van vrijmaking, waren de pastoors van de dorpen in de meeste gevallen de vertrouwenslieden van de grietman. Dit was nu weggefallen en de predikanten, zo die er al waren, werd deze rol niet weer toebedeeld.

Na de eerste zomer, op 2 oktober 1580²⁴, liet de grietman alle oud pastoors, kosteren en schoolmeesters in onze gemeente bij zich komen om met hen te overleggen wat er moest gebeuren, terwijl de grietman tegelijk trachtte te vernemen hoe zij tegenover de proclamatie van losmaking stonden en of zij zich zouden welgedragen tot goede genoegen van de gemeente".

De taak van de schoolmeester werd uitgebreid. Hoe dit financieel werd geregeld vinden we in het rekenboek van de kerk, want de voormalige pastoor Jobus Petri of Pieters was na de reformatie schoolmeester geworden en ontving

²⁴ De Strykel van 1958 van O. Postma

als zodanig een vaste bezoldiging. Volgens het slot van de rekening van 5 maart 1582 beheerde de administrateur van de kerk de patroons- pastorie- en vicariegoederen, de beide laatsten ook wel voorkomende onder de naam kosterijgoederen. De 18e juni 1588 deden Sytse Hencksz. en Hille Epesz. "als administrateurs der geestelijke goederen" in Achlum rekenschap van hun beheer over de twee voorgaande jaren in tegenwoordigheid van de grietman, mederechter en secretaris "als daertoe by de gerechte van Franekeradeel expresselijk gecommiteert". De opkomst en de kerkelijke goederen waren aangewend: "Tot d' kercke ende geestelicke Zaeken, soe van predicant, schoolmrs pensie, armen ende andere notelicke dingen".

Er werden andere kerkvoogden gekozen: "Naer behoerlicke utsettinge van vier personen by d' gemeente gedaen, om daerut twee gecosen te worden tot administrateurs van dit tegenwoordige jaer".

Het volgende jaar koos de gemeente ze zelf: "het advys van den Grietman". Er was een vicarieboerderij die ten noorden van de pastorieboerderij aan de Loop lag, waaruit de inkomsten van de hier bedoelde vicariekosten kwamen. Meer over deze boerderij wordt uitvoerig beschreven bij boerderij nummer 27.

Het kerke-rekenboek

Uit 1560 is er een rekening van de kerk bewaard gebleven van 14 stuivers "om den crusen toe maeken in onse kaerk an den muyren" en van "reparatie van onsen orgel in onse kaerk". Hieruit kunnen we opmaken dat reeds 20 jaar vóór de hervorming de kruisen van de muren zijn verwijderd. Men is blijkbaar te voorbarig geweest want er kwam bericht dat de oude toestand moest blijven bestaan. Daarom moesten de kruisen weer op hun plaats worden gebracht. Aernd Kistemaker kwam er weer aan te pas, volgens de uitgaven in de kerkerekening.

In 1567 zijn de beelden en het altaar definitief verwijderd. Er waren aanvankelijk geen nadere aanwijzingen over de taak en bevoegdheden van de kerkvoogden, maar toch konden zij de kerkelijke goederen niet geheel naar eigen goeddunken beheren. Zij moesten zich eenmaal per jaar verantwoorden tegenover de grietman, maar dat was dan ook alles. In 1569 deed zich echter een klein incident voor. De kerkvoogden hadden een proces gevoerd. Zo werd in de kerkerekening van dat jaar verantwoording van de kosten afgelegd, van het gevoerde proces tegen Aliff Tyerckzoon. Aliff woonde op de pastorieboerderij.

De gemeente vond niet goed dat de kervoogden dit proces op eigen houtje hadden gevoerd. Partijen, kerkvoogden en gemeente stelden de zaak ter beslissing van de Deken van de kerk en de grietman die áls commissarissen van de bisschop de rekening en verantwoording bijwoonden. Hoever de beheersmacht van de kervoogden zou gaan stond ter bepaling aan de gemeente, zo werd beslist. In Achlum begreep de gemeente dat het beter was ter voorkoming van moeilijkheden de bevoegdheden van de kerkvoogden nader te omschrijven en bepaalde dat: "Van nu voertaen die voeghden (kerkvoogden) niet en zullen hiernamaals mogen aanstellen ofte attenderen enige nieuwe timmeringen, pleyten ofte processen ofte eenighe andere nieuwichheden, zonder advys ofte consent van die gemeente" met uitzondering van een bedrag beneden de tien gulden. Andere gemeenten hadden niet een dergelijke bepaling. Men pakte de zaak in ons dorp radicaal aan.

De kerkvoogden moesten overleg plegen.

De kerkrekening vertoont een verscheidenheid aan werkjes die van 1566 tot 1580 voor de kerk werden gedaan.

De smid ontvangt 2 car gld voor een ijzeren kruis op de kerk. Drie car. gld ontvangt Cornelis de timmerman voor een klokhoofd en het verhangen van de grote klok.

We zouden een hele reeks van dergelijke werkjes kunnen opsommen maar het komt bijna allemaal op hetzelfde neer.

Freek Foekeszoon was in die dagen een belangrijk man. Enkele malen ontvangt hij loon voor het helpen bij de rekendag en hij doet boodschappen voor de pastoor.

Broeder Tonijs schijnt een geestelijke te zijn want hij wordt broeder genoemd. Hij ontvangt geld voor "Gastwaerder tot drinckgeld" Hij vervulde waarschijnlijk de functie van logementhouder en heeft rondzwervende personen aan onderdak en een maaltijd geholpen. Auck de weduwe komt er ook enkele malen in voor omdat "zy de kerck bewascht ende bescuerd". Zij kan waarschijnlijk haar werk nog wel doen, maar dat is anders met de weduwe in 1574 die 3 stuivers ontvangt "tot onder holdinge van een arm vrou welcke berooft is van haar sinnen". Dat wil zeggen dat zij voornamelijk geestelijk gestoord is geweest. Maar daarmee is niet alles gezegd. Men moet de situatie van deze vrouw maar eens indenken. Er waren geen inrichtingen waar deze mensen verpleegd konden worden. Zij moesten overdag maar wat rondzwerven en die daartoe niet in staat waren moesten worden opgesloten in een hok of kamer. 's nachts werd onder toezicht geslapen. Een onvoorstelbare toestand voor de medebewoners.

Hier nog enkele uitgaven van de kerk:

III goudgulden gegeuen om godtswil Jan Simonszoon

III goudguldens gegeuen ok godtswille Pieter Joriainzoon
III goudguldens gegeuen om godtswille Jarich Haeyerszoon nogmaals datzelfde jaar
11 dalers gegeuen om godtswille Jan Simonszoon
11 dalers gegeuen om godtswille Harich Hayerszoon

Na een vergadering: "Doe nog vertert (nadat de bezoekers waren vertrokken) met onze pastoor in brandevyn met suyker en koeck 4 stuivers".

In 1574 vinden we in het rekenboek van de kerk dat Tryn Sickesweduwe een gedeelte van de huur, welke zij de kerk schuldig was, "quyt" gescholden werd van de gemeente met consent van de heer Sytse pastoor in Tzum ende deken over "Fraenckerassinstoel", dit woord komt van ouds meer voor en een zekere Tyaerd Johannis genoot hetzelfde voorrecht "met consent van de Deken ende Gemeente. Gewoonlijk controleerde de deken de rekening op de daarvoor bestemde dag, maar soms werd dit ook tweemaal gedaan. Eerst door de plaatselijke pastoor en de gemeente en daarna zoals op 1 januari 1578 door de pastoor van Tzum en enkele voorname heren waaronder Offenhuysen "haerscap te Achlum".

De koster van de kerk (vermoedelijk ook schoolmeester) wilde zich in die dagen ook waar maken. Er werd geschiedenis gemaakt en de koster wilde blijkbaar niet achter blijven.

In 1566 was het koster Tyaerd Jansz. die in 1572 aan de hulp bisschop Cunerus Petri een request richtte. Wat hij met dit request trachtte te bereiken weten we niet, maar hij betitelde zichzelf als "custos et minister parochiae Achlumensis".

Kijk, dan ben je in tel!

Dominee Nicolaus Isbrandi Snecanus
predikant te Achlum Hitzum van 1629 - 1655.

Een der eerst predikanten van na de reformatie van gecombineerde gemeenten Achlum Hitzum was Nicolaus Snecanus, afkomstig van Sneek en in 1626 kandidaat te Franeker.

Deze man heeft zich niet zodanig gedragen als van een herder en leraar kon worden verwacht. Hij is tenslotte dan ook als predikant door de classis Franeker afgezet. De notulen van de classikale vergaderingen vermelden de levenswijze van de man.

Daarbij moet niet uit het oog worden verloren dat reformatie of omwenteling van de kerk en het staatsbestuur slechts een zestig jaar oud was. Voordien werden de geestelijken in de kloosters met hun omvangrijke bibliotheken opgeleid en door de afschaffing van het roomse geloof viel dit weg.

Om het hiaat op te lossen was wel de academie te Franeker opgericht, die mede zou dienen om de predikanten op te leiden, maar er was nog geen traditie gevormd over het leven en de werken van de op te leiden jongemannen. In dit licht moeten we ook de geschiedenis van ds. Isbrandi zien. Van deze man is in ieder geval zijn naam bewaard gebleven in een klok in de toren.

Daar komt dan nog bij dat bij de overgang naar het protestantisme weinig rooms-katholieke geestelijken mee over gingen.

Zij werden niet onverzorgd aan de kant geschoven want zij kregen van de provincie een inkomen.

De provincie had ook de boerderijen verkregen. We moeten er ook uit opmaken dat de geestelijken over het algemeen niet erg ingenomen waren met de overgang naar het protestantse geloof.

We menen dat één der grootste oorzaken hiervan was dat de geestelijken de beschikking en het gezag over de hoeveelheid landen en boerderijen (in Achlum 14 stuks) kwijt raakten.

Maar we zouden even stilstaan bij het leven van ds. Isbrandi.

In de eerste 10 jaren van zijn predikantschap vinden we geen opmerkelijke dingen over hem vermeld. Het schijnt in die dagen de gewoonte te zijn geweest dat de tot de classis behorende predikanten beurteling praeses en scribe van de classis waren, want de naam van onze herder en leraar komt op geregelde tijden in de notulen voor.

In januari 1639 waren er geruchten tot de classis doorgedrongen dat ds. Isbrandi (zo wordt hij meest genoemd) zich had misdragen, maar waar de misdragingen uit bestonden wordt eerst niet vermeld. Het was echter wel ernstig genoeg om twee gecommiteerden, ds. Schuiringa en ds. Sinnema te benoemen die moesten onderzoeken wat er van de geruchten juist was. Zij hebben hiernaar te Achlum waar de dominee woonde, een onderzoek ingesteld en er 3 weken later over gerapporteerd.

Uit het onderzoek was komen vast te staan dat de geruchten op waarheid berustten. Het betrof niet alleen dronkenschap van de dominee maar ook dat hij veel schulden maakte.

De conclusie van de classis was dat hij zich in woord en daad voorzichtiger moest gedragen aangezien hij niet alleen aan zijn huishouding en eigen leven schade berokkende maar ook aan de kerkelijke gemeente. Dit paste een dienaar van de gemeente niet zo vond de classis.

De praeses sprak hem hierover vermanend toe en de dominee betuigde zijn spijt, zo wordt ons meegedeeld.

Hiermee was de kous niet af. want we komen het in de geschiedenis telkens weer tegen en de man bekent telkens vlot zijn schuld. Hij kon zijn levenswijze blijkbaar niet veranderen.

Dan wordt zijn naam weer enkele malen genoemd als praeses en scriba van de classis, zodat we aannemen dat hij later in het gareel liep.

Tot het in 1643 weer mis ging.

De notulen van de classis vermeldde dat ds. Isbrandi is gehoord over: "Ingebrachte ende met vele en verscheyden geloofwaardige getuygen bevestigd ende verstrekte" feiten. maar deze: "zyn ten eerste instantie ten meerendele door hem ontkent", zo lezen we.

Hij werd daarop voorlopig geschorst en een drietal predikanten gingen naar Achlum om de gemeente te horen.

Enkele ingezetenen stonden er echter op persoonlijk door de classis te worden gehoord.

Zij wilden het avondmaal wel met de in opspraak zijnde dominee vieren en gaven de drie broeders, die het onderzoek instelden, de opdracht mee ervoor te zorgen dat hij niet werd geschorst.

Wat de reden hiervan is geweest weten we niet. Er wordt aan gedacht dat de gemeente het gezin niet wilde laten vallen.

De classis schorste ds. Isbrandi ondanks het verzet van de gemeente voor een half jaar.

Zij motiveerde haar beslissing met de mededeling dat hij, ondanks de eerder waarschuwingen, doorging met zijn afkeuringswaardig gedrag, waardoor hij niet alleen "syn huysholding", maar ook door de: "Dronkenschap, deur wyn, bier ende taback, van reuckeloose (lichtzinnige), woorden ende wercken" de gemeente in opspraak bracht.

Er schijnt nog meer met deze predikant aan de hand te zijn geweest, want in 1644 wordt hij ervan verdacht als scriba van de classis, hij vervulde toen blijkbaar deze functie, geknoeid te hebben in de toelatingseisen van een zekere ds. Goens.

Dit geval wordt verder niet uit de doeken gedaan.

Intussen waren er weer enkele kleine vergrijpen geweest die onderling werden afgedaan en waarvoor ds. Isbrandi zijn spijt betuigde wat hem blijkbaar nogal gemakkelijk afging.

En toen gingen enkele gemeenteleden er zich mee bemoeien.

De boer Claes Gerbens van Groot Luidum en Ulbe Intes Kingma dienden een request in tegen ds. Isbrandi.

Van deze Kingma is in de dorpsgeschiedenis weinig bekend.

Hij schijnt ouderling te zijn geweest en ligt in de kerk begraven. Claes Gerbens had in 1644 de boerderij Groot Luidum van de provincie gekocht. De boerderij was in de middeleeuwen eigendom van het klooster Ludingakerk te Koetille en bij de hervorming in 1580, zoals alle klooster goederen, in eigendom overgegaan naar Provinciale Staten. Zij verkochten de boerderijen rond de jaren 1640-1644 aan particulieren. Zo kreeg Claes Gerbens de boerderij waar hij reeds op woonde.

Zoals gewoonlijk werd het request tegen onze dominee weer enkele malen uitgesteld. Het was ook een keer, 18 juli 1653, dat de zaak ter vergadering zou worden behandeld en dat de losse papieren, die het voornaamste bewijs bevatten, niet ter vergadering aanwezig waren. Het kwam echter niet tot een krachtdadige maatregel tegen ds. Isbrandi maar het kon zo ook niet doorgaan.

Want er kwam een klacht binnen over het niet betalen van boeken, die, zo werd voorgewend, voor de kerk door de dominee waren gekocht. Er schijnt ook eens geld uit de kerkekas verdwenen te zijn.

De fles gaat zolang te water tot hij breekt, is een bekend gezegde. Zo ook hier.

In 1654 kwam er een klacht bij de classis van de gemeente Minnertsga. Daar zou de dominee een vacaturebeurt moeten hebben vervuld, waar weinig van terecht is gekomen.

Op weg daarheen heeft hij erge dorst gekregen en om inspiratie op te doen had hij teveel van het geestrijke vocht genuttigd.

Dit gaf ook te Minnertsga enige consternatie. Hij kwam onbekwaam bij de kerk aan wat de kerkeraad van Minnertsga hoog opnam.

Er ging een zware commissie naar Achlum die rapport uitbracht over ds. Isbrandi. De dominee wilde zich wel verdedigen, maar de classis was het zat en nam haar maatregelen.

Vermoedelijk heeft zij erg veel met het gezin van ds. Isbrandi opgehad en het zoveel mogelijk willen sparen. De classis kwam, het kon niet anders, op 13 augustus 1655 tot de volgende uitspraak:

"De Eerwaarde Classis oordeelt bij desen in Gods vrese. Niet sonder groote rouwe hares herten, aenmerckende de continuatie van zijn gansch ergerlijk leven. niettegenstaende soo veel heijlighe beloften van beterschap bij hem te vooren gedaen. als mede de onderteijckeningen van seecker Acte op den 18 Sept. 1643 van te sullen de facto van sijnen dienst gedeporteert zijn sonder oppositie. bij soo verre hij hem in ergerlijcke dronckenschap ende andere mishandelingen wederom quame te verlopen. als ook seeckere sententie over hem utgesproocken den 31 juli 1654 bij den welcken NICOLAUS ISBRANDI wierde afgeset van sijnen dienst. met opschortinghe nochtans van de Executie van dien ut mededoogentheijt neffens hem, op hoope van sijne beloofde bekeeringhe oordeelt nu voor Godt, in goeder conciënti, dat ds. Nicolaus Isbrandi actualiter gedeporteert wordt van het H. ende Hooghweerdicke predicktambt ende geremoveert van zijn plaatse. hem verclarende des H. dienstes onweerdich".

Na het afzetten uit het ambt van predikant zijn er crediteuren geweest die een verzoek bij de classis indienden om de laatste pachtgelden van de pastorieboerderij te mogen ontvangen.

Maar het classicaal bestuur wees dit af omdat het een zaak was tussen de schuldeisers en de predikant. Zij wilden zich er verder niet mee bemoeien. vermoedelijk mede om het gezin niet geheel te duperen.

De door de hervorming ontstane gereformeerde gemeente Achlum Hitsum bestond nog maar net een zestig jaar.

We zien dat het niet allemaal op rolletjes ging. Eén van de moeilijkste dingen was wel het vormen van bekwame en eerbare voorgangers. Dat zien we hier duidelijk.

Opkomst plaatselijk bestuur

De wereld is vanaf haar ontstaan steeds in opgaande lijn in beweging geweest. Dat zien wij ook in de dorpsgeschiedenis.

Zij het niet in groot verband, dan toch wel in hetgeen om ons heen is gebeurd. En Achlum werd meegezogen in de geschiedenis. Omstreeks 1400 kwam er naast het enigszins goed georganiseerde kerkelijk leven met als steunpunten de kloosters, een beweging op gang die de grietman als hoofd van de burgerlijke gemeente op meer democratische wijze wilde verkiezen.

Dit wordt beschreven in "De rechtsomgang van Franekeradeel 1406-1438" die tot doel had een burgerlijk bestuur te verkrijgen dat minder onder de invloed van de kloosters stond.

Achlum maakte deel uit van een Fainsdael, een vierde deel van Franekeradeel dat het burgerlijk bestuur los van de kloosterbesturen zag. En een eigen kiessysteem werd gecreëerd.

Ook was intussen op aandrang van de edelen van het Hof van Friesland bepaald dat de grietman niet alleen de rechtsspraak maar ook een bestuurlijke functie kreeg.

De plaatselijke kerk kwam ongeveer tegelijk als zelfstandig instituut naar voren. Voor een goed begrip dient men te bedenken dat ook dit weer een eensgezinde groep was, die door gelijke opvattingen bindingen aan elkaar had.

Vanzelfsprekend had zij invloed op haar omgeving.

Het bijbels geloof was daarin het bindend element.

In Achlum hadden de geestelijke leiders, pastoor en kloostergeestelijken veel omgang met elkaar en toch groeide de kerk los van het klooster.

De kerk heeft in vergelijking met het begin van de bewoning van deze streek een belangrijke verandering ondergaan. Zoals ook thans dient het kerkgebouw om de christen gelovigen bij elkaar te brengen voor haar kerkdiensten en het bijbels onderricht. Naarmate haar bezittingen zich uitbreidden kreeg zij naast de taak van geestelijke verzorging, een bestuurlijke functie. Hierdoor kwamen de kerkvoogden niet alleen naar voren om de stoffelijke belangen van de kerk te behartigen, maar kregen tevens een belangrijke hand in het bestuur van algemene taken die eigenlijk behoorden tot die van de overheid. In het vervolg zullen we zien dat we de kerkvoogden in het bestuur van ons dorp menigmaal tegen komen. Ook bij de bekende resolutie van de Staten van Friesland d.d. 31 maart 1530, waarbij de katholieke godsdienst werd verboden, liet men het beheer van de kerkvoogden onaangetast, ja, het werd zelfs versterkt door te bepalen dat de rekening van de kerk ieder jaar ter goedkeuring aan de grietman moest worden voorgelegd. De kerkvoogden ontwikkelden zich geheel als beheerscollege dat een uitgebreide taak kreeg door het nauwe contact met de burgerlijke overheid. Zij zorgde, voor een goede begraafplaats, bruggen, wegen, vaarwaters en in sommige gevallen voor een chirurgijn in het dorp.

Het werk van de diakenen raakte hierdoor op de achtergrond.

Want zelfs nam de kerkvoogdij de armenzorg op zich. Men hoort dan ook in de geschiedenis weinig over het ambt van de diakenen.

Deze toestand bleef bestaan tot het decreet van 5 augustus 1796, dus de franse tijd, toen de staatskerk officieel werd afgeschaft. Dit decreet bracht in de beherende groepen een ontzettende beroering teweeg en zij lieten zich daardoor niet meteen aan de kant zetten. Zij hebben zich daar dan ook bijna gedurende een eeuw tegen verzet. De geestelijke opwekkingsbeweging, onder invloed van het reveil, bracht hier tenslotte in het midden van de vorige eeuw verandering in.

Door deze vermenging van taken op het kerkelijke en burgerlijk terrein heeft de kerk van Achlum een archief dat ons in staat stelt een inzicht te krijgen in het reilen en zeilen van het dorp als burgerlijke eenheid. Dit archief begint in 1564; nog enkele jaren voor de reformatie van 1580. Hoewel de omschrijving van de gebeurtenissen die plaats vonden erg summier zijn, kunnen we, aangevuld door gegevens uit andere archieven, ongeveer nagaan wat er is gebeurd.

Het Achlumer kerkelijk archief is één van de oudsten, zo niet de oudste, van Friesland.

Aan de hand van de ligging van de gronden en gebouwen konden we veel vermelde gegevens op de juiste wijze beoordelen.

We gaven reeds aan dat de grietman, namens de burgerlijke overheid, controle uitoefende op de kerkelijke rekeningen. Op 15 september 1578 controleerde de grietman de boeken en voegde er zelf aan toe: “Broer Meynes gebruykt als meyer (pachter) van die patroen veertig pondemaat voer veertig g.g. jaerlyks huyre welverstaende dat daeraff jaerlyks gaet tot profyt van de coster ende syn singen in der kercke soeven gelycke g.g.”

Vermoedelijk was dit de vicarieboerderij (no. 27 op de plattegrond) welk inkomen bestemd was voor de vicaris.

Het doet ons ook denken aan het feit dat onze plaatsgenoot Frederik van Offenhuysen ingaande die dag Grietman van Franekeradeel was geworden, zodat deze verpachting hem uit eigen wetenschap bekend kan zijn geweest hetgeen hij meteen in het rekenboek heeft aangetekend.

Na de zelfstandigwording.

Na de reformatie was het dorp in een wat rustiger vaarwater gekomen. Het burgerlijk bestuur was opgebouwd. Plunderingen kwamen niet meer voor en de veiligheid van lijf en goed was verzekerd. Hoe het in het dorp reilde en zeilde rond de jaren 1700 weten we weer uit het kerkrekenboek.

We zullen er enkele alledaagse gebeurtenissen uit naar voren halen opdat we een indruk krijgen hoe de Achlumer leefde in die dagen. Er waren in het dorp wier namen wij in het rekenboek tegenkomen. Allereerst is daar Rintje Wijbes. Hij ontving geld van door hem verricht kerkewerk.

De kervoogden betaalden aan Pyter Tijs een bedrag wegens slaapgeld bij Rintje Wijbes. Het lijkt wel of Rintje een hulp behoevende onderdak gaf en verzorgde, want hij ontvangt van Jan Hotzes ook weer bonen die de kerk betaalde. Tweemaal in dat jaar ontvangt Rintje een paar "hosen" (kousen). Hij betreft ze van Gerlof

IJter te Arum. Zo'n winkel is er in Achlum waarschijnlijk niet. Ook in Arum wordt bij meester Claes zelf betaald, door Rintje Wijbes gehaald. Claes is vermoedelijk de chirurgijn te Arum.

Geld ontvangt Pyter Sopsum wegens hemden voor Rintje gemaakt bij zijn trouwdienst. Uit dit alles blijkt dat Rintje vermoedelijk koster is geweest, maar geen schoolmeester, want er is een ander die een "brijf" schrijft. Dat is Rudorfus Petri. Deze ontvangt 25 mei een vergoeding voor het schrijven van een contract voor een huis en voor dienst in de kerk. Dat is blijkbaar wat anders dan werk voor de kerk verrichten. De naam Petri is ons niet onbekend want een eeuw daarvoor was er een pastoor die zich Job of Jobus Pieters of Petri noemde. De katholieke geestelijke die in Achlum als schoolmeester is blijven wonen.

Rintje Wijbes deed verder alle voorkomende werk voor de kerk.

Er staan ook posten op van kalk halen en steen schoonmaken.

Er is dat jaar meerdere malen kalk betaald, vermoedelijk dienende om mortel te maken voor metselwerk.

Voor het onderhoud van de kerk staat er verder Tjepke Tichelaar dakpannen op het meestershuis De timmerman Haring Jelles doet ook timmerwerk voor de kerk en Andries Douwes brengt turf.

In 1699 gaat er iemand met Gerben Jans naar Bolsward. Zij bezoeken daar Rjaardt van Hiwa en ontvangen geld voor verteringen onderweg en vergoeding voor scheepsvracht. Zij zullen met de beurtschipper zijn gereisd.

Een onbekende schrijft een brief voor Gerben Jans aan een geadresseerde te Allingawier. Dat was in juni, en in oktober krijgt dezelfde Gerben Jans reisgeld naar Allingawier.

Dat er aan de bomen op het kerkhof gesnoeid moest worden, spreekt vanzelf en dat Sjoerd Harmens te Minnertsga geld krijgt voor geleverd klaverzaad voor de boerderij op Gelterp staat ook te lezen in dit boek.

Maar welke inkomsten had de kerk?

Enkele weerkerende inkomsten zijn de huur van de kleine boerderij op Gelterp achter de Bolswardervaart welk bedrag schommelt rond de f 120,- en de vicarieplaats (27) tussen de f 350,- en de f 400,- per jaar. Verder waren er

kleine bedragen zoals verkoop van hout en takken van het kerkhof, verhuur van stukken los land en voor klokkluiden bij begrafenissen. Wijbe Jans van Sopsum betaalt als curator/voogd van de kinderen van Sjoerd Dooitses de huur van het huisje met veestalling en het daarbij gepacht land, aan de Slachtedijk halverwege Kie.

De kerk en de toren.

Staande in het vlakke land van westelijk Friesland zijn er rondom, een dertigtal kerktorens waar te nemen, waaraan de bewoner van dit gebied onmiddellijk het dorp herkent waarin deze toren staat. Er zijn scherpe in de lucht stekende torens, zadeldak torens en bijna niet waar te nemen kleine torens waaronder ook die van Achlum.

Stond hij niet op een terp dan zou hij geheel schuil gaan tussen de boomtoppen.

Volgens overlevering is de toren later gebouwd dan de kerk.

Hij zou tegen de kerk aangebouwd zijn. De kerk is in het laatst van de 11e of in het begin van de 12e eeuw gebouwd.

Aanvankelijk is hij veel kleiner geweest en is hij in de 15e eeuw vergroot en opgehoogd.

De muren zijn nu als een bonte lappendeken door verschillende soorten steen; waar de deskundige de conclusie uit kan trekken oud de steen ongeveer is.

De kerk is gewijd geweest aan de heilige St.Geertrude. Vermoedelijk zal deze heilige een dochter geweest zijn van de hofmeyer Pippyn de Oude die in de 7e eeuw heeft geleefd. Zij was abdis van Nivelles. De kerk heeft, in tegenstelling tot vele andere dorpen, weinig bezittingen gehad, waaruit haar activiteiten betaald konden worden in tegenstelling tot het klooster dat ernaast heeft gelegen dat met dat van Ludingakerk in Achlum alleen al 14 boerderijen bezat. We komen hier later nog op terug.

Het is echter het enige gebouw in Achlum dat er vanaf de eerste bewoning in deze streek heeft gestaan en is blijven staan. Tegelijk had het een centrale functie in het dorpsbestuur, zij het dat deze functie belangrijk verkleind is. Het voornaamste doel waarvoor het is gesticht en is onderhouden: namelijk het doorgeven van de bijbelse boodschap. Dit is zo gebleven, maar daarnaast had het functies zoals de vergaderplaats van waterschappen, floreenbijeenkomsten, verkiezingen van dorpsrechters en floreenontvangers.

In het begin zijn er heiligenbeelden in de kerk geweest maar door de chaotische toestand van vóór de reformatie zijn ze niet altijd in ere gehouden, want de kerkerekening spreekt van afnemen en dan weer van aanbrengen van beelden. Het kerkelijk archief vermeldt ook enkele malen het vernieuwen van het altaar in de kerk en het

aanschaffen van gewijde linnen doeken en twee nieuwe kelkdoeken in 1563. Het uurwerk werkte niet regelmatig en kreeg een beurt dat: "Meester Jepe Lieuwersz. verrichtte dwelk driftig was" wordt als reden van de reparatie opgegeven.

De smid zorgde voor een nieuw ijzeren kruis op de kerk en de schoenmaker te Arum leverde een nieuw leer voor de middelste klok. Daaruit kan worden opgemaakt dat er drie klokken zijn geweest die naast elkaar hebben gehangen, want de Arumer smid zorgde ook voor "twee stalepennen" voor de middelste klok.

De twee klokken die thans in de toren hangen, zijn uit latere tijd. De ene is van 1622 en de andere van 1732. De grote klok van 1622 weegt 1070 kg. en vermeldt de naam:

IVNCKER - IVLIVS DOMINICVS - A – BHOTTINGHA

Jonker Julius Dominicus van Bottinga, de tweede man van Habel van Offinghuysen de eigenares van de boerderij Offenhuysen (no. 16) De kleine klok is van 1632 en weegt 830 kg. Hierop staan de namen:

NICOLAVS - ISBRANDI SNECANUS ECCL IN ACHLV. ET HITSV

en

TYOMME SYBES OP MONICKE.BIL. KERKVOGHD . IN . ACHLV .

en

HEERE LYVWES KERKVOGHD IN ACHLV.

De eerste naam is de predikant Isbrandi van Achlum en Hitsum.

De tweede was de boer van Monnickenbildt (no. 14) en de derde de Heere Lieuwes, pachter van de boerderij no.1 halverwege Hitsum. Tijdens de tweede wereldoorlog zijn de klokken uit de toren geweest om omgegoten te worden tot oorlogstuig. Zover is het gelukkig niet gekomen. Ze zijn wel uit de toren geweest maar elders ongeschonden

terug gevonden. Om de begin- en eindtijd van de arbeid aan te geven werden de klokken overdag te 8, 12 en 's avonds om 6 uur geluid. Om enigszins het gebruik te handhaven, hadden enkele dorpen in de oorlog een teerton in de toren hangen, die slechts een dof geluid voortbracht. De dorpsgenoten vonden er iets anders op. In de dakpannen fabriek hing een klein klokje, waarvan het geluid ongeveer overeenkwam met het angelusklokje in een katholieke parochie. Dit heeft tijdens de oorlog in de toren gehangen. Te denken valt hier aan een overblijfsel van het klooster in het dorp.

Na de oorlog is dit klokje in het Sneker scheepsvaart museum terecht gekomen.

De kerk is enkele malen gerestaureerd en er zijn veranderingen aangebracht. Daarvan zijn de bekendste die van 1652, 1788, 1822, 1854 en 1882. Van sommige verbouwingen is weinig bekend. Zo ook die van 1652. Onze dorpsgenoot Pieter Sikkes Westra laat ons kort en bondig in een geschrift van 1835 weten: "De kerk is in 1652 geheel vernieuwd omdat alles verroest en verrot is"²⁵.

Meer is hier niet over bekend. Ooit heeft op een bord boven de deur in de latijnse taal gestaan. Nadat Pieter Sikkes Westra dit beschreef is de ingang van de kerk bij het plaatsen van het orgel in 1852 belangrijk veranderd. Het opschrift moet toen zijn verwijderd.

De meest bekende vernieuwing van de toren heeft plaats gehad in 1788. Voor hoever er vernieuwing van de kerk heeft plaats gehad is niet volledig duidelijk. De floreenplichtigen kwamen er aan te pas om de financiën rond te krijgen. De eerder genoemde restauratie van 1652 heeft de kerk vermoedelijk zelf kunnen bekostigen, maar de bouwvalligheid van 1788 viel in de economische slechte periode van de veepest. En omdat de kerk zelf verder geen of weinig inkomsten ter beschikking had, deed zij een beroep op de grietman van Franekeradeel.

Vooraf had Jan Wijbes van Sopsum die administrerend kerkvoogd was, de trom geroerd over de slechte toestand van de kerkelijke financiën. In 1781 had hij in een schrijven aan de grietman gericht de penibele toestand van de kerkelijke financiën reeds meegedeeld. Er zijn veel onbetaalde rekeningen, zo schrijft hij, ook van vroeger jaren terwijl er noodzakelijke reparaties aan de kerk moeten worden verricht. Er zijn veel onkosten door de overkomst van dominee Russing gemaakt. De kerk is niet in staat de rekeningen te voldoen. Hij vraagt om enige financiële hulp en meent dat de kerk eerst is geholpen met f 500,-²⁶.

²⁵ Aantekening van de dorpe Achlum 1835 P.S. Westra, Provinciale bibliotheek Leeuwarden

²⁶ Kerkelijk Archief Achlum

Dan blijft het enige tijd stil tot in 1737 - 1788 de zaak de zaak weer opgenomen wordt. De Grietman neemt dan ook zijn maatregelen en doet een schrijven aan de floreenplichtigen uitgaan. Hij zegt daarin: "Alzo aan mij, Grietman, is te kennen gegeven dat de staat van de kerk te Achlum in zulk een slechte staat en bekrompen is gesteld dat zij bouwvallig is geworden". Hij geeft daarin een ruim overzicht van de toestand en vindt dat er noodzakelijke voorzieningen behoeven te worden getroffen²⁷.

Hij roept alle floreenplichtigen op om op zaterdag 4 oktober 1788 te 11 uur in de kerk te "compareren". Het de uitvoering hiervan is belast de dorpsrechter, die onder het schrijven vermeldt: "Huiscondiging gedaan 29 september 1788".

Het is mede ondertekend door de dorpsrechter F. Meinen.

We moeten ons voorstellen dat de dorpsrechter met het schrijven langs de boerenhofsteden ging en zijn boodschap aan de deur zei, zoals de ouderen in een nog niet zo ver verleden de leedomzegger langs de huizen zagen gaan met de boodschap zo in de trant van:

"De familie ... maakt bekend dat hedennacht is overleden ..."

Naar aanleiding van deze vergadering doet de grietman het schrijven van 17 oktober 1788 uitgaan, waarin hij enkele richtlijnen aangeeft. Hij had enige bekwame architecten geraadpleegd, zo schrijft hij.

De toren moest tot aan de nok van het dak van de kerk worden afgebroken en vernieuwd. Hoe het weer opgebouwd werd, werd aan de kerkvoogden overgelaten. Er werden twee personen door de grietman aan de kerkvoogden toegevoegd en wel Eduard M. van Beijma thoe Kinghma, die mede eigenaar van de boerderij Groot Ludum was geweest en Tjepke Gratema te Sweins die dezelfde boerderij eerder in eigendom hadden gehad en daardoor bekenden waren in Achlum.

Elke inwoner moest de komende jaren een bepaald bedrag aan de kerkvoogden afdragen. Het werk moest worden uitbesteed aan de minst biedende, werd door de grietman en de kerkvoogden vastgesteld. Er werd in de overeenkomst alleen over de toren gesproken maar niet over de kerkruimte.

²⁷ Idem

Dit moet meer worden gezien in het licht van het gebeurde in 1822, ruim dertig jaar later, wanneer Pieter S. Westra schrijft dat de kerk belangrijk is vernieuwd. Hij schrijft dit in 1835, enkele jaren na de verbouwing van 1822. Als herinnering hiervan is er een bord in de kerk aangebracht geweest met het opschrift:

"Kerk vernieuwd Ulbe Piers Draisma, Tjeerd Haitzes Hofstra (veehouder op Liaukingastate , no. 22) kerkvoogden ds. Bouwe Ringnalda predikant, Auke Klazes Wiersma, timmerman; geverfd door Foppe Jarigs Ferwerda mr. Ferwer te Arum".

Tenslotte is er in 1882 een kleine verandering aangebracht aan het interieur van de kerk want er wordt gesproken over een afscheiding tussen het schip en het koor, die toen zou zijn weggenomen. Hierdoor zouden de familiebanken achter in de kerk tegen de achtermuur zijn geplaatst. Het kan zijn dat de capaciteit vergroot moest worden, door de geestelijke opwekking van het reviel in die jaren en mede door de uitbreiding van het aantal inwoners van het dorp. De woningen aan de Tanjabuurt en Klein Kimsward kwamen er toen bij. Ook de chichoreifabriek werd omgebouwd tot woningen.

Om uit de te zware lasten van de restauratie van de toren en kerk te komen worden in 1789 obligaties die de kerkvoogdij uitgaf verkocht alsmede enkele percelen land. Er bleef echter een achterstand in schuldbetaling bestaan. Intussen werd er een bod op de vicarieboerderij gedaan, maar men kon moeilijk afstand van dit bezit doen.

In 1797 werd dan ook de vicarieboerderij verkocht²⁸ aan Gerben Tichelaar te Leeuwarden zodat de kerkvoogden voolopig weer vooruit konden.

In deze jaren deed ook de overheid telkens aanvallen op het kerkelijk bezit. Bij verkoop moest een deel van de opbrengst aan de overheid worden afgestaan, maar hoeveel invloed dit heeft gehad op de verkoop van de vicarieboerderij is niet bekend geworden.

Tot aan de franse tijd bestond de mogelijkheid voor mensen die het konden betalen in de kerk te worden begraven. Nadien was het niet meer toegestaan. In Achlum liggen onder de houten vloer van de kerk grafzerken van daar begraven inwoners. De plaats waar de zerken liggen beperkt zich tot het middenpad, waar de kerkgangster over loopt.

²⁸ Kerkelijk Archief Achlum

Tegenover de preekstoel ligt een grote blauwe steen in de lengterichting van het looppad, 3.30 meter lang en 1.80 meter breed. Er bevindt zich geen opschrift op die steen en hij is aan de bovenzijde vrijwel glad.

Aan beide zijden in de lengterichting van de kerk zijn kleinere stenen, van twee familiegraven van de familie van Deersum, (gewoond hebbende op de gelijknamige boerderij de Poartepleats (no.5)

Langs de rand van de ene steen staat:

"Anno 1584 8 Marty de eerzame Manske Feddrix van Deersum oud 47 jaar Anno 1601 De 8 Iwe sterft de eerzame Lysck Jaeriche dochter

Anno 1670 19 februari is in de Hear ontslapen Grietje Jetses Roorda, huisvrouw van Anske Jacobs van Deersum, oud 34 jaar"

In het midden van de steen heeft zich een thans onzichtbaar familiewapen bevonden en daaronder het opschrift:
"1727 12 september gestorven Romke Jacobs Braam, ontvanger generaal buitendijks en zijn zoon Jacob Romkes"

Op de andere grafzerk staat:

"Anno 1668 16 may is de Here gerust Michiel Jacobs van Deersum Frije en huisman op Deersum oud 62 jaar.

Anno 1681 9 febr. begraven de eerzame jonge sel Jacob Anskes van Deersum, 23 jaar"

In het midden van de steen:

1709 Freddrix Anskes 43 jaar

1720 Jetske Sickes van Deersum weduwe van de coopman

1734 Fredrick Clasen

1765 Fred ... (onleesbaar) Fredrick Fontein Doctor te Harlingen oud 30 jaar

1787 18 juni Claes Fontein 76 jaar

De naam Michiel Jacobs 1658 komt eveneens voor op een gedenksteentje in de poort van de boerderij Groot Deersum.

Op een half zichtbare steen staat:

1691 7 januari in de Heer gerust Curtnis Nor d r i g h ? doctor en advocaat v.h. hof-provinciaal en vroedman der stede Franeker ende mede gecommiteerde ten landdage oud 47 jaar en alhier begraven.

Eveneens moeilijk leesbaar:

Ulbe IJntes Kingma overleden 26 april 1673

1779 Hurk Jans de Haan oud 84 jaar

1803 Antje Pieters Ludinga vrouw van Jan Hurks de Haan.

Hurk Jans de Haan was voor een gedeelte eigenaar van de boerderij Groot Ludum, welke thans aan de kerk toebehoorde (no.30).

Zijn zoon Jan Hurks nam deze na zijn dood over. Zijn vrouw, Antje Pieters Ludinga werd hier in 1803 eveneens begraven.

Weer een andere steen vermeldt het opschrift:

1710 14 februari Gerrit Jans de Haan

1720 in de Heer gerust Wypke Martens de Haan.

Anno 1632 6 Marfy

Gestorven en alhier begraven de eersame Geeske L u t g a u d ? de vrouw van dominee Nicolai Isbrandi predikant van Achlum en Hitsum.

Dominee Isbrandi heeft hier gestaan van 1629 tot 1655 zodat de vrouw, enkele jaren na zijn komst reeds is gestorven.

Anno 1683 29 augustus

Acfke Off - hof huisvrouw, van Tiardus Greydanus

Anno 19 maart 1712

Tjardus Greydanus hij werd 56 jaar

Bedienaar des Goddelijke woords

De predikant die na hem kwam:

"Petrus Althof overleden 10 april 1732 die 19 jaar in Getrouwheid de Heer heeft gediend" zo vermeldt de Grafsteen.

De predikant wiens roeping wij nader hebben omschreven

"Petrus Barthomeus Russing"
heeft bij zijn overlijden in 1794 hier ook zijn laatste rustplaats gevonden.

En tenslotte een zerk van de in 1741 overleden bekende Klaas Wieringa in de volksmond beter bekend als Klaas Kunst.

Als laatste kunnen we nog melden de grafsteen van Maïke Ientjes Bierma, overleden 2 mei 1722, vrouw van de bijzitter van Franekeradeel, Jacob Tjepkes Kamp en diens 4-jarig zoontje dat twee jaar later overleed. Jacob Tjepkes woonde op boerderij no. 4 en wordt hierna nog beschreven in zijn functie als bijzitter en dorpsrechter.

Er is niet altijd een orgel in de kerk geweest. In de late Middeleeuwen komt er in de kerkrekening een post voor over het salaris van een organist. Dat was Tyerd Jansz. die enkele jaren vóór en enkele jaren na 1570 11 goudgulden.s kreeg als organist.

Het orgel is daarna blijkbaar verdwenen, want er wordt in de kerkrekening althans niet meer over gesproken. In 1578, lezen we dat van de jaarlijkse huur van Broer Heynes zeven gulden werd afgetrokken bestemd voor de koster en "diens zingen in de kerk"

De oorzaak daarvan zal vermoedelijk zijn geweest dat de synode van Dordrecht van 1574 uitsprak dat een orgel in de kerk niet paste. Zij verordeneerde: "Het gebruyck der orgelen in de kercken houden wij niet voor goet, inzonderheuyt voor de praedicatie". Daar hebben de Achlumers zich blijkbaar aan gehouden. De tijden veranderen en daarmee de gewoonten. Het thans in de kerk aanwezige orgel is er gekomen dank zij de inspanning van enkele dorpsgenoten van wie de namen op

een plaat onder het orgel staan. Die luidt: “Anno 1854 is in deze kerk een orgel gesticht door beschikking van Jan de Vries, onder kerkvoogden Foppe Draisma de Vries, A.W. Oosterbaan, P.J. Hiedema, H. Hellema predikant.

Het stemregister.

Een voorname rol in de geschiedenis van het dorp speelde het stemregister, waaraan het bestuur van het dorp aan ten grondslag lag. Er moest een bestuur zijn dat niet alleen de bevelen van hoger hand uitvoerde, maar ook zijn wortels had in het draagvlak van de maatschappij. en die de wensen van de inwoners kon honoreren. Echter voor een goed bestuur was geld nodig. Over het algemeen had een arbeider geen inkomen, waarvan een deel als belasting kon worden afgestaan. Er was slechts één groep die enig inkomen had, de eigenaar van bezittingen. Deze werden dan ook aangeslagen naar de huurwaarde van hun bezittingen. Deze floreenbelasting, zoals zij werd genoemd, was in 1599 ingevoerd door Hertog Albert van Saksen en vastgesteld voor het dorp Achlum op 60 florenen.

Al gauw liep het bedrag op door opcenten voor allerlei andere belastingen.

Achlum had officieel 38 stemhebbende boerderijen, die het bedrag moesten opbrengen. Een boerderij kon meerdere stemmen hebben. Sommige geschiedschrijvers menen dat het vaststellen van het aantal stemmen vaak een onderonsje was. In Achlum kwam iemand op het stemregister voor, als hij tenminste 10 pondemaat land had met een huis erop. Dit was een algemene regel.

Verder waren er allerlei bepalingen waaronder dat hij niet mocht stemmen wanneer hij onvermogen bleek te zijn en geen compagnie krijgsvolk kon herbergen. Dat dit soms geen kleinigheid was vermeldt iemand wiens buurman in 1634 een compagnie soldaten op bezoek kreeg, die in twee uur tijds 28 broden, ettelijke ponden kaas en een halve ton bier nuttigde, hetgeen voor deze man behoorlijk in de papieren liep.

Niet elke eigenaar mocht dus zijn stem uitbrengen. Dat was o.a. afhankelijk tot welke kerk hij behoorde. Iemand die tot de R.K. Kerk behoorde bijvoorbeeld, mocht niet stemmen. Zijn stem sliep, zo werd dit genoemd. Vandaar dat op het stemregister achter sommige namen het woord "papist" staat hetgeen betekent dat hij niet mocht stemmen.

De doopsgezinden mochten geen stem uitbrengen wanneer zij een kerkelijke functie bekleedden. De hervormde kerk was bij de reformatie in 1580 tot officiële staatskerk uitgeroepen.

Zij die tot stemmen bevoegd waren konden een drietal aanbevelen voor het vervullen van het ambt van grietman. Men had verder geen invloed op de benoeming van de grietman. Dat kwam toe aan de stadhouder van de provincie. De functie van grietman kwam ongeveer overeen met het ambt van burgemeester in onze dagen, die ook weer benoemd wordt door de kroon, en niet tot een partij in de raad behoort.

Het ambt van grietman was veelomvattend. Hij was rechter voor ernstige misdrijven, samen met de bijzitter of dorpsrechter.

De huwelijken werden in die dagen door de predikant van de gereformeerde hervormde kerk gesloten, maar de huwelijken van de rooms katholieken en doopsgezindden door de grietman.

Tot zijn taak behoorde ook het toezicht op de jaarrekening van de kerk en wanneer de dorpsgemeente vacant was, was hij behulpzaam bij het beroepen van een nieuwe predikant.

Ook moest hij zorgen voor het goede verloop van voogdijschappen bij minderjarigen. Bij het verlenen van hypotheek had hij ook een taak. Hij moest een consent afgeven, dat is toestemming verlenen, tot elke verkoping van onroerend goed.

Voor een consent werd verleend moest de grietman dit drie zondagen achterelkaar in de kerk laten afkondigen: twee personen waren overeengekomen onroerend goed te verkopen.

Ieder wiens belang met de verkoop kon worden geschaad kon bezwaar maken tegen de koop of de koop stuiten. Pas als de bezwaren waren behandeld kon een consent door de grietman worden verleend en was de koop definitief gesloten.

Verder mochten de tot stemmen bevoegde eigenaren hun stem uitbrengen bij het benoemen van een dorpsrechter, schoolmeester, predikant, dijkgraaf, ontvanger van de florenen en andere belastingzaken.

Van al deze functies spreekt die van dorpsrechter het meeste tot onze verbeelding. Enerzijds kwam de functie overeen met de vroegere veldwachter in het dorp. Waar ergens verschil van mening was, was hij de man van wie verwacht werd dat hij een oplossing wist. Zijn taak was als volgt omschreven: "Alle boosdoeners op de daad betrappen, met de hulp van dorpelingen, die hem geen bijstand mochten weigeren en aan het gerecht overleveren. Bij verwonding (vechtpartij) de verwonding met twee dorpelingen bezichtigen en de schade "takseren".

De grietman werd in de rechtspraak bijgestaan door twee of meer bijzitters of mederechters die met hem de strafbare misdragingen beoordeelden en de mate van straf die moest worden opgelegd meebepaalden.

Het behoorde tot de taak van de floreenstemmers iemand uit hun midden voor deze functies aan te wijzen. We komen nog enkele functies in de geschiedenis van ons dorp tegen. Het zal blijken dat de voornaamste in één persoon zijn verenigd o.a. die van schoolmeester. Een verdere uitleg van functies en bevoegdheden heeft weinig of in het geheel niet met de dorpsgeschiedenis te maken.

De stemregisters werden om de tien jaar opnieuw opgemaakt en bekend gemaakt. Het eerste stemregister van 1640 werd in een vergadering in de kerk te Achlum vastgesteld en bekrachtigd met de volgende woorden:

"Aldaar gedaan en geëffectueert, in de GA kerk van de dorpe Achlum in de praefentie en verscheidenen ingesetende, inde gedane publicatie over 't gerechte rk kerck en huyshoudinge en clockkleppinge ten overstaan van de grietman, vervangend secretaris, benefens die ds. Tjardus Greidanus, predikant ter plaatse"

Vermoedelijk dat de predikant de enige was die het gebeurde schriftelijk kon vastleggen.

De 38 stemhebbende boerderijen

Door de steeds voortschrijdende ruilverkaveling, waardoor veel landerijen aaneengevoegd werden tot een groter geheel en andere geheel verdwijnen wordt het in de toekomst steeds moeilijker de oude oorspronkelijke omvang van de boerderijen vast te stellen. Ook de boerderijen veranderen geheel in grote bedrijfsgebouwen. De grote grondverzet machines egaliseren het land zodanig dat sloten, grachten en terpen niet meer terug te vinden zijn. De 33 boerderijen die in het oude Achlum het recht van stemmen hadden zijn genummerd zoals de nummering de eeuwen door is geweest. Het komt de overzichtelijkheid en de mogelijkheid de geschiedenis van boerderij en hofstede in de officiële registers na te gaan, ten goede.

Nu heeft men van begin af dezelfde oppervlakte van de boerderijen aangehouden, die later wel totaal zijn gewijzigd en ook thans zo anders zijn dat zij niet meer te herkennen zijn. Toch leek het ons juist de omvang tot ongeveer 1900 aan te houden.

De 33 stemhebbende boerderijen van Achlum genummerd volgens de stemregisters vanaf 1640.

Boerderij 1 halverwege Hitsum

Deze boerderij is door de eeuwen heen ongeveer 60 pondemaat groot geweest. De bewoners zijn op Hitsum georiënteerd. De laatste jaren is er een verharde weg van Hitsum naar de boerderij aangelegd. Van oorsprong had de boerderij een weg over terp B naar de boerderij 4 en zo naar de Lollumerweg.

Zij heeft een opvaart die in de Bolswardervaart uitkomt, waarin zich thans het poldergemaal bevindt.

In 1632 woonde er Heere Lyuwes, wiens naam in de kleine klok in de toren is vereeuwigd.

Boerderij 2 Finghiasate

Een boerderij van 138 pondemaat en oorspronkelijk een kloosterboerderij. In 1640 woonde er Richt Jan Wouters weduwe toen de Staten van Friesland hem verkochten. Daarvoor woonde er in 1511 een Fredrick Finghe. Er waren door de grote omvang over het algemeen veel mensen op de hofstee aanwezig. In 1873 is er een dubbele arbeiders woning bij gebouwd en later nog een drietal die thans een boerenbedrijf bevat.

De boerderij brandde 9 april 1900 geheel af, waarna zij weer is opgebouwd. Ten tijde van de brand woonde er Dirk Wittema, die in 1915 naar het dorp ging te rentenieren en de woning Tanjabuurt 19 liet bouwen. Het was in 1930 dat de boerderij werd verkocht en de landerijen in verschillende handen overging.

De boerderij had een eigen weg naar de Lollumerweg en een opvaart samen met anderen over Dooyum naar de Tzummervaat onder Franeker. In de zeventiger jaren van deze eeuw is hij afgebroken en het erf geëgaliseerd. zodat er weinig van de kapitale boerderij terug te vinden is. Alleen het oorspronkelijke erf ligt met de resterende terp hoger dan de omliggende landen.

Boerderij 3 Sickenbuersterasate

Ook deze hofstede is er net als de vorige niet meer. Zij heeft aan de weg naar Finghiasate, ongeveer 100 meter van de Lollumerweg gestaan. In 1850 is van de schuur een deel als arbeiderswoning ingericht. Het land ongeveer 100 pondemaat is door kleine boeren uit Achlum en Tzum in gebruik genomen.

In 1514 woonde er volgens het stemregister Sijmen Albertszoon of Sijmen thoe Sickenbuyren. De boerderij was toen vermoedelijk iets kleiner. Het was in 1563 dat Sijds Minneszoon er boer was.

In mei van datzelfde jaar procedeerde hij tegen de pastoor van het klooster. We brengen dit in verband met de ernaast liggende boerderij no. 2 die van het klooster was.

Of het verschil daarmee in verband stond weten we niet.

Even later verhuisde Sijds naar Welsrijp. maar er bleef gedonder, want op 29 april 1572 werd er namens de grietman een taxatie gemaakt van de waarde van de "ruychscharne" de mestvaalt en de voor de winter gezaaide gewassen. De grietman fungeerde hier als rechter. Verscheidene jaren later werd de boerderij bewoond door Dauwe Tammes die tijdens de veepestperioden ook al zijn vee verloor.

Thans rest hiervan nog alleen een burgerhuis. Aan het eind van de opvaart die samen met die van Finghiasate naar de Tzummervvaart onder Franeker liep. Officieel werd hij Veldzicht genoemd, maar rond de eeuwwisseling was het 'Bruinsma's pleats' naar de familie van die naam, die er verscheidene jaren heeft gewoond.

Na de veertiger jaren is er een honderd meter westelijker een bedrijf gesticht.

Van oorsprong hoorde er 80 pondemaat land bij deze boerderij.

In 1721 woonde er Jacob Tjepkes die bijzitter of dorpsrechter in Achlum was. In de kerk ligt een grafsteen van zijn vrouwen een zoontje. Inse Douwes had er enkele jaren later een goed bestaan. Maar door de behoefte aan woongelegenheid werd er in 1873 van het voorhuis twee woningen gemaakt.

Bij een nalatenschap is de boerderij in 1915 in delen verkocht. De schuur raakte erg in verval en stortte tijdens de twee wereldoorlog in.

Boerderij 5 Groot Deersum

Eén van de meest bekende boerderijen in Achlum met de bekende toegangspoort tot het erf. Een bezienswaardigheid.

De gracht ligt nog geheel rond de bedrijfsgebouwen. De ronde grachtpartij wordt afgesloten door de toegangspoort, die 's nachts gesloten wordt zodat men gebruik moet maken van de klopper op de deur. Het ligt er nog zo bij als eeuwen tevoren. Staande voor de poort waant men zich in vroeger jaren, toen de erlangs lopende binnenpaden bevolkt waren met voetgangers die van dorp tot dorp te voet voorbij kwamen. De toegangsweg langs de buitenkant van de gracht naar de poort lijkt professioneel aangelegd te zijn, vermijdende de bomen, hetgeen ook zo is, want de oorspronkelijke toegangsweg loopt recht vanuit de poort het oosten in, naar de Slachtedijk. In de veertiger jaren van

deze eeuw heeft de eigenaar een toegangsweg verworven door de landerijen van Klein Deersum naar Paijezijk. Dat is de reden dat de toegangsweg langs de gracht en tussen de bomen door niet tot zijn recht komt.

In de poort bevindt zich een gevelsteen met naam en jaartal: "Michiel Jacobs 1658". Dit is niet de naam van de eigenaar maar van de pachter. De eigenaresse was juffrouw A. van Schaft tot Hoorn. Michiel Jacobs was een Van Deersum die 10 jaar later op 62-jarige leeftijd is overleden en in de kerk begraven is, zoals we op een van de twee familiegraven hebben gezien.

Wat er op de terp tussen groot en klein Deersum heeft gestaan weten we niet. Vermoedelijk een grote hofstee of stins.

Eén der eerst bekende bewoners van Groot Deersum was Peter van Deersum die, zoals reeds eerder meegedeeld, een paard aan een roversbende was kwijt geraakt. Deze Peter heeft vermoedelijk goed geboerd want in het register van Aanbreng van 1546 worden de erfgenamen als eigenaars van de boerderij klein Ludum aan de andere kant van het dorp genoemd.

Na genoemde Michiel Jacobs woonde er een eeuw later Cornelis Wouters weduwe met in totaal 10 mensen, die beschutting zochten binnen de brede grachten. De boerderij heeft langs de noordzijde een opvaart met open verbinding naar de Bolswarder vaart.

Boerderij 6 Klein Deersum

In het begin van deze eeuw waren de resten van deze boerderij nog bekend als "Lytse Pleats".

In 1511 woonde er Sibren thoe Deersum. Hij betaalde aan huur 25 florenen per jaar wat ongeveer overeenkomt met een oppervlakte van 75 pondemaat. De boerderij ligt ingesloten tussen de Slachtedijk, Bolswardervaart en de landerijen van Groot Deersum.

Het is een kloosterboerderij geweest want in 1640 verkochten de Provinciale Staten hem aan de huurder Hein Aelffs.

Enkele jaren nadat hij in particulier bezit was overgegaan, in 1699, woonde er een zekere Wijkje Ages, waar het waarschijnlijk niet ruim sopte. Hij komt in die tijd in de kerkerekening voor omdat hij 200 goudguldens betaalde aan aflossing voor geleend geld. Er waren indertijd geen banken en hij heeft vermoedelijk het geld van de kerk geleend om aan zijn financiële verplichtingen te kunnen voldoen. Het werd later weer wat beter met de bewoner,

want in het midden van de 18e eeuw heeft de bewoner Jacob Clafes bij het aantrekken van een nieuwe onderwijzer 1/4 stem, waaruit blijkt dat hij bezittingen heeft gehad.

De Lytse Pleats raakte in verval maar kon door de erbij behorende landerijen niet gemist worden. In 1870 is er een nieuwe boerderij gebouwd, maar niet op dezelfde plaats. Ongeveer 100 meter naar het zuiden, waar hij thans nog staat. Van de oude resten waren arbeiderswoningen gemaakt, voornamelijk ten behoeve van de dakpannenfabrieksarbeiders.

Na de laatste oorlog zijn de woningen afgebroken. Zij laten een lege plaats achter op de terp van Deersum. De boerderij had een verbinding over het water vanaf de zuidzijde naar de Bolswardervaart.

Boerderij 7 Kleine Wiske

Dit was een boerderij van het klooster. Bij besluit van gedeputeerde staten van Friesland werd dit kloosterbezit in 1644 publiekelijk te koop aangeboden en verkocht. Andries Wijbes was toen pachter van de 80 pondemaat land. De boerderij "Op de Wische" zo staat er in de aankondiging. Hij ligt op de grens van de gemeenten Franekeradeel en Wonseradeel en maakt deel uit van vier boerderijen in de buurtschap Goorlumburen tussen Bolswardervaart, Lollumervaart en de gemeentegrens met Wonseradeel. De naam Goorlumburen of Goorlum is geheel in onbruik geraakt. hier grensden in de middeleeuwen de landerijen van de bekende familie Van Beijum aan. Het wordt nog Beijum en het Beijumertiltje genoemd, waar veel los land ligt en enkele Achlumers pachters zijn geweest. Douwe Dootjes woonde op de boerderij toen in 1745 al zijn vee door de veepest verloren ging.

Gedeputeerde Staten hadden in 1835 nog bepaald dat de eigenaar bij moest dragen aan het onderhoud van Paijezijl. Zij hadden echter zelf ook een brug te onderhouden over de Lollumervaart, waar tot in de vorige eeuw een poldermolen stond en waar de opvaart in de Lollumervaart uitkomt. De opvaart was tegelijk voor Grote Wiske bestemd.

Boerderij 8 Grote Wiske

In de middeleeuwen woonde er een boer in de buurtschap Goorlum of Goorlumburen genaamd (vier boerderijen) waarvan de Grote Wiske niet meer aanwezig is. In 1511 woonde er een boer IJdt thoe Goorlum, die 112 pondemaat gebruikte. Er zal voor de anderen niet veel overgebleven zijn. De Grote Wiske behoorde niet zoals de boerderijen 7

en 10 tot het klooster bezit. In een officieel stuk vinden we Sate Goerle maar welke boerderij daarmee wordt bedoeld is niet bekend. Bij het vaststellen van het eerste stemregister in 1640 was de boerderij slechts 40 pondemaat groot maar dit kan in verband hebben gestaan met die van de buurman, no. 10, die erg groot was. Enkele eeuwen was de Grote Wiske rond de 20 pondemaat. In 1749 woonde er een gezin en een aantal personeelsleden samen ongeveer 10 mannen en vrouwen. Door de grote landbouwcrisis van 1890 is de boerderij verkocht en bracht, in zijn geheel, een bedrag op van f 30.000,- wat voor de nieuwsbladen aanleiding was om er ruime aandacht aan te besteden. Het land is niet bijeen gebleven en de huizinge is in verval geraakt. Er stond tot voor enkele jaren terug nog een woning met een wagenhok die thans zijn afgebroken. De boerderij heeft in de binnenbocht van de opvaart van Kleine Wiske gestaan en had met de Kleine Vliske de opvaart naar de Lollumervaart.

Boerderij 9

Dit is een boerderij van 90 pondemaat groot die grensde aan de Bayumerlaan en ten zuiden aan de Bongastate in de gemeente Wonseradeel. Hij staat op een uitloper van de Bongaterp die net over de grens in de gemeente Wonseradeel lag, tevens aan de Bolswardervaart. Rond de jaren 1917 is hij afgegraven. In advertenties van de verkoop van terpgrond werd hij Blomketerp genoemd. In 1750 woonde er Antje Cornelis, een welgestelde boerin en in het begin van de vorige eeuw kwamen er de namen van de boerenfamilies Auke Klaas Hofstra en Hanne Cornelis Tanja voor.

Boerderij 10

Volgens de Schotanus Atlas van 1718 stond deze boerderij iets noordelijker in het weiland. De kaart van 1854 geeft de boerderij aan waar hij nu staat, aan de toegangsweg naar no. 9.

In 1890 na de verkoop van de ernaast liggende Grote Wiske is het meer als boerenbedrijf ingericht.

Het was een kloosterboerderij en werd bij de verkoop in 1640 door Gedeputeerde Staten verkocht aan Sikke Bens, die er zelf op woonde. Hij was toen 108 pondemaat groot, waar voornamelijk land van anderen bij was. Enkele jaren later was het evenwicht weer hersteld.

In de lijst van eigenaren en gebruikers komt meermalen de naam Sijbren en Pals voor. Deze familie behoorde waarschijnlijk tot de rooms katholieke kerk, want in de stemregisters komt enkele malen de toevoeging "papist" voor wat beduidde dat er voor bepaalde functies geen stemrecht was.

Boerderij 11 Beneysten

Beneysten was in 1644 voor een gedeelte eigendom van het klooster. De landerijen liggen tot op korte afstand van het dorp Arum.

In de verste uithoek heeft op een perceel bouwland de boerderij gestaan. Bij de verkoop na de reformatie was de boerderij slechts 60 pondemaat groot. De helft daarvan was van een dr. Meinsma, want de Staten verkochten in dat jaar 34 ½ pondemaat. De pachter was een zekere Merck Jouckes.

De bedrijfsgebouwen hebben vermoedelijk uit een versterkt huis met bijgebouwen bestaan, althans wordt door andere schrijvers zo omschreven. Het perceeltje land waar de huizinge heeft gestaan vertoont nog steeds allerlei soorten steenslag. Tot voor enkele jaren terug stond er nog een wagenschuur maar die is afgebroken. De eigenlijke boerderij is in 1858 afgebroken nadat het door meerdere gezinnen bewoond was geweest.

Het gebouw was bedoeld voor het opslaan van veldvruchten.

Een nieuwe boerderij aan de Bolswardervaart bij de brug naar Goorlumerbuurt heeft de oude naam Beneysten gekregen. Tegelijk zijn hierdoor de boerderijen 11 en 12 samengevoegd. Reeds geruime tijd waren beide eigendom van dezelfde persoon en werden, op enkele percelen na, door één persoon gepacht. Deze boerderij heeft de meest geschikte akkerbouwgrond van het grondgebied van Achlum; zij is van het zachte soort kleigrond.

Boerderij 12 Paijeboerderij

De Paijeboerderij was in de middeleeuwen in handen van de familie Paije. We vinden in de geschiedenis beschrijving dat de landbouwer Paije in 1511 was overleden want "Tijerck Paijzoen" te Goerlum (Goorlum) aan de overkant van de Bolswardervaart, betaalde aan zijn stiefvader en stiefmoeder 18 florenen voor 54 pondemaat land. Ook betaalden Tzomme Paijezoen en IJdt Paijedochter ieder een kleiner bedrag. Verder komt de familie ter sprake bij het onderhoud van de brug over de Bolswardervaart. Nadat in de vorige eeuw de landerijen bij die van Beneysten waren gevoegd was de boerderij niet meer noodzakelijk en is in 1870 afgebroken. Hij stond in de

driehoek SlachtedijkBolswardervaart. De dubbele woning bij de brug is er voor in de plaats gekomen. Beide boerderijen behoorden in 1818 toe aan Christiaan Allardi en Isaäk Telting terwijl de gebruiker van beide boerderijen Douwe Cornelis de Boer was.

Boerderij 13 Kloosterpleats

Deze boerderij naast de kerk was 135 pondemaat groot en één der grootste van het dorp. De gronden tussen de kerk met pastorie en de kloosterboerderij lagen in elkaar en zijn voor de reformatie definitief gescheiden. Ten zuiden van de kerk en de Slachtedijk hield de pastorie nog 8 pondemaat over, aangeduid in oude boeken als het corpus (lichaam, samen, geheel). Het is het gedeelte waar thans de sporthal op is gebouwd en het lage weiland tegenover de pastorie. Toen in 1639 Gedeputeerde Staten de boerderij als kloosterbezit te koop aanboden woonde er Meindert Bens. Het volgende jaar was Edzert Clant van Groningerland eigenaar en woonde er Cornelis Berends. Vijftig jaar later was eigenaar Jurien Fertein, koopman te Harlingen die veel zoutketen aan zee had. De steen in de achtergevel van de schuur wijst hiernaar:

Deze schuer geboud door Juriën Klasen Fertein en Attue Pieters de Adam Echteluiden binnen Harlingen anno 1679.

Het steentje dat er zich onder bevindt is van latere datum:

Deze schuur, is in 't jaar 1790 door G.S. Stinstra van Aglum vernieuwd Herbouw 1870

Dit was de latere eigenaar Gooitjen Simons Stinstra uit een familie van Almenum die handel dreef in brandstof, bouwmaterialen, kalk en kool. In het woonhuis in de voorgevel is de datum Anno 1700 aangebracht. In het begin van de vorige eeuw woonde er Douwe Klaas en later Obe Douwe Westra. En dan komt omstreeks 1850 Wijbe Wigles Anema een familie die eerst land gebruikte op IJslumburen. De boerderij is een contactpunt geweest van hen die tijd vrij hadden om eens een praatje te maken. De schuur, maar vooral in het koude jaargetijde de veestalling, was een verzamelpunt van ouderen en zij die niet meer aan het arbeidsproces konden deelnemen. Zij zochten daar gezelligheid waar de plaatselijke nieuwtjes in breder verband werden uitgewisseld. 's Middags na de thee was het tijdstip van samenkomen en het duurde tot ongeveer zes uur.

Boerderij 14 Monnickenbildt

De boerderij van die naam aan de Slachtedijk was eveneens een monnikenboerderij die in 1644 door de Staten ter verkoop werd aangeboden. De boerderij was volgens de resolutie van de Staten 98i pondemaat groot. Latere eisenaren gaven steeds 100 pondemaat op. Hij werd in 1644 bewoond door Pieter Bens, die hem vermoedelijk ook heeft gekocht. Waarschijnlijk heeft hij er een hypotheek op moeten nemen want in het hypotheekboek aan het rijksarchief te Leeuwarden komt hij voor onder nummer folio 597.

Voordat Gedeputeerde Staten overgingen tot verkoop woonde er in 1632 Tyomme Sybes die kerkvoogd was. Zijn naam komt met Heere Lyuwes (boerderij no. 1) op de kleine klok in de toren voor.

We zijn geneigd aan te nemen dat zij beiden een flinke bijdrage hebben geleverd voor het aanschaffen van de kleine klok.

Een vijftien jaar nadat Pieter Bens de boerderij had gekocht woonde er een uit Wester Nijkerk afkomstige boer, Jacob Wijbrants. Hij was voor de helft eigenaar en stemdragend. Vermoedelijk heeft hij de sate zelf gekocht. Deze grote aankoop heeft Jacob Wijbrants gedeeltelijk gefinancierd met geleend geld, zoals uit een obligatie blijkt van 1000 gulden. Naar alle waarschijnlijkheid heeft zijn huwelijk in Achlum iets meer dan tien jaar geduurd. Hij is daarna gehuwd met een vrouw uit Dongjum die een eigen boerderij had.

Hij is naar Dongjum gegaan en meermalen afgevaardigde geweest naar de grietenijraad en was zeedijk gedeputeerde.

Een verbinding van het openbaar vaarwater vanaf de Abe Heringazijl naar de boerderij kon niet rechtstreeks worden aangelegd, omdat de Slachtedijk had moeten worden doorgegraven en dat mocht onder geen enkele voorwaarde. De verbinding te water was daarom vanaf de dorpsvaart in het dorp, om de smederij heen tot halverwege de Abe Heringazijl en vervolgens naar de achterzijde van de boerderij. Bij de bouw van het transformatorhuisje naast de weg heeft men een voetpad naast het transformatorhuisje gemetseld, waarvan de ronde overbrugging nog waarneembaar is.

Bij herbouw van de smederij in 1925 is de opvaart naast en achter de smederij gedempt. In het midden van de vorige eeuw was Jan Sikkes IJsenbeek eigenaar van een dakpannenfabrikant te Almenum.

Boerderij 15

Van de boerderij van 50 pondemaat groot waren in 1778 enkele stukken in andere handen overgegaan. De bewoner moest daardoor elders andere percelen huren. De eigenlijke oppervlakte was gereduceerd tot 36 pondemaat. Er woonde een Botte Ages een welgesteld boer, zo vermeldt ons het quotisatie kohier.

Blijkens het particulier archief van Draisma de Vries bemiddelde hij in de overdracht van het bedrijf voor Ikke Hessels van Aerde en Tjiske Pieters Dijkstra toen zij het beslag vee en de gereedschappen over deden aan Peter Dirks Dijkstra en Tjiske Hoiters Dijkstra. Rond het jaar 1860 is de huizinge geschikt gemaakt voor 3 gezinnen waardoor de boerderij vermoedelijk in de volksmond de naam "Drie schoorstenen" heeft gekregen. In oude stukken vindt men deze naam niet terug. Eén der drie bewoners was toen reeds een Krijn Wiersma. De boerderij heeft een verbinding met het openbaar vaarwater door een opvaart naar de Loop.

Boerderij 16 Offenhuysensate

De boerderij van die naam staat thans aan de Franekerweg, doch oorspronkelijk tussen de Offenhuyserterp en de Oude Loop.

Op oude landkaarten wordt hij hier ook aangegeven.

Een versterkte stins of boerderij heeft van vrij vroege data, zo blijkt uit de geschiedenis van de familie Van Offenhuysen, op de terp gestaan, die in 1925 is afgegraven.

De geschiedenis van de familie wordt afzonderlijk beschreven.

Na Frederick van Offenhuysen was een kleindochter, getrouwd met Bernardus J. Affuede tot Groningen en vijftig jaar later de oud Grietman Scheltinga eigenaar van de boerderij.

Het was echter met zijn 89 pondemaat niet één der grootste boerderijen van het dorp.

In 1813 woonde er Frans Foppes Winia, een schoonzoon van de dagboekschrijvende familie Hibma op Sopsum (21) en was eigendom van Pieter Martens Offinga een mede voorstander van de oprichting van een assurantiemaatschappij.

In het midden van de vorige eeuw is door woningnood het woongedeelte voor meerdere gezinnen geschikt gemaakt.

Doordat de nieuwe weg van Hitsum naar Achlum was aangelegd is 10 jaar later, in 1869 een nieuwe boerderij aan deze weg gebouwd waar hij thans nog staat. Door de aanleg van de nieuwe weg had men enige grond moeten afstaan, maar er andere van de oude geëgaliseerde weg voor teruggekregen.

Er is echter voor de landerijen van deze boerderij een aansluiting op de weg de Slachtedijk blijven bestaan. Dit komt omdat de oude boerderij zijn uitgang reeds had op de Slachtedijk.

Boerderij 17 De Terp

De naam van deze vroeger vrij grote boerderij was de Terp en lag aan het korte onverharde weggetje van de Slachtedijk naar de Offenhuyserterp. Het was een kloosterboerderij.

In 1639 is door Eppe Eedes en dr. Meinsma de boerderij gekocht van Gedeputeerde Staten van Friesland. Hij werd toen bewoond door Doede Eppesdochter en was 85 pondemaat groot. Zoals we zagen was deze dr. Meinsma ook mede eigenaar van de boerderij Beneysten. Sake Siemons Tjepkema was in 1781 eigenaar en gebruiker. Hij deelde toen met de eigenaar van de Lijtse Pleats aan de grietman mee dat hij bereid was financieel mee te helpen tót het beroepen en onderhouden van een predikant.

In latere eeuwen ook in 1828 was de boerderij 65 pondemaat groot. In het midden van de vorige eeuw was het land in verschillende handen overgegaan en was de huizinge bewoond door 2 gezinnen.

Ue ontmoeten dan de bekende Achlumer namen Jan de Heer en Harm Klazes Wiersma. Het oude gebouw dat met de voorzijde aan de onverharde weg naar de terp stond is in de dertiger jaren afgebroken en het nieuwe met de voorzijde naar de Slachtedijk gebouwd.

Het is vermoedelijk met de bewoning van de Offenhuyserterp, waar hij tegen aan staat, één der oudst bewoonde gebieden van Achlum, wat blijkt uit de vondst kortgeleden van twee bijna gave potten uit de vierde eeuw vóór Christus, in de terp H.

Boerderij 18 en 19 Grote en Kleine Bril

De Grote en Kleine Bril zijn later samengevoegd. De Kleine Bril stond daar, waar de laatste jaren een dubbele arbeiderswoning stond, ongeveer 50 meter noordelijker van de Grote Bril. Deze stond eveneens aan de Loop. Naast de boerderij kwam het openbaar vaarwater de Langesloot van Duvelrek naar De Loop uit.

In 1511 waren beide boerderijen bijna even groot. De kleine Bril was, evenals de grote Bril op Sopsum eigendom van Hessel van Martena die enkele jaren daarvoor de stins Martenahuis aan de Voorstraat te Franeker had gebouwd.

De Grote Bril stond omstreeks 1600 ingeschreven als zijne 85 pondemaat groot en de kleine Bril 30 pondemaat. Beide waren vanaf 1728 in handen van de familie Van Beijma thoe Kingma en later van de familie Scheltinga, die er zelf ook op woonde. Voordat de familie Van Beijma thoe Kingma eigenaar werd van de boerderijen werd de Kleine Bril eens verkocht.

We lezen dat "Maria Hanenburgh weduwe van Ph. Mathaeus, medisch prof., honor te Dronrijp, verkoopt voor 2897 goudguldens aan Johannes Coopman te Franeker een zathe te Achlum, de Kleine Bril genaamd, groot 32 pondemaat, doende 160 car. guldens huur". In 1872 zijn van de Kleine Bril twee arbeiderswoningen gemaakt. De resten hiervan zijn bouwvallig en staan op het punt te verdwijnen.

Boerderij 20

De meest zuidelijke boerderij van de drie op Sopsum was de kleinste in oppervlakte. In het midden van de 17e eeuw was er 27 pondemaat land bij. De oppervlakte wisselde nogal eens en kwam naar het westen niet tot aan de Slachtedijk. De huurder Auke Pijters had er tijdens de tweede pestperiode zoveel bouwland van gemaakt dat hij hooi moest kopen van zijn buurman Wijbe Jans. De veepest heeft het leven van veel mensen in die dagen moeilijk gemaakt om financieel het hoofd boven water te houden, zo zullen we later zien. Auke Pijters heeft het overigens niet lang gemaakt, want in 1748 werd de boerderij verhuurd aan een zoon van zijn buurman Wijbe Jans. Deze liet er nogal het een en ander aan vernieuwen. Hij schrijft in 1759: "Kosten van bouwen op de zuidelijke plaats op Sopsum in de somertijd 1759 bij ons Wijbe Jans cum.soc.doen in gebruik:

Johannes Johannes van timmer en
metselwerk

53-16-0

Rommert Pijters van Yserwerk

25-13-0

Jacob Douwes voor roop	7-10-0
Voor sloek toe decken bi de	20-00-0
Hendrik van Doem voor kalk	24- 0-0
J. Jelgersma erven van steen	20- 0-0
Tjeerd Hibma voor hout	<u>109- 9-0</u>
Int geheel	<u>260-13-0</u>

Enkele jaren later staat als huurder in het register Jan Jillerts met 55 pondemaat.
De boerderij had een uitweg naar de Slachtedijk.

Boerderij 21 Heeremastate

Heeremastate is één van de meest bekend geworden boerderijen van Achlum, voornamelijk door de bewoners, de familie Hibma. De boerderij was kort daarvoor 71 pondemaat groot.

Op 31 maart 1700 trouwde Jan Wijbes, bij wie wij wat langer zullen stilstaan omdat het geslacht een handschrift van een boerenfamilie van 1697 - 1824 heeft nagelaten, waarvan het origineel zich in het rijksarchief te Leeuwarden bevindt.

Jan schrijft daarin: "Op 31 maart 1700 op de Paasdag of Paasmorgen getrouwd en zijn voor de middag getrouwd voor de gemeente der Mennonieten voorganger Reijse Johannes en des namiddags der gereformeerde in de kerk te Menaem (Menaldum). Ik oud 27 jaar en 8 maanden en Sijske Gerbens 25 jaar en 7 maanden."
Zij kwamen te wonen op Heeremastate te Sopsum.

De boerderij staat in het stemregister van 1698 op naam van Schelte Wijbes, een broer van Jan Wijbes en curator over voogdij kinderen. Zij kwamen uit Uiaure, gemeente Westdongeradeel.

Aan het einde van zijn leven schrijft de zoon in het boek: Jan Wijbes dit vorenstaande geschreeven te hebbende, is na een lang quynende en uitteerende ziekte, somtijt met bloedspuwen vermingt, in 't 61 ste jaar zijns ouderdom overleeden des nachts tussen 2 en derden maart omtrent 12 uur des jaars 1733".

Bij de bevolkingstelling van 1749 verbleven er 11 mensen op deze boerderij.

De zoon maakte het overlijden van zijn vader bekend en volgde hem op. Tevoren had hij de boerderij ernaast reeds gehuurd die geheel was verbouwd, zoals we hiervoor zagen. Intussen trouwde hij met Trijntje Jans. Zij werd 41 jaar oud en hij 72.

Het derde geslacht, weer een Jan Wijbes, die later de officiële achternaam Hibma aannam, kwam toen op de boerderij. Hij schreef daarover in het bedrijfsboek: "Anno 1775 bin ik Jan Wijbes in den egten staat getreeden met eenen Antie Sijbolts, dochter van Sijbolt Claases en Sijke Jacobs, huislieden tot Oosterlittens op Wammert en wij zijn daar in bevestigd op den 17 Desimber.

Ik doe oud zijnde 19 jaar en 7 maanden en 3 dagen en mijn wijf 20 jaar, 4 weeken en 5 dagen, zijn tot Achlum getrouwt door ds. Arnoldus van Loon".

En dan verder: "1776 in Siptember is ons een zoon geboren, dog aanstonds overleeden en tot Achlum begraaven. 1779 de 12 april is mijn wijf bevallen van 2 kinderen, zijnde een soon en een dogter, dog beiden dood en tot Achlum begraaven op het kerkhof" Eén zoon Sijbolt bleef in leven en vestigde zich te Sexbierum waar hij tot zijn dood is blijven wonen en aldaar ook begraven. Jan Wijbes overleed op 6 juni 1889 op de leeftijd van 34 jaar. De vrouw Antje Sijbolts nam de bedrijfsvoering van de boerderij over en verder ook het schrijven van het bedrijfsboek. Zij bereikte de leeftijd van 69 jaar en is te Achlum begraven. Een dochter Sijke Jans Hibma trouwde met Frans Popes Wijnia die op de boerderij Offenhuysensate hebben gewoond. De schoonzoon Frans Popes heeft bij het overlijden van zijn schoonmoeder in 1824 het boek afgesloten.

Later komen we nog terug op datgene wat deze familie over Achlum en de omgeving heeft geschreven, waaruit wij een duidelijk beeld krijgen van het leven in Achlum.

Boerderij 22 Liaukingastate

De noordelijke en grootste boerderij op Sopsum draagt de naam Liaukingastate, waarvan de vroegste bewoner, voor zover bekend, in 1400 Hille Intidsma was. Het eerste stemregister van 1640 vermeldt dat de boerderij 88 pondemaat groot is.

Reeds in de Rechtsomgang van Franekeradeel van 1406 tot 1438 werden de beide boerderijen Heeremastate en Liaukingastate van grote betekenis geacht. Ze lagen beide aan de voet van twee hoge terpen. Van de boerderij Liaukingastate is verder weinig bekend. De bewoners werden uiteraard ook getroffen door de vernietigende veepest, vertelde zijn buurman. Het land reikte ten westen tot aan de Slachtedijk. De terp die ernaast lag was in de top bijna evenhoog als de nok van de schuur."

Boerderij 23 en 24 Gelterp

Het waren twee kleine boerderijen van resp. 10 en 35 pondemaat. De landerijen lagen vanaf Dûvelrek langs de Langesloot in de richting Oude Loop.

Tot na de tweede wereldoorlog stond er een woning vlak aan de weg, de laatste jaren dienende voor arbeiderswoning van Gelterp.

Verder in de richting Hitsum stond een boerderij het laatst bewoond door de familie Van der Meulen.

Op de landkaarten van vóór 1713 stonden beide percelen ook reeds aangegeven. Bij het gereed komen van de nieuwe Franekerweg in 1856 kwamen zij dicht bij de weg te staan. De landerijen die tot deze beide boerderijen behoorden zijn in de franse tijd aan een tiental eigenaren verkocht. Sommigen tot aanvulling op hun eigen bedrijf, anderen aan gardenieren.

De schoolmeester, koster en veldwachter Pieter H. Robijn werd 3 ½ pondemaat voor eigen gebruik verkocht.

Boerderij 25 Kerkepleats

De landerijen lagen tussen de Bolswardervaart en de boerderij no. 1 en lagen aan één kavel van 23 pondemaat. De kerk was eigenaar van de grond.

Tot aan het begin van deze eeuw was er geen bedrijfsgebouw bij dit land, waardoor het vaak in gedeelten is verpacht.

In 1818 werd aan S. Jalverda, koopman en steenbakker te Leeuwarden tichelklei uit dit land verkocht. Dit is vermoedelijk de eerste kleiafgraving voor steen- en pannenbakkerijen geweest.

Boerderij 26 sate Gelterp

Het is de boerderij die met de achterzijde tegen de Franekerweg staat. In 1514 woonden er Tyerck, Suerck en Heyn thoe Gaerleterp.

In het midden van 1500 waren de bewoners op de sate Gelterp Hessel Pieterzoon en Meynu Epesdochter. Zij maakten de troebelen en kleine oorlogen mee die toen speelden, maar vooral de grote stormramp van 1570 de St. Elisabethvloed, die tenslotte de stoot gaf tot een betere bedijking van het vaste land door Gaspar de Robles in 1574. Het land had blijkbaar ook te Gelterp onder water gestaan, want de grond was verzilt en bracht geen vruchten voort. De landeigenaren van deze boerderij Syuert Beyma en Joest Peters-dochter scholden de pachter het grootste van de pacht van de laatste 3 jaren kwijt. Haar het verlies aan vee en de schade aan het huis, hooiberg en werktuigen moest de pachter zelf dragen. Hessel Pieterszoon overleed spoedig daarna en één van zijn broers Botte Pieters te Oosterend werd voogd over zijn zoon Pieter Hesselzoon. Er werd een boedelscheiding gemaakt tussen moeder en zoon, waarbij de zoon werd bijgestaan door haar zwager Jelle Claeszoon en zij door haar broer Rienck Epeszoon. De moeder Meynu mocht de inboedel houden en het vee, maar bleef haar zoon Pieter een bedrag schuldig van 1208 goudguldens, 7 stuivers en 8 penningen, terwijl ieder de helft van de schulden van het sterfhuis moest betalen. Meynu hertrouwde met Harmen Claeszoon, weduwnaar van Marie Pietersdochter die een kind had uit zijn eerste huwelijk.

Maar ook dit huwelijk duurde niet lang doordat Meynu kwam te overlijden. Nu moesten Pieter Hessels en zijn pleegvader de boedel scheiden. Daarbij bleek tevens dat moeder Epesdochter, behalve aan haar eigen zoon, aan anderen die haar na lagen, dacht want haar broer Rienck Epeszoon kreeg 25 goudguldens, haar tweede echtgenoot het vruchtgebruik van 75 goudguldens. Het weeskind erfde 6 pondemaat land te Achlum op Gelterp en 1 ½ pondemaat in 4 ½ pondemaat te Arum. In april 1592 en mei 1596 gaven curatoren afrekening over het beheer van het vermogen van de moeder.

In 1714 woonde er op de boerderij Anne Siercks, die door de veepest al zijn vee was kwijt geraakt. Hij gaf het blijkbaar niet op want 4 jaar later huurde hij de 28 pondemaat van de kerkboerderij no. 25 aan de overkant van de Bolswardervaart erbij. Later was de eigenaar professor Nicolaas Ypey die leefde van 1714 tot 1785. Deze hooggeleerde heer doceerde wis- en natuurkunde te Franeker en was een goede bekende van Eise Eisinga, die hij de beginselen van de wis- en natuurkunde heeft bijgebracht. Er wordt verteld dat Eise Eisinga's berekeningen op een bepaald moment niet klopten. Het bleek dat bekenden geldstukken onder de tafelpoten hadden gelegd, waardoor zijn systeem niet meer klopte.

Prof. Ypey heeft zich toen beijverd de foute berekeningen naar buiten te verklaren maar of hij de hand ook in het gebeurde heeft gehad, vertelt de geschiedschrijver niet.

Behalve Klaas Kunst behoorde de hengstehouder Klaas Ymtes tot de bekende vrienden van prof. Ypey.

De boerderij stond in 1818 op naam van de weduwe Maria Elisabeth Ypey.

Boerderij 27 Kerk- en vicariepleats

Ongeveer een kilometer buiten de bebouwde kom van het dorp in de Oude Loop, waar zich een S-bocht in het vaarwater bevindt, en aan de oude Franekerweg die tot 1856 langs de Loop liep, stond in vroeger eeuwen een boerderij. Aan de zuidwestzijde hiervan stond een watermolen. De waterlopen ten behoeve van het poldergemaal zijn na de tweede wereldoorlog gedempt. Ongeveer 100 meter in noordelijke richting, eveneens aan de Loop heeft nog een boerderij gestaan (no. 27) Hier lag tot de eeuwwisseling een brug over de Loop ten behoeve van de weilanden die aan de overzijde gehuurd werden.

De huidige pachter van de Van Offenhuysensate Otto Hibma deelde ons mee dat zij enkele jaren geleden hier bij drainage van het land op een oude fundering waren gestoten. Hij wist niet wat hier gestaan had of waar dit voor had gediend.

Mede aan de hand van het stemregister blijkt dat dit de fundering is van de vicarieboerderij. In de kerkerekening staat dat de boerderij in 1797 is verkocht aan Gerben Tichelaar te Leeuwarden voor de som van f 5265,-. Hij werd toen bewoond door Tzomme Wijttzes (Bouma).

De vicarieboerderij wordt inde kerkerekening meermalen genoemd. Daaruit is bijvoorbeeld bekend een huurcontract van 18 april 1616 van Pijter Martens en enige andere ingezetene van Achlum die aangegaan waren "met de gemeen gemeensluyden des dorpes voirs Pyter Martens huurde 12 pondemaat grasland, nae olde naem ende faem sw vi vicary toebehorende" waarvoor hij jaarlijks aan de kerkvoogden als huur zou betalen 52 ½ goudguldens. Andere personen kregen samen in huur 7 pondemaat grasland "In een paruw de vicarie toebehorende met nog ongeveer 15 pondemaat vicarielanden, doch de schoolmr. bij provisie tot zynder onderhoud gedecerneert". De huurprijs van deze beide percelen was 87 ½ goudguldens door hen "aen de schoolmr. iaerlycx te betaelen". Indien zij de huur niet prompt betaalden, zou het contract vervallen "in vougen dat alsdan de soeuen pondte aen de gemeensluyden ende vijfftien aen de schoolmr. zullen keren". In een inventaris der patroonsgoederen van 't jaar 1665 worden ook deze landerijen vermeld: in vier percelen verhuurd "doende elcks jaerlycks op twee termynene perwysie aan de schoolmr. oft anderszins aan de kerckvoogden te huire 21 goltgull, 24 strs, 8 penn of int geheel 87 goltgull, 14 strs".

En van de inventarisatie van de kerkegoederen van Franekeradeel in het jaar 1694 door de grietman werden zij naast de pastorie en kerkegoederen afzonderlijk opgegeven als "schoolmr opcomsten" . Tijdens de veapestperioden raakte de kerk financieel achterop. Tegelijk was de kerk aan een zeer dringende 'opknapbeurt toe.

Na jaren van overleg werd deze boerderij tenslotte in 1797 verkocht. Maar Ulbe Piers Draisma en Foppe Draisma de Vries zochten een goede plaats voor het oprichten van een dakpannenfabriek.

Zij kochten in 1829 6 pondemaat land van deze boerderij met de cadastrale nummers sec. C. 318 en 319 waar de dakpannenfabriek op is gebouwd. De overige landerijen zijn in andere handen overgegaan. De boerderij aan de Loop is in verval geraakt en is afgebroken nadat er nog een tuindersgezin in heeft gewoond.

Boerderij 28 Pastoriepleats

De pastorieboerderij onder de rook van het dorp is altijd 50 pondemaat geweest. Het land ten westen aan de Loop en ten zuiden aan de Achlûmervaart. De woningen en gebouwen in deze driehoek staan op erfpachtgrond van de pastorie boerderij.

Betse Hartens was in 1640 huurder.

Wanneer de predikantsplaats vacant is gaat het beheer over naar de kerkvoogden. Na de reformatie in 1580 waren het eerst de kerkvoogden die er verantwoording voor aflegden, maar dat duurde niet lang want 14 augustus 1593 werd er melding gemaakt van een predikant. Deze predikant, Henricus Ostelanus, kreeg blijkbaar in 't volgende jaar het beheer en gebruik over de pastoriegoederen. Volgens de door de kerkvoogden gedane rekening en verantwoording van 29 oktober 1595 waren hun ontvangsten aanzienlijk lager dan de vorige jaren, want: "Vermits de predicant voor 't selue jaer 1594 'd pastoryfennen selffs gebruyckt heeft waerdorch 'd huyre so hoech als 't voergaende iaer nyet conde stiegen", zo staat er. Het blijkt dus dat de predikant ook zelf nog wel eens boer is geweest want hij gebruikte zelf de boerderij waardoor de pachtopbrengst lager was dan voorgaande jaren.

Boerderij 30 Groot Ludum

Groot Ludum was in de middeleeuwen een kloosterboerderij en behoorde tot het Convent van Achlum. Van het begin aan in onze geschiedenis wordt hij zo genoemd naast de grote terp van die naam. In 1546 werd de terp als "saetlant" door de prior van het klooster zelf gebruikt. De terp lag midden in de boerderij gepacht door Fetthie Rinthiezoon. Fetthie gebruikte 65 pondemaat.

In 1644 woonde er Claes Gerbens toen hij door de Staten werd verkocht die hem ook kocht met Johannes Rodenhuis en Gerrijt Postma. Hij was toen 84 pondemaat groot zodat de terp er vermoedelijk weer bij was. In 1788 werd de boerderij gehuurd door Pier Aukes Draisma die voorheen op de boerderij aan de Groenedijk woonde en in 1798 mede eigenaar werd. Draisma zal wel geluk gehad hebben met de veesterfte. Pier Aukes had twee zonen, Ulbe Piers, en Jan Piers die beide van grote betekenis voor het dorp zijn geweest. Ulbe Piers was de grote stimulator tot de oprichting van de Assurantie Maatschappij Achlum en Jan Piers is 60 jaar boer geweest op vaders boerderij. Ze hadden beiden geen kinderen. Jan Piers wist zijn bezit belangrijk uit te breiden. Hîj schonk de boerderij waar hij 60 jaar op geboerd had aan de kerk. Zo diende de boerderij weer tot versteviging en onderhoud van het geestelijk leven in het dorp.

Boerderij 31 Klein Ludum.

Dit was, ook voor de reformatie, geen eigendom van een klooster, maar in 1514 van de erven van Groot Deersum. Volgens de lijst van betaalde florenen betaalde Berndy thoe Ludum voor Groot Ludum 25 florenen aan het klooster, hetgeen ongeveer overeen komt met 75 pondemaat en Heijn toe Luydum betaalde 4 florene wat overeenkomt met 12 pondemaat.

Klein Ludum stond tussen Groot Ludum en de Harlingervaart in.

Het land dat er verder bij hoorde lag in hoofdzaak aan de overkant van de Harlingervaart. Er lag achter de boerderij een brug over de Harlingervaart.

Het land lag laag door de kleiafgraving. Later is er een boerderij aan de Slachtedijk komen te staan, waarin een gevelsteen zit met het opschrift van de eerste steenlegging op 7 april 1909 door Teake Dokter Kz.

Bij de registratie van de gebouwen in 1813 werd Groot Ludum bewoond door de familie Draisma en ook Klein Ludum was bij hem in gebruik, maar er woonden geen mensen in het woongedeelte. "Leeg" staat er in het register.

Boerderij 32 Heech Hiem

Voor de reformatie was de boerderij eigendom van het klooster en 68 pondemaat groot. Bij de verkoop in 1640 woonde er Tjalling Sijbrandts die geen eigenaar werd, doch Albert Ayfma.

In begin 1700 woonde er Reinder Reinders met zijn vrouw Jeltje Hessels die 300 gulden leenden van Jan Wijbes van Sopsum.

In onze ogen geen groot bedrag; zij zullen er wel mee gered zijn. In 1813 hadden het Heech Hiem en deze boerderij verschillende eigenaren doch beiden werden gepacht door Kornelis Siemons Feenstra. Nadien is het land in verschillende percelen uitelkaar gegaan tot in het midden van de vorige eeuw er twee arbeiders in woonden. De schuur werd door de ernaast liggende veehouder als opslagruimte gebruikt.

Beide boerderijen zijn in 1924 verkocht. Ze waren toen tesamen 122 pondemaat groot. Thans wordt het land door verschillende mensen gebruikt.

Boerderij 33

Het was een kloosterboerderij van 70 pondemaat groot.

In 1644 werd hij door Provinciale Staten verkocht; aan wie weten we niet, maar in 1698 was de eigenaar Hille Alfes, die hem ook gebruikte.

In het midden van de 18^e eeuw woonde Pieter Hilles hier; een welgesteld boer, die met een zevental boeren de grietman verzocht een schoolmeester aan te stellen. Dat werd Jan Mients.

Een eeuw later werd de boerderij af en toe samen met het Heech Riem gebruikt. Ook toen de naam Ypma op de lijst van bewoners voorkwam.

De boerderij had met het Heech Hiem een opvaart die aansluiting gaf op de grote vaart tussen Achlum en Harlingen. Langs deze vaart liep terplaatse de openbare weg, de Plattedijk, die de opvaart moest overbruggen. De beide boerderijen hadden de plicht de brug over de opvaart in stand te houden. Na de tweede wereldoorlog is de opvaart afgedamd en de brug verwijderd.

Boerderij 34

Deze boerderij van 96 pondemaat lag ten oosten van de Harlingerweg. Het was een kloosterboerderij die in 1639 werd bewoond door Foppe Jansen toen hij door de Staten van Friesland te koop werd aangeboden. In ieder geval tot het midden van de vorige eeuw is de boerderij een 100 pondemaat groot geweest. In 1750 woonden er 12 mensen in toen IJeb Teijkes er boer was. Hij werd als welgesteld boer gekwalificeerd hoewel de veepest zijn deur ook niet voorbij was gegaan.

Boerderij 35

Deze boerderij is er niet meer en stond voorheen aan de IJslumbuurster weg. Iij is verplaatst naar wat thans IJslumburen no. 1 is. De nieuwe boerderij staat er sinds 31 maart 1879 en werd toen bewoond door Johannes H. Heslinga, zo blijkt mede uit een steen in de gevel.

De oude boerderij is nog verscheidene jaren bewoond geweest door meer dan één gezin en tenslotte afgebroken. Ook is de huisstee afgegraven waardoor het weiland lager ligt dan de daaromheen liggende landerijen. Dit is de boerderij waar de bekende Klaas Kunst heeft gewoond. Hij heette Klaas Gerrits en nam de achternaam Wieringa aan. Doorgaans was de boerderij 50 pondemaat groot, maar ook hier wisselde de omvang van de boerderijen wel eens. In 1738 betaalde Klaas Gerrits 2,25 goudguldens aan de commissie voor het onderhoud van tillen en waterkeringen.

Eigenaar van de boerderij was in die dagen professor Venema te Franeker, een collega en vriend van professor Ypey van de boerderij op Gelterp. In 1818 woonde er weer een weduwe Klaas Gerrits op de boerderij, een nazaat van de bekende Klaas Gerrits, alias Klaas Kunst, genaamd. Over Klaas Gerrits komen we later nog meer te weten.

Boerderij 36

Het is te IJslumburen de meest oostelijke boerderij, waarvan de landerijen tot aan de slachtedijk liepen. Hij is in de loop der eeuwen bijna voortdurend 70 pondemaat groot geweest en altijd eigendom van familie Van Heemstra.

Hierdoor is er weinig vermeldenswaardig over deze boerderij te zeggen.

Een opsomming te geven van degene die er op gewoond hebben heeft weinig zin. Met inwonend personeel woonden er doorgaans 6 tot 8 mensen op de boerderij. De boerderij stond aan het eind van de IJslurnbuursterweg.

In 1850 was als pachter ingeschreven de weduwe Gerrit Lieuwes Bosch en in 1874 Sake Atzes Bosch.

Na de tweede wereldoorlog is de IJslumbuursterweg doorgetrokken tot de Slachtedijk.

Boerderij 37

In de stemregisters zijn hier twee zelfstandige boerderijen ingeschreven die later onder één nummer kwamen te staan.

Jacob Idzes de Boer huurde in 1818 van twee eigenaren het geheel, maar tien jaar later waren er gardeniers en koemelkers die landerijen kochten en huurden, waaronder Strikwerda, Oosterbaan en Offinga's.

Naast de thans nog in gebruik zijnde boerderij bewoond door de familie Bosch stond omstreeks die tijd een huis met de mogelijkheid enkele beesten te stallen. In het midden van de vorige eeuw woonde hier Frouke Rients Dijkstra en later Wijbren de Vries. Bij dit kleine boerderijtje heeft in de vorige eeuw een houten gebouw gestaan dat werd bewoond.

De trotse thans nog aanwezige boerderij is de vorige eeuw eveneens bouwvallig geweest en bij een grondige verbouwing geschikt gemaakt voor drie gezinnen. Sindsdien is het voor het doel waarvoor het bestemd is gebruikt.

Boerderij 38.

Zoals wij reeds zagen wordt de naam Hans van Eeslum in de middeleeuwen genoemd. Hij stelde orde op zaken in het klooster Ludingakerk. In 1514 waren er te Eeslumburen vijf boeren die hun verplichtingen tegenover de kloosters nakwamen. Daarvan is de grootste hij, die 29 florenen betaalde, hetgeen ongeveer overeenkomt met een

boerderij van ongeveer 90 pondemaat. Verder waren er nog Jacob Harmens met 18 pondemaat, Herck Jans met 36, Rippert thoe Eeslum met 30 pondemaat en Herman thoe Eeslum die 36 pondemaat had. De laatste boerderij van het stemkohier van Achlum, het nummer 38 bezat in het algemeen een oppervlakte van 90 pondemaat.

De boerderij lag tegen het grondgebied van de dorpen Midlum en B Herbaijum en hield in 1818 34 ½ pondemaat over.

De boerderij is in de franse tijd verkocht en in gedeelten uiteen gegaan, zoals zoveel oorspronkelijke boerderijen. Te IJslumburen zijn uit het laatste van de middeleeuwen enkele mooie namen van boerderijen bekend, maar het is ons niet gelukt deze te identificeren. Wat denkt de lezer van de boerderij Honninckhuyatera sate, Weytwerdera sate en de Cromme Cloosteclanden. Deze laatsten lagen tegen de landerijen van "Laes te Groot ongebour" aan. Hieruit blijkt dat het landerijen waren tegen de grens van Ongeboer. De afbakening van de grenzen van het dorp is echter niet geheel bevredigend, want van het gebied tussen Atsjetille en de gemeentegrens met Wonseradeel zijn geen gegevens bekend.

In een oud bekend register van 1511 - 1514 wordt er wel iets over gezegd, echter niet duidelijk genoeg om er enige consequenties uit te trekken. Er worden daar genoemd Jacob Peterzoen, die daar boer zou zijn in Dijkshorne en de veehouder Jelte Foppeszoon eveneens op Dijkshorne. Ook komt er enkele malen de boerderij "op die Pricken" in voor. Dit zijn vermoedelijk gronden die onder Achlum vallen. Maar de officiële stemrechters maken er geen melding van. Evenmin van de boerderij op de Groendijk, waar de familie Hoekstra als laatste woonde.

Verkochte klooster boerderijen

Uit de opsomming van de boerderijen zagen we dat er in 1639, 1640 en 1644 een veertiental boerderijen door Gedeputeerde Staten zijn verkocht. Gedeputeerde Staten hebben voor elk jaar van verkoping een resolutie uitgegeven, we zouden zeggen een verkoopboekje waarin de te verkopen boerderijen stonden²⁹.

De resoluties, zoals ze door Gedeputeerde Staten werden genoemd, bevatten 31 artikelen die in hoofdzaak gingen over de wijze waarop de boeren de boerderij, die ze pachten, moesten verzorgen en aanbieden. Over de bereikbaarheid van het land, de afwatering en de wijze van betaling wordt niet gesproken.

²⁹ Provinciale bibliotheek Leeuwarden

Ook niet wat er met de pachter, die de boerderij moest verlaten, moest gebeuren.

De wegen, huizen en huissteden hadden nog geen naam, laat staan een huisnummer waardoor het niet altijd duidelijk is welke boerderij wordt bedoeld. Nu verkeerden we in de bijzondere omstandigheid dat de Slachtedijk door het dorpsgebied loopt en het gebied is gesplitst in een buiten- en binnendijksgebied. Het is echter wel duidelijk welke boerderijen tot het kloosterbezit hadden behoord, doch niet tot welk klooster.

Er waren boerderijen die tot het klooster Ludingakerk en anderen die tot het klooster Achlum behoorden, maar ook andere kloosters kunnen hier bezittingen hebben gehad.

Ter verduidelijking hier nog even de boerderijen die in die jaren zijn verkocht.

Jaar van verkoop	Binnen of buitendijks	Huurder of Meijer	Oppervlakte	Naam en nummer floreenregister
1639	Buitendijks	Foppe Jansen	69	Was boerderij no. 34
	Binnendijks	Meynert Bens	135	Kloosterboerderij 13
		Doed Epes dochter	85	De Terp no. 17
1640	Buitendijks	Tjalling Sijbrands	67½	Heech Hiem no. 32
		Doede Jansens weduwe	72 ½	
	Binnendijks	Sicke Bens	107 ½	Naast Franekervaart 10
		Brants erven	53 ½	

		Jan Wouters weduwe	138	Finghiastate no. 2
		Heyn Aleffs	75 ½	Klein Deersum no.6
1644	Buitendijks	Gerben Pieters	75	Ten noorden van Heech Hiem no. 33
		Claes Gerbens	84	Groot Ludum no. 30
		Merck Joukes	34 ½	Beneysten no. 11
	Binnendijks	Piets Bens	98	Munnickenbilt no. 14
		Andries Wijbes	79 ½	Klein Wiske no. 7

De boerderijen die we niet thuis kunnen brengen waren bewoond door Doede Jansens weduwe en van Brants erven.

De St. Janspaniek

In het jaar 1734 raakte onze omgeving in een soort geestelijke opwindning door allerlei verzinsels en verdachtmakingen over de Rooms Katholieke geloofsgenoten³⁰.

Heksen en geesten speelden daarbij een grote rol, een gewild vertelsel aan de borreltafel. Dergelijke verschijnselen werden van toepassing verklaard en in verband gebracht met hetgeen de papen van plan waren. Dit kwam tot een climax toen de mare rondging dat de pastoor van Franeker Daels op Pinksterzondag vanaf de preekstoel zou hebben

³⁰ In en om de schuilkerkjes van noordelijk Westergoo, van H.J. Oldenhof

gezegd dat zij: "Over agt dagen op St. Jansdag, alle geusen soude ombrengen; dat de catholieken elkaar getrouwelijk moesten bijstaan en dat er vele anderen, mee zouden komen om haar in deze zaak behulpzaam te zijn".

De geruchten werden zo sterlk dat het gereformeerde gezag in paniek raakte en pastoor Daels oppakte. Het was een volkspsychose. Daels werd echter onmiddellijk weer vrij gelaten.

In het gemeentearchief van Franekeradeel is een lijst bewaard gebleven van 1734 bevattende de registratie van rooms katholieken die vuurwapens voorhanden hadden. Alleen de rooms katholieken; de anderen mochten blijkbaar vrijuit vuurwapens in bezit hebben. De lijst is samengesteld door de grietman en bevat 7 namen van mensen uit Achlum. Er is bij deze bewoners ook huiszoeking gedaan naar wapens, zo moeten we uit de lijst opmaken.

O.a. bij Pals Jans te Goorlumburen (boerderij no. 10) Claes Jans op Monnickenbildt (no. 14) Frans Jans (Gelterp no. 26) Jan I.ammerst op Klein Ludum (no. 31) en nog enkele.

Bij Pyter Tjeerd te IJslumburen op boerderij no. 38 staat een opmerking: de vrouw had gezegd: "Dat wij het huis niet hadden te doorsnuffelen", waaruit afgeleid kan worden dat er huiszoeking is verricht. Nu was dit door de overheid niet zodanig geregeld dat er geen excesses konden plaats vinden. Je weet maar nooit waar ze je van kunnen betichten.

Dit voorval wordt ook wel St. Janspaniek genoemd.

De familie Van Offenhuysen

De arbeider, de niet bezittende, kon zich in de vroege bewoning geen avontuurlijk leven veroorloven. De kans om voortdurend verzekerd te zijn van zijn levensonderhoud was niet bijster groot. Dus bleef hij daar waar hij zijn brood kon verdienen.

Anders was het met de bezittende klasse. De zoons vlogen uit, ontdekten andere volken en culturen. Een middel om de wereld te leren ontdekken was in krijgsdienst te gaan. Men zag andere landen en volken. Tegelijk lokte het avontuur en de mogelijkheid bestond ergens anders emplooi te vinden.

Zo verging het ook de bekende Achlumer familie Van Offenhuysen, waarvan in de middeleeuwen een stins op de terp heeft gestaan, die dezelfde naam draagt, nl. de Offinghuyster terp.

Zoals zoveel terpen in Achlum is deze in de jaren rond 1925 afgegraven. Hij lag daar waar momenteel de boerderij Herbayumerweg 3 staat, tussen de Slachtedijk en de Loop, gekenmerkt letter H. De kruin van deze terp bevond zich ongeveer 50 meter recht achter de huizinge.

Het is daar, met de er tegenaan liggende terp, G op de plattegrond, en de boerderij De Terp heel vroeg bewoond geweest, wat blijkt uit enig in 1983 gevonden aardewerk bij terp G.

Dit aardewerk was van het zogenaamde Ruiner-Wommels type, bestaande uit twee kannetjes en een maalsteen daterend uit de vierde eeuw voor Christus.

Zo leefde er omstreeks het jaar 1019 een Johannes van Offerhuysen die met zijn vriend Joucke van Harlige uit Almenum in krijgsdienst ging. Hij is daar tegelijk met zijn vriend gesneuveld.

Enkele jaren later, het was ongeveer 1042, begaf Douwe Offenhuisen zich met meerdere voornamen uit Friesland, die toen ook wel edelen werden genoemd, naar het leger van Hendrik III. Hij gedroeg zich daar zeer dapper, zo menen wij en werd zelfs in Hongarije door de keizer onderscheiden.

We komen dan vele eeuwen later zo omstreeks 1411 - 1412 een Taecko van Offenhuisen tegen. Deze werd door de floreenstemmers voor dat jaar gekozen tot grietman van Franekeradeel. De grietmansfunctie kwam ongeveer overeen met wat thans de burgemeester is.

Men werd voor de tijd van een jaar naar voren geschoven of gekozen door de bezittende klasse.

Weer later woonde er op de stins een Sako van Offenhuisen.

Het was een roerige tijd met veten en kleine oorlogen. Toen voornamelijk tussen de inwoners van Noord-Holland en de Friezen.

Sako heeft ook weer dienst genomen en wel in het leger van Hendrik VII en is in Italië gesneuveld.

Het was in 1421 dat Hans van Offenhuisen rechter was in Franekeradeel en enkele jaren later herhaalde dit zich nog eens.

Het was nog steeds een vrij onstabiele samenleving die soms vrij plotseling wisselde, met als gevolg dat ook de kloosterbevolking er haar invloed van ondervond. De binnenlandse partijschappen waren, vooral voor een buitenstaander niet altijd doorzichtig zodat het leven vrij ongewis was.

Deze man kwam in 1443 met de kloosterlingen van Ludingakerlc overeen dat het klooster ten eeuwige dage de vloeddeuren van Atjetille zou onderhouden. Deze waterkering zou de eerste stoot van een watervloed vanuit Harlingen op moeten vangen.

Het is toch ook geweest dat het gedrag in het klooster Ludingakerk aanstoot gaf en overlast aan de naburige gemeenten en gehuchten. Het klooster was niet uitsluitend meer een plaats van bezinning en gebed, maar zakelijk gezien, meer een landbouwkolonie die economisch goede uitkomsten gaf.

Het stond in die jaren bekend om zijn uitstekende resultaten in de vetweiderij.

Er waren klachten over het leven in het klooster gekomen, van de pastoors van Harlingen, toen nog Almenum, Franeker en Achlum/Hitsum. Na herhaalde besprekingen met enkele edelen om orde op zaken te stellen, werd de hulp ingeroepen van enkele ernaast wonende edelen waaronder Hille van Eeslum en Hans van Offenhuysen.

Zij hebben zich beijverd het leven weer in goede banen te leiden. Uit het verdere verloop van het klooster blijkt dat het weinig heeft geholpen. Het raakte ondanks bemoeiing toch in verval.

Bij een opgave van in gebruik zijnde buitendijkse landerijen in 1546 geeft Fette Rinthiezoon schriftelijk op 6 pondemaat land te gebruiken waarvan Foppe ten Noorden en Atte van Offenhuysen ten zuiden naastliggers zijn. Landheer hiervan is het Convent van Achlum. Maar waar deze Foppe en Atte hebben gewoond weten we niet. Zij geven zelf buitendijks geen land op, zodat ze vermoedelijk binnendijks hebben gewoond.

Gezien het verloop in de geslachten is het niet onmogelijk dat één van deze beiden de vader van Frederick van Offenhuysen is geweest, die leefde omstreeks 1560. De daarop volgende jaren is meer van deze man bekend.

In het kerkelijk archief van Achlum wordt Frederick in 1560 genoemd bij controle van de kerkelijke rekening. De kerkvoogden van Achlum, Sas Dircksz, Tinie en Hessel Jacobsz. hebben de rekening overlegd. Er waren dus toen al kerkvoogden, hoewel voor de hervorming. De pastoor van Tzum kwam met de grietman; de gemeentesecretaris en de drie kerkvoogden bijeen "In des pastoers woenhuys".

Maar er waren nog meer bij uitgenodigd en wel Frederick van Offenhuysen "Hearscap aldaer" alsmede Dirck Folkertsz. Dorpsrechter.

Enkele jaren later, in 1563 waren er volgens het kerkerekenboek 16 stuivers verteerd bij Toenij's Toeniszoon met Fredderick Offenhuis en Meyncke Jans: "Om met de beeldsnijer ouer een te comen en hij is er niet". De beelden waren verwijderd maar moesten weer worden opgehangen. De beeldsnijer moest er bijkomen, maar hij kwam niet. We zien in deze beide gevallen dat Frederick zich inliet met de protestantse godsdienst en zich daarvoor ook inzette.

Voornamelijk door het verzet van de edelen tegen het spaanse gezag met de daarop steunende rooms katholieke kerk werden er in die dagen veel edelen en eigengeërfde boeren verbannen, terwijl de goederen en bezittingen werden geconfisceerd. Wanneer ze terug kwamen waren hun bezittingen door anderen in bezit genomen.

Het leven van deze ballingen in Noord Duitsland was alles behalve gemakkelijk geweest. Er zijn ook velen daar gestorven.

Of onze dorpsgenoot Frederick van Offenhuisen ook balling is³¹ geweest staat niet vast. Aangenomen kan worden dat hij wel partij getrokken omdat Philips II op 26 juli 1566 een besluit uitvaardigde aan diens: "Seer lieve ende beminde neve de hertog van Alva" die hem voor eeuwig verbannen moest en al zijn goederen verbeurd verklaren :wegens wederspanningheid ende beroerte".

Het vonnis van de "Seer lieve neve" is vermoedelijk nooit uitgevoerd want verschillende malen komen wij de naam Van Offenhuisen tegen. Twee jaar later is hij weer van de partij als de grietman van Franekeradeel Pieter Beymer hem met de pastoor Tzumme van Mantgum ontvangt bij de rekendag van de kerk.

Fredderick van Offenhuisen "Hearsap" staat er. Hij was er dus nog

In 1578 staat zijn naam weer in het kerkerekenboek, maar dat zal de laatste keer zijn als "Hear van Achlum" want datzelfde jaar wordt hij opvolger door vertrek van de grietman Van Beymer.

Het was volgens de gegevens op 15 september van dat jaar.

Doch kort daarvoor, op 10 juni was hij dijkgraaf en later ontvanger generaal van het waterschap Vijf Delen Zee- en Slachtedijk geworden.

³¹ Vrije Fries dl. XVII 52 Mr. A.J. Andreae

We zien dat hij een aanzienlijke staat van dienst tot nog toe had opgebouwd. Wat inmiddels niet onbekend was gebleven, want enige jaren eerder, in 1574 steunde hij de landvoogd Caspar de Robles bij de verhoging van de zeedijk.

Zijn naam is hierdoor blijven voortbestaan doordat hij is vermeld op het gedenkteken Terminus, de stenen man, op de zeedijk te Harlingen. Het opschrift hiervan luidt: "Kolonel Kaspar Robles. In de jare 1574 is deeze dijk onderlecht; Wefende Dijkgraaf Rijve van Roorda en gedeputeerde Binnendijs Frederick van Offenhuysen". Hij was toen nog geen dijkgraaf, zoals de inlichtingen die wij van het waterschap kregen, luiden.

Van deze Frederick van Offenhuysen is iets meer bekend.

Hij was gehuwd met Riemck Adriesdochter of Hieme van Waltinga. Het echtpaar had twee, vermoedelijk drie dochters, waarvan Habel de meest bekende is. Deze Habel trouwde eerst met Ressel Feijtsma van Huizum die met zijn eerste vrouw Banck Galama in ballingschap te Lier had gewoond, waar deze vrouw is overleden.

Het echtpaar Feijtsma-Offenhuysen kreeg twee zonen Jelger en Gale die beiden jong zijn gestorven. Het huwelijk heeft niet lang geduurd, want in 1585 is Feijtsma overleden en in de kerk te Huizum begraven.

Daarna trouwde Habel met Julius Dominicus van Hoitinga een familie uit het westelijk deel van Friesland.

De naam van deze man komt op de grote klok in de kerktoren voor. Het echtpaar Habel en Dominicus of soms ook Douwe, had een dochter die gehuwd is geweest met Bernardus J. Affuede tot Groningen, op wiens naam de boerderij Offenhuysen in het stemregister van 1640 stond.

We kwamen de naam Van Offenhuysen nog eenmaal tegen in 1595, 15 jaar na de reformatie. De Franeker academie had een tiental jaar bestaan, maar er waren nog steeds verschillen van meningen geweest, bij zowel de hoogleraren als bij de studenten.

De Gedeputeerde Staten benoemden naar aanleiding daarvan toen een externe commissie die zou trachten de vrede te bewerkstelligen. Frederik van Offenhuysen wordt genoemd als lid van deze commissie. De juiste datum van zijn overlijden is niet bekend. Van de zijde van het waterschap De Vijf Delen meent men: 1598.

De naam Van Offenhuysen is blijven voortbestaan in de terp en de boerderij aan de Franekerweg (no. 16).

Het rekenboek van de familie Hibma

Van de bewoners van de boerderij nummer 21, Heringastate is uit de 18^e eeuw vrij veel bekend, doordat zij een bedrijfsboek hebben bijgehouden, waarvan het oorspronkelijke zich in het rijksarchief te Leeuwarden bevindt. We zullen deze familie volgen om een inzicht te krijgen hoe men leefde en wat er zoal in de omgeving gebeurde.

Van de familie waren het achtereenvolgens Jan Wijbes, Wijbe Jans en Jan Wijbes die later de familienaam Hibma aannamen.

De eerste, Jan Wijbes, kwam vermoedelijk in 1698 in Achlum wonen³². Hij kwam uit Hiaure in de gemeente Westdongeradeel een dorp ongeveer 5 km. Van Dokkum. De familie was niet onbemiddeld, want hij schrijft in zijn rekenboek over ontvangen pachten van boerderijen. Hij trouwde op 31 maart 1700 des voormiddags in de doopsgezinde kerk en 's middags in de gereformeerde kerk te Menaldum (thans herv. kerk) vermoedelijk omdat een huwelijksluiting in de sereformeerde kerk voor de wet alléén rechtsgeldig was. Hij was toen 27 jaar. De familie bemoeide zich de volgende geslachten echter wel met de kerk te Achlum, doordat zij meestal administrerend kerkvoogd waren.

Bij de opsomming van een nieuw begin behoorde ook de aanschaf van de huishoudelijke voorwerpen en wel:

spiegel
bijbel
8 pannen
hugel (ketelhaak)
asschop
loeywagen wijtter (witkwast)
boender
duael (dweil)
sleef

³² Dagboek van een Achlumer boer, R.A. Leeuwarden no. 6228

konckerdanseboeck (concordantie
= lijst van de heilige schrift
vervatte woorden en spreuken
met aanwijzing v.d. plaats)
7 lepels
koekpan
hoepnet (schapnet)
1 doosin tafelborden
stoffer
2 groene lakens
1 zack
heche
kame
donghaakklauw
tange
feeger
reage
haerborstel
loeiwagenstok
bont schortjes kleed
naeykorf
goot leng (koperen kookpot)
gotlingreck
hangijser
grote stenen pot
klaerkorf
elf ellen teek
turfkorf
31 pond veren

bed en pul
9 ¼ ellen teek
oorkussen
2 paar gordijnen
houtwrijver
kalckpot.

Tegenwoordig bedient de vrouw zich van vernuftiger apparaten. Een eenvoudig man zou zich dit niet in één keer hebben kunnen aanschaffen.

Jan Wijbes neemt dan een knecht aan. Meestal bestond het inwonend volk uit meerdere personen, die ieder een eigen aanzien in het boerebedrijf hadden. Rangen en standen waren ook toen latent aanwezig. Het personeel bleef daarentegen zelden lang bij dezelfde boer. Daarvoor leefden de werkgever en werknemer te dicht bijelkaar onder hetzelfde dak. De wrijving ontstond meestal, maar niet altijd, uit de betrokkenheid bij het werk, maar ook de karaktereigenschappen spraken een geducht woordje mee. De arbeidsduur beperkte zich meestal tot 2 à 3 jaar. Het was echter niet onvoordelig om een jaar langer te blijven, want elk jaar ging het loon omhoog.

Het aanvangsloon hing, behalve van de capaciteit, ook van de leeftijd af.

Van 1702 tot 1703 verdiende Johannes Tjallingsz., Jan Wijbes eerste knecht, fl. 60,- en naast hem diende Tjalling Baukesz. Als tweede knecht fl. 30,- per jaar.

Toen Johannes het volgende jaar een andere boer opzocht, promoveerde Tjalling tot eerste knecht. Wat het loon betreft was dit voor Jan Wijbes voordeliger want Tjalling verdiende fl. 40,- en een paar schoenen van plusminus fl. 2,- hetgeen samen voordeliger was dan de fl. 60 van de vorige eerste knecht.

Tjalling haalde de *f* 60,- van zijn voorganger echter ook weer niet. In 1706 moest hij het nog doen voor *f* 56,- per jaar en in 1707 let. vertrok hij. Hoe wreed het leven ook toen was blijkt uiteen mededeling van de werkgever dat hij 'afgeaccordeerd' was met Sijbrens Jansz. Er was afgesproken dat deze jongeman knecht bij hem zou worden, maar een definitieve afspraak was er nog niet gemaakt, vermoedelijk ook niet omdat de aanbieder nog niet zo oud was want hij schrijft verder: "Ik ben met Jan Heines, de vader van Sijbren Jans afgesproken, dat wij hem niet zullen

hebben, mits zijn zwakheid als allerzins, soodat ik voor hem in de plaats zal hebben Kneeles Jelles". De jongeman kwam niet aan de bak vanwege zijn zwakke gezondheid.

Het was ook in de beginjaren dat hij levert: "Aan Hidde Hantzen hacker toe Achlum neegen lopen en seeve half varndel rogge, het loopen veertien brooden en die op de kerfstock wegh te haaeln".

Hier komen we het woord "kerfstock" tegen.

Een notitieboekje in de winkel werd er niet op na gehouden. Men kon waarschijnlijk ook niet schrijven. Een stok aanleggen en er iedere keer als er broden gehaald werden met een mes een kerf in snijden, was de enige oplossing. En dan. "met Hijdde Haentzen hacker toe Achlum gereckent het aantal broden.

11 maart 1703 aan Schelte Wijbes geleverd twee biggen. Schelte Wijbes was een broer van Jan Wijbes en leefde van 1667 - 1708.

De volgende jaren leverde hij enkele malen rogge aan de backer toe Achlum, maar toen was het Wiebe Heijns. In zijn administratie vinden wij de verkoop van koolzaad, gerst, rogge, tarwe, haver, bonen en kapucijners, maar geen aardappelen. Omstreeks deze jaren werden de eerste aardappelen verbouwd.

Hij had ze nog niet verbouwd en waren waarschijnlijk ook nog niet bekend want dan hadden we het wel gehoord van deze man, die in hart en nieren boer was.

In 1709 werd door de overheid ook reeds aan prijsbeheersing gedaan want hij meldt ons: "Ons Friese Heeren hebben de bonen geordineert niet dierder te mogen verkopen als voor 4 Croliguldens in deesen voornamden neerstijdt, doch dit duierde niet langh, wandt daer quamen weijnigh bonen te merke, niet als van het slechtste goedt. De andre worde veel griemanck van gemaect, dat galde dan 6 a 7 à 8 gulden, soo dat de eetwair voor de gemeene man seer duier waer".

In 1710 bezorgde hij Sijbren Jacobsz backer te Achlum 10 lopen rogge om daar brood van te bakken.

En dan een berichtje, niet uit Achlum, want in 1712 de 16e maart des 5 avonds zeven uur is de ijkmolens bij Franeker geheel afgebrand. Men weet niet hoe de brand is ontstaan. Ruim twee en twintig jaar geleden is hij ook afgebrand. De ijkschors werd hier vermalen om er het leer in te looien voor de leerlooierijen

De eerste veepest periode (er waren er drie) van 1713 gaat ook aan Jan Wijbes deur niet voorbij. Tijdens de ziekte van 1713 tot 1719 had hij aanvankelijk geluk en kon hij de ziekte buiten het beslag houden. Sommige boeren verloren in die jaren verscheidene malen hun vee. Pas op het laatst in 1719 trof het ook Jan Wijbes.

Hij verloor om Allerheiligen 13 stuks vee en hield twee rieren en een oude koe over. Hij kocht toen weer een koe voor f 51, -, "Siek geweest beest" schrijft hij er bij, maar een wankel basis om opnieuw te beginnen.

Er zijn in de 18e eeuw drie perioden geweest van de besmettelijke veepest nl. van 1713 - 1719, 1744 - 1745 en waarschijnlijk de ernstigste van 1769 - 1789.

Het was daarbij niet alleen de veeziekte, maar de belastingen drukten ook bijzonder zwaar en de overheid wenste deze niet te verlichten. Zij meende dat het allemaal wat meeviel, terwijl vermoedelijk onze provincie meer aan de staatsfinancien heeft moeten bijdragen dan de andere provincies. Vooral de grondbezitters hebben zich daar erg tegen verzet: want een groot deel drukte op hun schouders. Er was vooral veel verzet tegen de plaatselijke overheid die autoritair optrad. De belastingwetgeving kwam op gang.

De meest bekende varen de vijf speciën, de belasting op bezaaid land, op paarden en hoornvee, het hoofdgeld en de schoorsteenbelasting.

Jan Wijbes schreef hierover:

"Dat het gemeen wierde onrustig door het gedieurig geld op een extra ordinaris manier in te vorderen met klagten van de afterlijke toestand van 's lands financien, met sterke verbeeldingen ingenomen weesende dat 's lands penningen niet wel wieren geadministreerd (besteed) en besonder door het houden van zoveel opsichters bi de molens (graanmolens) op de havens, langs de grensen en seekanten" (teveel ambtenaren).

En verder: "In het eerste worde van yder koe (die stierf) een floeren gekort (minder betalen) waeronder men meent wel 80.000, in dit ons Vryslant, sijn gestorven en is nadert hand niet gekort wegens de floeren en heeft deesen pestale sickte en sterfte in dit vaderlandt de een tidt men, de andere meer, aengehouden tot deese jaeren Vaeraen een groot getal beesten syn gestorven en noch dagelyks koome te sterven, ja hyuslieden haer geheele beslag koomen te verliezen. In dit ons dorp Achlum syn wel 9 of 10 boeren die haer geheele hoornvee hebben verloren namelijk:

Aage Klazes die aan de weg naar Koetille op boerderij 34 woonde,

Keimpe Lieuwes te IJslumburen op boerderij 37,
Claes IJntes werd hengstehouder in het dorp,
Age Pijtters woonde op boerderij no. 9 te Goorlumerburen,
Douwe Tammes op Sickenbuursterasate aan de Lollumerweg,
Jelte IJpkas op de kleine boerderijen op Gelterp,
Anne Sierkes was zijn buurman op de Grote boerderij te Gelterp, no. 26.
Hetzelfde lot troffen tegelijkertijd Geertie Pijtters en Trientje IJpes, maar waar deze gewoond hebben, is niet duidelijk. Het zijn allemaal boeren die arm zijn geworden en de boerderij moesten betalen.

We zien dat de hele melkveehouderij op zijn zijde lag.
Er werd in die dagen wel deens vee aangevoerd om de melkveehouderij weer op gang te brengen. Niet elke boer lukte dit en sommige boerderijen werden door anderen voortgezet.

Reinder Reinders begon op het Heech Hiem, Douwe Dootjes op de Wiske en Sikke Obes Westra op Klein Ludum. Sommigen leenden geld bij Jan Wijbes. Het geld moest van particulieren worden geleend omdat er geen banken waren.

En dan verder: “Daar in de laatste oorlog met Frankrijk onze provincie Friesland zeer diep in de schuld was geraakt, te weten dat de landskas veel se schuld had gemaakt door inkopen, zo werd in het vervolg zware belasting opgelegd door schattingen, accijns inkomsten op de ingezetene, en de beloofde intresse (renten) van 5 en 4 procenten tot 2 ½, ja tot 2 werd terug gebracht waardoor de lands obligaties van honderd gulden slechts 80, 70 ja soms 60 gulden waard waren, zodat velen die geld in ’s lands kas hadden gelegd, veel verloren.”

De familie Jan Wijbes had nogal wat geld en bezittingen in het noorden van de provincie, zodat dit erger gevoeld werd.

Anderzijds wist hij de toring naar de nering te zetten want in hetzelfde jaar schrijft hij: “De smijt sal ons oude ploegijserwerck, dat goed is, weer aan een nieuwe ploegje maaken, en dat niet goed is, zal hij nijeuw voor maken en zoo geheel op make”.

Dan nog iets uit de omgeving: "In 1731 in de voor zomer is de trekvaart van Leeuwarden naar Sneek geslat". En: "Int selve jaer sijn de H. Gedeputeerden deeser provincie overeengekomen om 't volgende jaer de trekvaart tussen Leeuwarden en Harlingen te laten slatten, een lengte bi de seeven duisent koningsroeden".

Het huidige Van Haringsmakanaal; maar het zag er toen anders uit, want het volgende jaar zijn de bruggen Kingmatille en Koetille geheel vernieuwd, "zijnde tevoren Koetille een stenen pijp", zo schrijft hij. Daaruit kan worden opgemaakt dat er landinwaarts geen scheepvaart was. Het echtpaar Jan Wijbes en Sijske Gerbens had behalve de zoon Wijbe Jans, die hen op de boerderij opvolgde, een dochter Antje, die met Atte Claases te Dongjum getrouwd is geweest en een zoon Pijtter Jans die slechts 8 jaar oud is geworden.

Zoals bij iedere sterveling, kwam ook bij deze boer het einde en daar zat heel wat aan vast zo blijkt uit de opsomming van de zoon. Want Gerrit Tjeerds ontving 4 gld. voor leedbidden en het dienen op de leedrnaaltijd, gelijk ook Anyje Albers 1 gld ontving voor wassen en dienen.

Hessel Jans maakte de kist en Pijter Sijmens, smid, de handvaten en schroeven.

Volgens de opgave was er "tot de leed" bij een behoorlijk welgesteld eigen boer nodig:

"26 ½ halfstikken boter en een kaas van 6 pond, een behoorlijk kwantum spek en vlees (de juiste hoeveelheid wordt niet opgegeven); 27 halve kannen melk, 12 pond rijst, pijpkaneeel, 2 pond witte strooisuiker en korinten (krenten). Voorts 4 broden (roggebrood) en 25 tarwebroden" (gebakken van 2 lopen weit).

En dan nog aan vocht: "2 halfkan brandewijn, een ton zoetbier, een kwart maatje bitter en een half kan mosten".

Dit is nogal een respectabele hoeveelheid, maar er waren dan ook 160 genodigden, zodat het servies en het "ark" op de boerderij niet toereikend was. Er moest uit Franeker worden gehuurd: 11 schotels, 10 kommen, 50 lepels en 18 bierglazen waarvan twee sneuvelden". De boter, vlees, spek en tarwe alsmede de melk zal de boerderij wel hebben geleverd.

Het geeft ons echter wel een klein inzicht in de levensomstandigheden van de mensen die toen in Achlums dreven leefden en stierven.

In 1739 zijn er veel ongelukken door brand geweest. Het was een open winter, zonder vorst, veel regen tot in mei, waardoor de boeren laat begonnen zijn te zaaien.

De weduwe en moeder, Sijske Gerbens overleed in 1741, waarvan melding wordt gemaakt. "Dat zij de vruchten des levens mag smaken", is de wens van haar zoon, Wijbe Jans.

Maar hiermee was hij boer geworden op de boerderij en huurde de jaren daarna de zuidelijke, kleinere boerderij erbij (no. 20).

In 1745 trouwde hij met Trijntje Jans.

Hij verteld ons dan verder wat er also in de wereld gebeurde wat van belang was.

Bijna geheel Europa was in oorlog gewikkeld. Veroorzaakt door de troonopvolging in Oostenrijk. Er was sinds de vorige oorlog 27 á 28 jaar vrede geweest en er waren: "In 't jaar 1740 weer onlusten en oorlog waar onze staat niet buiten kon blijven, daar door wierde de lasten nog verzwaaard en anderen ingesteld.

Te weten mei 1742 wier de ompost op het malen van een derde verzwaaard, zodat van een lopen weit in plaats van vijf en twintig, 82 ½ stuiver gegeven werd; een lopen rogge in plaats van twee en twintig, 33 stuivers en andere navenant.

Maar de ingezetene, sommigen tot eigen voordeel genegen, andere aangedreven door de waan dat geven niet kon helpen, of 's lands penningen niet goed besteed wierden, maakten de ontduiking zo groot dat de Heeren Staten besloten de hoge belastingen na een jaar ongedaan te maken en de lopen weit op 40 stuivers te brengen. Ook werd in het jaar 1742 op de rijtuigen van vermaak (zo noemt hij dat) geld gelegd als: een cees met paard 3 gulden, een overdekte wagen 15 à 18 gulden, een wagen met 1 paard 1 gulden, met 2 paarden 15 gulden en een koets 28 gulden". Men vond daar weer wat op, want men liet de cees (sjees) staan, zodat ze niet behoeven te betalen, maar dit bracht voor de schatkist niets op. Daarentegen klaagden de wagenmakers en smeden dat zij daarmee benadeeld werden, zodat de maatregel na 2 jaar werd beëindigd. Daarmee was de regering niet geholpen want: "Dog er eevenwel gelt noodig weesende, wierde in 't jaar 1744 dubbelt reël van alle huuren ingevordert teegen de vierde en zesdehalve penning".

De bezitters van eigendommen moesten het dan maar op de huren en pachten leggen en zo afdragen, was de mening van de overheid.

Maar toen kwam voor de tweede maal in die eeuw de veepest opzetten. Hij schrijft: "Hierop kwam de voorgedagte koeijesterfte, waardoor de staten genoodzaakt wierden voor yeder verstorven beest een floreen te korten om de

landen wat te kunnen verhuren of de lijders wat solaaas te geven". De boeren konden minder floreenbelasting betalen want door de koeiensterfte waren de boerderijen soms moeilijk te verhuren. "De oorlog echter zwaarder en naderbij gekomen werd in onze provincie de vijftigste penning van ieders geld en goed ingevorderd, zodat elk van de 1000, - 20, moest geven en dat in vier termijnen als in januari, april, juli en oktober 1748".

Dit moest van de gerechte en ontvangers gratis en om niet gebracht worden. Een aanslag tot betaling was er niet. Het geld moest gewoon in een kost met trechter gestort worden en bij hen die het niet brachten werd het executoir ingevorderd. Ieder gaf blijkbaar wat hij meende te moeten betalen.

In gedachte neemt Wijbe Jans ons dan verder mee en legt ons uit wat er also in - en rondom Achlum gebeurde. Hij verloor in de 2e pestperiode 18 koeien, rieren en hokkelingen, mitsgaders "4 Suipkalveren", waarna hem nog slechts een enter en een twenter overbleef. Maar toen betaalde hen voor een koe *f* 100,- à *f* 130,-. De boer die niet enige financiële reserve had kon begrijpelijkerwijs geen boer blijven.

Een der middelen om het hoofd boven water te houden was in veel gevallen scheuren van weiland tot bouwland, wat dan ook in grote mate gebeurde. Onze Achlumer boer deed dit ook wat uit zijn boekhouding kon worden opgemaakt, want voor 1744 maakte hij ongeveer fl. 600,- uit het bouwland en daarna liep het op tot fl. 1012,-, een bewijs dat hij zich meer op de akkerbouw ging toelleggen.

Er woonden omstreeks die tijd elf personen op de boerderij; zeker een groot aantal, maar dat kwam vermoedelijk mee doordat er twee boerderijen moesten worden bewerkt. Behalve het personeel dat in 1752 bestond uit Theunis Sieks "grootveint" Durk Dikers "midveint", Tjielke IJdes "voormeid" en Doolse Jans "voorjongen" weten we niet hoe de anderen betiteld moeten worden.

Verloor Frans Jans op Gelterp (no. 26) in 1755 zijn "koeijvee en allegaar", enkele jaren later hebben zijn buurman Durk Eeltjes op de noordelijke boerderij (no. 22) Liaukingastate en Jacob Hielberts ook de ziekte gekregen.

Desondanks rekende hij zichzelf tot een gezeten boer en liet zich een zogenaamde groninger wagen maken. De wagenmaker deed het hout, de "antieksnijder" of beeldhouwer kwam er aan te pas, het ijzerwerk was voor de smid en het verfwerk voor de schilder. Verder was er nog een post voor de zadelmaker, waarvan hij de riemen betrok. Tesamen kostte het voertuig *f* 142,-.

Dat hij niet onbemiddeld was blijkt uit zijn opsomming van het kapitaal dat hij bezat. Het waren staatobligaties aan toonder die hij niet zelf genomen had, want de oudste, tevens grootste was van 22 juli 1676, een eeuw oud dus. Een dergelijke obligatie moet hij hebben geërfd. Dan waren er van 1704, met elkaar een achttal.

Ook moeten er eigendommen zijn geweest, want hij betaalde hiervoor floreenbelasting als eigenaar van landerijen.

Het leven ging ook toen weer zijn gewone gang. In 1766 vermeldt Wijbe Jans dat zijn vrouw hem door de dood is ontvallen. Trijntje Jans, oud 41 jaar en 3 ½ maand, aan een kwaal in de keel en in de borst of verstoppingen van de "slokipijp". Het verschijnsel is ons niet vreemd. Ook thans komen dergelijke ernstige kwalen voor, maar dan is er een benaming voor, die algemene ingang heeft gevonden.

Negen jaar later nam Jan Wijbes, die naar zijn grootvader is genoemd, het schrijven van het rekenboek over. Hij schrijft dat 28 augustus 1775 de Heer van leven en dood zijn vader Wijbe Jans tot zich heeft genomen, die 35 jaar eigenaar van de boerderij was en 42 jaar "schrijver dezes boeks", op 72 jarige leeftijd is overleden. Jan was toen nog niet getrouwd en nam de boerderij over want zijn moeder was reeds eerder overleden. Hij had voor zover ons bekend 2 zusters: Sijske en Hiltje, waarvan de oudste trouwde en de jongste slechts 4 jaar is geworden.

Het rekenboek doornemende, schrijven zij nogmaals, voor de derde maal over de veeziekte. "In 1773 bi soomer, herfst en in de wintertijt grasseerde in deze provincie alsook in andere provinciën de besmettelijke sijkte en sterfte onder het hoornvee, waaraan velen stierven, veel meer als er beeterden. Om kersttijd kreegen wij een sijk kalf of hokling, die wij er drie hadden en een bolle, die allen beeterden. Voorts hadden wij twee twinters, 2 enterrieren, 1 enter oz en 1 enterbolle, waarvan beeterden een enterrier, dus 5 gestorven en 5 beeterden."

Jan Wijbes was echter nog geen 20 jaar oud toen hij het bedrijf overnam. Hij trouwde kort daarop met Antje Siebolts van Wammert bij Oosterlittens.

Behalve dat het huwelijk slechts 14 jaar geduurd heeft, werd er een jaar na het huwelijk een zoon geboren die kort daarna is overleden en te Achlum begraven. Vervolgens werd er twee jaar later een tweeling geboren die hen eveneens door de dood is ontvallen. En toen was er Siebold Jans Hibma, ook een zoon, die in leven bleef en volwassen geworden, zich in Sexbierum heeft gevestigd en daar ook is overleden.

Jan Wijbes is op 6 juni 1789 overleden, slechts 34 jaar oud. In verscheidene archiefstukken van de kerk van 1750 tot 1789 komt de naam van een der Hibma's voor, voornamelijk als administrerend kerkvoogd. Er moest geld voor

de kerk gevonden worden mede met het oog op de miserabele toestand van het kerkgebouw. Hij heeft zich hiervoor veel moeite getroost.

De vrouw bleef tot haar dood op de boerderij wonen. De dochter Sijske trouwde met Frans Popes Wijnia op de Offenhuysensate, die toen nog aan de voet van de gelijknamige terp, tussen de Loop en de Slachtedijk stond. Zij overleed 15 oktober 1824 op 69-jarige leeftijd. Al die jaren heeft zij, hoe gebrekkig ook, het bedrijfsboek bijgehouden.

De schoonzoon Frans Popes sloot het boek op 12 oktober 1824 af met de mededeling dat Antje Sijboltsdochter was overleden.

Klaas Gerrits Wieringa (Klaas Kunst)

Een bekend Achlumer die in de geschiedenis bekend is gebleven was Klaas Kunst. Er deden zich in die dagen vreemde verhalen over de man de ronde. Hij zou een uitzonderlijk vreemde man zijn geweest, begiftigd met bovenaardse machten.

Hiermee wordt bedoeld Klaas Gerrits Wieringa die leefde van 1673 tot 11 april 1741. Hij is boer geweest op boerderij 35, waarvoor later in de plaats is gekomen de boerderij IJslumburen no. 1.

Na de hier bedoelde Klaas is de familie er blijven wonen tot in 1828. Een kleinzoon, ook een Klaas Gerrits heeft daarna in een huis te IJslumburen gewoond tot hij in 1846 naar Harlingen is vertrokken.

Klaas was het bijna nooit met de predikant ds. Greidanus eens.

Hij was lidmaat van de gereformeerde/hervormde kerk en, naar men zegt, aangeklaagd bij de kerkeraad. Sommigen meenden dat iemand die zulke duivelse kunsten kon doen van de kerk diende afgesneden te worden. Dominee, vergezeld van een ouderling, kwam Klaas dan ook een bezoek brengen en onderhield hem erover, dat hij dingen deed, die geleken op duivelskunskenarij. Maar Klaas zei: "Ja dominee, dat zijn dingen waar onnozele mensen vreemd tegenaan kijken, maar voor iemand die er het rechte van begrijpt, zijn ze doodeenvoudig". Hij had het door eigen oefening tamelijk ver gebracht in de wis-, natuur- en sterrenkunde, maar het volk hield hem voor tovenaer. Hij was erg bevriend met zijn landheer prof. H. Venema, hoogleraar in de theologie te Franeker. Maar diens collega

prof. N. Ypeij, eigenaar van de boerderij Gelterp (no. 26) hoogleraar in de wiskunde droeg bij tot de kennis van Klaas Wieringa over de wetenschap waar Klaas veel belangstelling voor had.

Klaas kon het doen donderen en bliksemen, tegen de wind in zeilen en dergelijke kunsten, bij het toveren af, met instrumenten die hij zelf maakte. Alleen meester Jan Pruim, chirurgijn te Achlum, die bij Claes IJntes ook wordt genoemd, bood hem wel eens de helpende hand.

Hoe het ook zij, we zullen deze verhalen niet overnemen. Belangstellenden kunnen ze vinden in net Frysk Sêgenboek van S.J. v.d. Molen. Hier staan dertig verhalen in, maar in geen enkele wordt het dorp bij name genoemd, waaruit wij enige gegevens zouden hebben kunnen putten.

De oud Achlumer Harmen Sijstra heeft de verhalen destijds weergegeven in het blad Iduna dat hij met anderen, enige tijd heeft uitgegeven. Vermoedelijk heeft hij rijkelijk ongeremd zijn fantasie laten gaan.

Uit overlevering is bekend dat Klaas een bekend paardeman was. Anderen brachten hem wel eens een erg moeilijk paard, dat zij bijna niet tot enige arbeid konden brengen. Maar tegen Klaas moest het dier het afleggen.

Dat hij een bekwaam man was vinden we ook in de kerkerekening, want hij deed ook aan land meten, voor welke werkzaamheden hij eens een vergoeding van de kerk ontving.

Klaas Gerrits Wieringa is in de kerk te Achlum begraven. Op zijn grafsteen staat: "Anno 1741 den 11 april is in de Here gerust de eersame Klaes Gerrits Wieringa in leven huisman tot Achlum. Oud 68 jaar en leidt alhier begraven". De grafzerk is, jammer genoeg, niet meer zichtbaar.

Het burgerlijk bestuur in de 18^e eeuw

Door de tot driemaal toe terugkomende veepest raakten in de 18e eeuw niet alleen de boeren en landeigenaren, maar ten gevolge daarvan de arbeiders en neringdoenden in een diepe financiële nood. De veehouders konden geen huur betalen waardoor de eigenaars vaak genoodzaakt waren hun bezittingen te verkopen. We zien dan dat er een opeenhoping van het grondbezit komt.

Dit was het duidelijkst het geval bij Julius Mathijs van Beyma thoe Kinghma die de één na de andere boerderij overnam.

In 1778 was deze man volgens het stemregister in ons dorp eigenaar van 11 boerderijen en niet uitsluitend de kleinsten. Het was toen ook dat de kerk geen inkomsten had om het predikants tractament te betalen. Daardoor

werd er vaak een beroep op de grietman gedaan om de floreenplichtigen te verzoeken het tekort aan te vullen. Zo'n geval deed zich in Achlum voor in 1781 na het overlijden van de predikant ds. Arnoldus van Loon.

Om een andere predikant te kunnen beroepen moest men eerst zorgen de financiën rond te krijgen waarvoor men zich wende tot de grietman van Franekeradeel.

Deze schreef de landeigenaren met het verzoek in te stemmen met het beroepen van de kandidaat Russing te Nijkerk in Oostdongeradeel en voor de financiën te zorgen. De stembriefjes van deze eigenaren zijn bewaard in het gemeentearchief van onze gemeente, waarop is vermeld dat "hij stemt volgens stemcedeel van (naam van eigenaar van een boerderij) wegens zijn sate en land tot predikant de eerwaarde heer Barthomeus Russing te Nijkerk in kennisse mijn hand ondertekenen Govert Dekathe secretaris".

Het is een ietwat vreemde stijl van schrijven.

De eerder genoemde landeigenaar J .H. van Beyma thoe Kingma had zijn stembriefje aangevuld met: "Voor elf percelen", hetgeen overeenkomt met het officiële stemregister waar blijkt dat de man eigenaar is van elf boerderijen.

Er werd, buiten de katholieken en doopsgezinden die voor dit kerkelijken ambt hun stem niet mochten uitbrengen, door 19 eigenaren een stem uitgebracht. Sommigen hadden $\frac{1}{4}$ stem en anderen waaronder Van Beijma, meer stemmen. Hierdoor kon Van Beijma een overwegende invloed hebben op het totaal stemmen en op het stemgedrag van de anderen omdat hij grootgrondbezitter was waar een ander naar keek.

Het zal met het benoemen van een schoolmeester, dorpsrechter enz. net zo zijn geweest.

Dit zou in de huidige drang naar democratisering zeer zeker verzet hebben opgeroepen.

Er zijn verder twee stembriefjes bij van de hoogleraren Ypeij en Venema en twee grietmannen van elders. Slechts twee eigenaren waren inwoners van Achlum. Het waren Sake Tjepkema op de boerderij De Terp en Jacob Clases van Klein Deersum.

Wat de handhaving van de openbare orde en rust betreft en het bestraffen van hen die daarop inbreuk hadden gemaakt, hebben wij in Achlum net als overal elders, twee perioden gekend.

De scheiding lag aan het eind van de 18e eeuw; de tijd van de zogenaamde "verlichting" tijdens de franse bezetting. Toen kwam de burgerlijke stand en het bevolkingsregister, de gemeentewet, maar ook de behandeling en bestraffing van de misdadiger, vastgelegd in de wetboeken van strafrecht en strafvordering. Sindsdien zijn er verschillende wijzigingen en aanvullingen in aangebracht, maar in principe zijn zij gelijk gebleven.

Wij zullen er nog even bij stilstaan hoe het er vroeger in ons dorp toeling.

Zoals we reeds zagen was de grietman de centrale figuur in het gehele samenstel van bestuur en ook de bestraffing van hen die inbreuk hadden gemaakt op de rechtsregels van de samenleving. Daarnaast was er de dorpsrechter die de daders opspoorde en hen voor de grietman bracht. Een taak die thans aan de politie is toegekend. De dorpsgenoten moesten hem daarbij behulpzaam zijn. Een vertrek of cel, zoals die in een politiebureau aanwezig is, was er niet. Wanneer het noodzakelijk was en de kans bestond dat de dader de benen zou nemen om zijn straf te ontlopen of omdat hij gevaarlijk was voor zijn omgeving wegens dronkenschap of geestelijk gestoordheid, had de dorpsrechter de mogelijkheid hem op te sluiten in de kerktoren. De dikke muren en de zware deur gaven hem geen kans tot ontvluchten. Er werd in ons dorp nog lange tijd bij ondeugende kinderen gedreigd, dat zij onder de toren zouden worden opgesloten, als zij hun gedrag niet verbeterden.

Omstreeks 1608 vergaderde het gemeentebestuur van Franekeradeel in het nieuwe stadhuis van Franeker, waarin de grietman van Franekeradeel een kamer ter beschikking had, doordat Franekeradeel had bijgedragen tot de bouw van het nieuw stadhuis te Franeker. Het was het vertrek tegenover de ingang vanaf het bordes van het Franeker stadhuis. Ook het bestuur van het waterschap Vijf Delen Zee- en Slachtedijken had hier een ruimte voor haar administratie waardoor het tot heden de "Vijf Delen Kamer" wordt genoemd.

Het was ook de kamer waar de algemene jaarlijkse rekening van de volmachten der Vijf Delen werd gehouden.

Hier dus, moest de Achlumer voor de rechter, de Grietman verschijnen.

De rechte dag der grietenij werd eeuwen lang op donderdagen gehouden, tegelijk met de weekmarkt te Franeker.

Maar in mei 1830 werd het grietenijhuis van Franekeradeel verplaatst naar het Dekemahuis aan de Bredeplaats te Franeker en tegelijk is toen de weekmarkt van donderdag naar maandag verschoven.

Er was blijkbaar al enige verandering gekomen in de rechtspraak, want toen werd er in Franeker gesproken van een rechter in het Kanton Franeker en niet meer de Grietman.

Dit kunnen we zien bij de eedsaflegging van de veldwachter.

Voor het werk van de dorpsrechter moest men tijd beschikbaar hebben. Zijn eigenlijke werk moest het toelaten. Het was geen volledige baan. We zien dat het beroep van dorpsrechter eigenlijk verschillende werkzaamheden in zich verzamelde. Voorheen was het Thomas Wobma, maar in 1721 werd het Jacob Tjepkes, die boer was op boerderij 4 in de Vlearen. Iemand die er tijd voor vrij kon maken, want hij moest stukken laten tekenen bij de inwoners en zogenaamde huiskondigin³³g doen voor belangrijke bijeenkomsten. “We zien dat bijvoorbeeld als er een nieuwe schoolmeester moest komen. Dat was het geval in 1753 toen de kerkvoogden vermoedelijk door de slechte pachtopbrengsten niet in staat waren dit alleen financieel te kunnen doen en zij een beroep deden op de grietman, die ook geen geld had en op zijn beurt de floreenplichtigen inschakelde³³”.

De dorpsrechter moest hiervoor de zaken in Achlum regelen. Maar de inwoners deden zelf ook een beroep op de grietman.

Een zestal boeren, onder wie Pijtter Hilles op boerderij 33, IJbe Pijtters van de kloosterboerderij naast de kerk, Ulbe Hayes van Beneysten, Wijbe Jans Hibma van Sopsum, verzochten de grietman voor een schoolmeester te zorgen. De grietman verstond zich met elf floreenplichtige eigenaren van boerderijen, waaronder die van Finghiastate no. 2, Groot en Klein Deersum, de Grote en Kleine Wiske.

De boeren hadden Jan Wients op het oog, die ook de beroepsbrief heeft ontvangen, nadat hij eerst een proef van bekwaamheid had afgelegd. liet was in onze ogen geen zwaar examen, want het bestond uit het goed kunnen schrijven, goed rekenen en vervoegen. Er werd een overeenkomst gesloten tussen de kerkvoogden, die het beheer over de opbrengsten van de vacarieboerderij hadden en de floreenplichtigen. De kerk zou voor het gebouw zorgen, vermoedelijk de tegenvoordige oude school bij de kerk, en de inventaris. De floreenplichtigen zegden toe het tractement van de schoolmeester voor haar rekening te nemen. Het werd beschreven dat de te benoemen persoon daarbij de klok moest luiden, koster zijn en alle voorkomende werkzaamheden aan de kerk verrichten. Maar voordat zo'n benoeming in kannen en kruiken was moest de dorpsrechter heel wat werk verzetten. Persoonlijk moest alles bij de boeren besproken worden en vergaderingen worden uitgeschreven. Nu kwam dit Jacob Tjepkes wel goed van pas, want in die jaren was hij tevens belast met de kerkelijke financiën.

³³ Archief gemeente Franekeradeel

In 1788 was het T. Meinen die Jacob Tjepkes was opgevolgd en te maken kreeg met de bouwvalligheid van de kerk en toren.

Maar in 1795 is de dorpsontvanger die de belastinggelden inde overleden. De raad der gemeente schreef een brief aan de dorpsrechter Romijn van de volgende inhoud:

"De raad der gemeente Franekeradeel,
Aan de dorpsrechter te Achlum,

Alzo door het overlijden van Pier Sjoukes, in leven floreenontvanger der dorpe Achlum en dit ontvangerschap thans vacant is eenige floreenplichtigen in dien dorpe hebben geadresseerd met vervolg van onze uitschrijving tot stemming van een floreenontvanger, zo is 't dat wij de dorpsrechter verzoeken en ambtshalve gelasten om floreenplichtigen ingeschreven welke in het behoor van Achlum wonen, bij huiskondiging aan te zeggen en die elders buiten hun bedrijven wlonen per missie aan te schrijven om op maandag de achtste november 1802 's morgens 10 uur te compareren in de kerk te Achlum en alsdan in persoon of door gevoerde volmacht te stemmen en ontvang de floreenstemmers zowel binnen als buitendijks, terwijl wij u ordineren om zorg te dragen dat bij deze stemming alles stipt geobsedeerd worden tegen bij placaat van 30 december 1795 en nader gepubliceerd op 15 januari 1796 nopens deze materie is geordineerd, verwachtende dat gij aan deze onze orde zult voldoen en deze aan ons met relaas terug te bezorgen, verklaren wij,

De raad der geemeente voorschreven

Ondertekening

Den inhoud deze geëxploiteerd en gezoigneerd
Achlum, 8 november 1802
P.H. Robijn, dorpsrechter

Degene die de opdracht kreeg voor deze verkiezing en alles wat daaromheen moest gebeuren, was de dorpsrechter Pieter Haijes Robijn die op 15 juni 1799 vanuit Burgwerd te Achlum was benoemd tot schoolmeester. Het moet eern bekwaam en kleurrijk persoon zijn geweest wat ook blijkt uit de vele functies die hij in de loop der jaren vervulde. Zijn aanvangssalaris bedroeg f 150, per jaar en hij kreeg daarbij het schoolgeld dat de ouders moesten betalen.

Een tiental jaren later, in 1813, werd hij tevens veldwachter.

Het is de eerste keer dat een dergelijke functie in ons dorpsgebeuren wordt genoemd. Dit had verband met de in Nederland van kracht geworden franse wetten, waaronder het Wetboek van criminele instructie (code 'd Instruction Criminelle) waarin de nieuwe organisatie van politie en justitie werd geregeld.

In het gemeentelijk archief van Franekeradeel bevindt zich een stuk van 3 oktober 1813 van de beëdiging van Robijn tot veldwachter. Hieruit blijkt dat de grietman ook niet meer de rechtspraak deed, want in dit stuk is er een rechter in het toen pas ingestelde Kanton Franeker. In de acte van eedsaflegging staat dat: "Compareerd voor ons, Jan Willem Crane, rechter in het Kanton Franeker, Pieter Haijes Robijn, wonende te Achlum, die de volgende eed aflegt: Dat Hij gezworen heeft getrouwheid aan de Keizer en gehoorzaamheid aan de constitutie des Rijks". De rechter J.U. Crane was in die dagen een bekende leraar die kort daarvoor was aangetrokken door de Franeker universiteit.

Of het hoger onderwijs in die dagen zou voortbestaan was nog niet zeker en daarom werd de heer Crane alvast benoemd in de nieuwe functie van rechter.

Hen dacht er toen blijkbaar anders over dan thans, want Robijn zweert trouw aan de keizer, die de verpersoonlijking is van de bezettende macht. Stel het geval dat in de laatste bezetting, trouw aan de Führer van het derde rijk gezworen zou moeten worden. Er zouden ernstige bezwaren tegen hebben gerezen.

Robijn is daarnaast negen jaar floreenontvanger geweest, zodat hij tegelijk veldwachter en ontvanger der belastingen was.

Daar hij, zoals reeds vermeld, van vele markten thuis was is hem ook de administratie van de drie Zijlen, Schapetille, Abe Hering zijl en Koetille toevertrouwd die beheerd werden o.a. door Fedde J. Strikwerda en Pier A. Draisma. Hij moest hiervoor de omslag opmaken en bijhouden en ook het geld incasseren.

Maar dit kon hij tegelijk doen met zijn ontvangersschap van de floreengelden. En dan huurde hij ook nog land op de Gelterp.

In die jaren heeft Robij een uitvoerige instructie samengesteld voor de school. De instructie regelde de schooltijden; iets over het schoolhuis; het luiden der klokken en de kosterwerkzaamheden waaronder ook het onderhoud van het uurwerk in de toren behoorde. Maar ook de orde op straat, en dan zal hij gedacht hebben aan zijn functie als veldwachter.

In het kerkelijk archief ligt een instructie voor de deurwaarder in de kerk, die vermoedelijk van zijn hand is. Het stuk valt op door het voor die tijd duidelijk taalgebruik.

De opvolger van Robijn werd in 1824 Ulrich Harmen Donia. Deze kreeg een salaris van 140 gulden van de gemeente; koster en voorzitter bracht 60 gulden op en het schoolgeld kwam hem toe ten bedrage van 40 à 50 gulden per jaar. Het was de gewoonte dat ouders die het konden betalen de kinderen tot hun twaalfde jaar naar de school lieten gaan. Er was immers geen leerplicht.

Maar onze grootouders gingen in 1865 tot hun achtste jaar volledig naar school hetgeen gevolgd werd tot het twaalfde jaar, alleen in de wintermaanden. Zoals ook zijn voorgangers had Donia enkele nevenfuncties, waaronder dat van turfmeter. In ons dorp werd één man als verantwoordelijk voor de naleving van het Turfbesluit aangewezen.

De belastingheffing begon in de loop der jaren een ander aanzien te krijgen. Het eerste begin van de verbruiksbelasting kwam op gang. Het was een provinciale bepaling die door de gemeenten moest worden uitgevoerd. De bepaling hield in³⁴: “Van alle turf, baggelaars, brandhout binnen de provincie gebruikt moet voor impost betaald worden, zes de halve stuiver van de waarde van een daalder. Doch de steenbakker, gleibakker, zoutzieders en loodgieters hebben vrij van turf tot hunne fabrieken vereist, aan te geven tegen derde halve stuiver van de daalder.” Donia werd in ons dorp belast met de uitvoering van dit besluit. Hij moest vooraf een borgsom storten en in hetzelfde besluit wordt meegedeeld wie zijn helpers waren. Voor de fabrieksturf werd benoemd

³⁴ Archief gemeente Franekeradeel

Lijsbert Oosterbaan. De andere turfmeters voor de huisgezinnen ware Jelle Wijtzes Dijkstra en Wijbren Theunis de Boer.

Naarmate de tijd vorderde zijn ook de belastinggelden op een ingenieuser wijze vergaard, doch zonder inkomen kan het burgerlijk bestuur niet functioneren.

De familie Draisma en de familie Draisma de Vries

Voornamelijk in de vorige eeuw hebben enkele families een duidelijk stempel op het dorpsleven gezet, die doorlopen tot de dag van vandaag. We vinden deze namen nog terug op de grafstenen op het kerkhof nabij de ramen van de concistoriekamer.

Wij noemen daarbij de namen van de oprichters van de dakpannenfabriek, de assurantie maatschappij "Achlum", de chichoreifabriek en de zuivelfabriek,

Het was de eeuw van algemene vooruitgang, voornamelijk op industrieel gebied. Een uitermate dynamische tijd voor hen die konden vooruitzien en de financiële middelen hadden om dit te verwezenlijken. Het begon met de familie Draisma, die op de boerderij aan de Groenedijk (Slachtedijk) woont, ongeveer even ver van Arum, Kimsward en van Achlum, waar de laatste decennia de familie Hoekstra woont. In 1770 woonden er Pier Aukes Draisma en zijn vrouw Tjiske Haitsma. Zij woonden er acht jaar later nog. Maar tien jaar later waren ze verhuisd naar de ernaast liggende boerderij Groot Ludum. In het begin huurde hij de boerderij; later werd hij mede eigenaar en tenslotte stond hij geheel op zijn naam. Zij hadden beiden weinig onderwijs genoten maar waren goed onderlegd.

Er waren toen twee jongens, waarvan Ulbe de oudste in 1785 geboren werd en Jan in 1792. Bij hun kinderen, zo was hun wens, zou meer aandacht besteed worden aan het onderwijs.

De jongens waren bijdehandte knapen. Het zou niet aan de ouders liggen dat zij zich niet konden redden. De Franeker academie was betrekkelijk dichtbij. Ze hoopten hier in de toekomst gebruik van te kunnen maken, hoewel het voortbestaan van dit onderwijs op losse schroeven was komen te staan.

In 1792 ging de oudste Ulbe naar school in Achlum, bij de schoomeester Jan Meines die ook dorpsrechter was zoals we zagen. Het resultaat was, naar de mening van de ouders, niet overweldigend. Ze gingen vermoedelijk alleen in de wintermaanden naar school, want in de volgende zomer bezochten ze een school in Arum, maar ook dit

beviel niet. De ouders hebben het vermoedelijk nog een zomer aangezien, want daarop werden ze naar de school in Kimsward gestuurd naar de schoolmeester Andreas Krieger.

Het leven op de boerderij ging zijn gewone gang. De jongens hoorden thuis aan tafel over dingen die in het bedrijf speelden. Intussen had Ulbe, ouder geworden, doen blijken over een goed organisatie vermogen te beschikken. In de avonduren was hij druk bezet, hoewel zijn vader hem overdag wel eens een paar uren in het bedrijf kon missen. Hij bezocht in wijde omgeving vrienden en kennissen. Het gesprek ging meestal over verbeteringen in de werk- en leefomstandigheden. De dorpsnotabelen was dit niet ontgaan, waardoor men het gemeentebestuur adviseerde hem de opdracht te geven tot het slatten van de Achlumervaart van Paijezyl, door het dorp, naar Koningsbuurt. In 1811, op 26-jarige leeftijd, heeft hij het slatten en de administratie die daaraan verbonden was uitgevoerd. De Achlumervaart was voordien niet alleen moeilijk bevaarbaar door de drek op de bodem van de vaart maar was voornamelijk niet effectief bij het afstromen van het boezemwater bij eb door de sluizen te Harlingen. Een ander geval was de wateroverlast die zijn vader en andere boeren in de driehoek Arum, Kimsward, Achlum hadden. Ulbe Piers Draisma was het in hoofdzaak die zijn buurman Fedde Strikwerda, op de boerderij waar zij eerder hadden gewoond, Jan Annes en Rommert Douwes voorrekende dat een gezamenlijke aanpak in de vorm van een waterschap de oplossing zou brengen. Het waterschap van Achlum, Arum en Kimsward is toen opgericht. Bij de afrekening in 1810 betaalde Strikwerda voor 72 ½ pondemaat en zijn vader voor 100 pondemaat in gebruik zijnde landerijen.

Het was in de franse tijd dat veel jongemannen werden opgeroepen voor militaire dienst in de legers van Napoleon. Er was echter een mogelijkheid dat een zgn. remplacant de dienst overnam. Zo'n remplacant vroeg hiervoor doorgaans f 300,-. Maar elk die van het krijgsbedrijf verschoond wilde blijven had niet een dergelijk, voor die tijd, groot bedrag voorhanden. Ulbe heeft er zich toen voor ingespannen om gelden te verzamelen voor jongemannen die tegen de dienstneming opzagen.

Na de bevrijding van ons land van de franse overheersing liet hij zich van de andere kant zien en werkte volledig mee aan het herstel van ons land door gezag en orde te handhaven. Daarvoor kreeg hij erkentelijkheid door de benoeming van een militaire rang. De aanstelling werd bekend gemaakt met de volgende aankondiging:

“Wij Willem van Oranje enz. enz. op voordracht van de Minister van Binnenlandse Zaken werd benoemd tot 2^e luitenant Draisma, Ulbe Piers, enz.”.

Een defensief leger moest na de franse bezetting weer op de been worden gebracht, maar er waren toen nog geen kazernes, waar het onderdeel in ondergebracht kon worden. Dat kwam pas later. De manschappen en officieren bleven thuis en moesten bij oproep naar een aangewezen plaats gaan. Dit zal de geoefendheid niet ten goede gekomen zijn. En het vervoer naar die plaats was ook niet optimaal.

Intussen had hij de administratie van de brandassurantie maatschappij op zich genomen. In de beginjaren deed hij het werk tussen het dagelijkse werk door, maar langzamerhand werd dit te druk.

Er woonde in Achlum een jongeman die, naar hem voorkwam, aanleg voor dit administratieve werk had. Hij woonde eveneens aan het Jonkerschap. Het was Foppe, een zoon van Arjen Joukes de Vries en Akke Foppes Dongjema en woonde op de boerderij waar in de dertiger jaren Jouke de Boer woonde.

Ulbe Piers overleed in 1830 op 45- jarige leeftijd, vrij plotseling aan wat in die dagen buikloop werd genoemd. Hij liet geen kinderen na.

De andere zoon van het echtpaar Draisma, Jan, bleef op de boerderij Groot Ludum van zijn vader werken. Op zijn grafsteen wordt uitdrukkelijk meegedeeld dat hij 60 jaar boer op Groot Ludum is geweest. Behalve de boerderij waarop hij woonde huurde hij er nog een 150 pondemaat bij.

Bij zijn overlijden in 1852 schonk hij de boerderij aan de kerk, bovendien had hij bij zijn leven een groot aandeel gehad in de stichting van een orgel in de kerk, wat is aangegeven op een gedenkplaat onder het orgel.

Aan het publiek toonde hij bij zijn leven dat hij een man was waarmee rekening moest worden gehouden. Wanneer hij erop uittrok om vergaderingen of familie te bezoeken kwam hij met een luxe wagen met twee gelijk gekleurde schimmels ervoor. In 1839 had hij de wagen gekocht, zo wordt vermeld, voor f 280,-.

Voor het tuig betaalde hij f 78,- terwijl de paarden een waarde hadden van f 400, -.

Jan Piers is op 47-jarige leeftijd getrouwd met IJtje Annes Hellema, een nicht van de dominee Hendrik Hellema, die toen in Achlum predikant was. Zij had vijf kinderen uit het eerste huwelijk met Wijbren Fongers Oosterbaan toen zij op de boerderij Groot Deersum woonden.

Bij haar huwelijk met Jan Draisma bleef de zoon Anne boer op Groot Deersum.

De jongeman Foppe de Vries, die door zijn huwelijk in familierelatie was komen te staan met Ulbe Piers Draisma is hier eerder genoemd. Hij had in 1829 juist voor de dood van Ulbe Piers Draisma met deze, de dakpannenfabriek opgericht terwijl hij de administratie van de assurantie maatschappij had overgenomen. Ook rustte op hem de verantwoordelijkheid van het beheer van de eigendommen die de familie Boersma bezat bestaande uit landerijen te Firgum, Tzummarum en Oosterbierum.

Dat hij een goed kenner was van wet en voorschrift blijkt mede uit zijn aanvraag om de naam Draisma aan de zijne toe te voegen. Het nederlands familierecht was pas ingevoerd uit het franse recht en Foppe Arjens wist dat de mogelijkheid er was de naam te veranderen. Hij wilde blijkbaar zijn leermeester daarmee eren.

Bij Koninklijk Besluit van 17 januari 1827 werd zijn naam gewijzigd in Draisma de Vries, welke naam tot in de dertiger jaren van deze eeuw op de dakpannen voorkwam.

Zijn vrouw, Antje Boersma overleed nadat zij twee jaar getrouwd waren geweest. Hij trouwde in 1840 voor de tweede maal met Aleida Beekhuis, een zuster van mevrouw Hellema. Zij was weduwe en getrouwd geweest met Gerrit Veldkamp, chirurgijn te Wirdum. Zij had zes kinderen uit haar eerste huwelijk, waaronder Willem Veldkamp, die in Achlum heeft gewoond en mede oprichter was van de chichoreifabriek.

Uit het huwelijk werd acht jaar later een zoon geboren, Arjen Foppe Draisma de Vries genaamd die zijn vader als administrateur van de Assurantie Maatschappij opvolgde en met de zojuist genoemde halfbroer Willem de chichoreifabriek oprichtte. Van 1893 tot 1914 is deze man burgemeester van de gemeente Franekeradeel geweest. De namen Draisma en Draisma de Vries zijn in Achlum begrippen gebleven.

In die tijd was er langs de Waddenkust een vrijwillige kustverdediging ingesteld, die bestond uit een aantal kustbatterijen, bediend door kanonniers, waarvan het burgerlijk bestuur en de officieren zelf de vrijwillige recruten moesten zien te vinden. In 1833 werd Ulbe Piers benoemd tot kapitein van deze landstorm in de gemeente Franekeradeel.

Tot voor enkele jaren terug was er te Harlingen een schietbaan met een kogelvanger die een overblijfsel is van deze tijd.

Achlum in de gemeente Almenum

Achlum heeft ook enige jaren, van 1811 tot 1 oktober 1816 niet tot de gemeente Franekeradeel gehoord. In die periode had Friesland geen dertig maar één en negentig gemeenten. In de franse tijd meende men dat alles anders moest. Het was een tijd dat er weinig van het oude deugde. De dorpen Midlum, Koningsbuurt en Achlum werden gevormd door een nieuwe gemeente. De gemeente Almenum.

Tot schouwt of maire, zoals de nieuwe grietman toen werd genoemd, van de gemeente Almenum, werd benoemd Ulbe Piers Draisma.

Waar hij zijn gemeentelijke administratie toen heeft gehad, is niet bekend. Vermoedelijk bij die van de assurantie maatschappij Achlum aan het Jonkerschap.

Na herstel van de oude toestand in 1816 heeft hij de administratie overgedragen aan de secretaris der gemeente Franekeradeel, maar vermoedelijk heeft hij niet voldoende aandacht geschonken aan de nieuwe achter- of familienamen die men tijdens de bezetting had moeten aannemen. Ze zijn van deze dorpen niet meer aanwezig.

Oprichting Assurantie Maatschappij "Achlum".

Het werk waardoor Ulbe Piers Draisma het meest bekend is gebleven is de oprichting van de assurantie maatschappij "Achlum" te Achlum. Hij zag in onze omgeving de financiële en geestelijke nood die er na een brand ontstond. Tegenover een brandende boerderij staat men machteloos. Niet alleen dat blusmiddelen door de onbegaanbaarheid van de wegen niet vroegtijdig bij een boerderijbrand aanwezig konden zijn maar ook de brandbare producten in een boerderij waren van een dusdanige soort dat blussen moeilijk, zo niet onmogelijk was. Daarom moest de mogelijkheid geschapen worden dat ieder die dit kon overkomen de handen ineen moest slaan om de financiële schade zoveel mogelijk te beperken.

De toen nog ongetrouwde boerenzoon Ulbe Piers had tijdens zijn veelvuldige contacten met anderen gehoord dat er in Groningerland een zestal brandverzekerings maatschappijen waren opgericht of nog in oprichting waren. Het begin van zo'n maatschappij kon niet direct optimaal werken, maar er moest toch een begin worden gemaakt. Het blijkt dat Ulbe overredingskracht had en de mogelijkheid de zaken duidelijk uiteen te zetten.

Zo kwam hij met dit onderwerp bij Samuel Alma te Schalsum, Marten Sijtzes Hilarides te Miedum en bij de Achlumers Pieter Hartens Offingahuysen van de boerderij Offingahuysen en zijn buurman Fedde Jacobs Strikwerda aan de Groenedijk terecht.

Na zoveel mogelijk de zaken voorbereid te hebben, lieten zij een oproep uitgaan naar allen met wie zij intussen contact hadden gehad en die sympathiek tegenover hun voornemen stonden.

Op 4 juli 1811 werd te Franeker bij Anne Harings Ruurda een vergadering belegd, waar ieder der 54 aanwezigen zijn mening naar voren kon brengen en waar tot oprichting werd besloten. Tegelijk werd er een bestuur gekozen van 5 personen waaronder de Achlumers Offinga en Strikwerda en waar Ulbe Piers Draisma de boekhouding op zich nam, niet wetende waar dit opuit zou lopen. De oprichting van de Brand Assurantie Maatschappij "Achlum" te Achlum was hierdoor een feit geworden.

Enkele dagen later lieten zich 39 inschrijven als deelgerechtigde in de onderlinóe, waaronder de Achlumer bedrijven:

- a. Fedde Jacobs Strikwerda met een stelphuizinge voor een bedrag van *f* 3225,
- b. Antje Siebolts wed. Jan Wiebes (Hibma) op Sopsum voor een huis en schuur ter waarde van *f* 3600,
- c. Klaas Dirksz. een huis met schuur *f* 1875,
- d. Pieter Marten Offinga, een schuur met huis op Offingahuysen *f* 1500,- (het was toen nog de oude schuur aan de Loop)
- e. Pier Aukes Draisma, een schuur met huis op Groot Ludum. Pier Aukes was ook eigenaar van de ernaast staande schuur Klein Ludum, tesamen voor een waarde van *f* 6000,- en een wagenschuur voor *f* 225,-.

Er was verder in Achlum weinig belangstelling. In het begin zijn er behalve de boekhouder, geen bestuursfuncties door een Achlumer vervuld. Tot in het begin van de jaren dertig van deze eeuw Jurjen S. Wiersma op de boerderij 35 zich als zodanig beijverde, om behalve verzekeringen tegen brandschade ook de schade die men aan het bedrijf lijdt te verzekeren.

Hij vond een bedrijfsschade verzekering eveneens noodzakelijk door de ervaringen bij de boerderijbrand van de boerderij Monnickenbildt te Achlum in 1934, bewoond door de familie IJntema. Zijn medebestuurders van de assurantiemaatschappij wist hij te overtuigen van de noodzaak hiervan, zodat in 1936 de eerste verzekering tegen bedrijfsschade naast de brandschade kon worden afgesloten. Omdat de maatschappij zich in het begin op brandschade bij boerderijen toelagde werd een ambulante veestalling aangeschaft waar het vee onmiddellijk onderdak kon worden gebracht, hetgeen uniek in de verzekeringswereld kon worden genoemd.

Hiermee maakten we een sprongetje naar de jongste geschiedenis maar keren nu weer terug naar het begin.

De verzekering besloeg een gebied van vijf gemeenten. Aanvankelijk waren er de steden Franeker en Harlingen niet bij omdat deze bebouwde kommen een verhoogde risico hadden.

Franeker werd echter spoedig toegelaten, maar Harlingen, vond men, was “licht ontvlambaar” zodat het pas in 1881 voor een Harlinger mogelijk was zich bij “Achlum” aan te sluiten.

De onderlinge hulp bestond overigens hoog in het vaandel geschreven, terwijl men voor deelname zichzelf moest aanmelde. Het op een opdringerige wijze trachten verzekeringen af te sluiten was er niet bij.

In het begin had van de verzekeringsmaatschappij was er een eigen risico van 25% zodat er slechts 75% werd vergoed.

Dit is allengs opgetrokken tot een volledige dekking van de schade. Het vaststellen van de schade stond nog in de kinderschoenen. Rond 1820 werd elk dier en elke zak graan apart genoemd. Bij ongedorst graan in de schuur schatte men de tarwe op fl. 30,- en de haver op fl. 20,- per pondemaat.

Voor een paard jonger dan een jaar werd fl. 70,- vergoed en voor een ouder paard fl. 20,-. Voor een koe ontving men fl. 60,-.

De administratie had Ulbe Fiers Draisma thuis in de woning aan het Jonkerschap no. 4, thans afgebroken, waar de woning U.P. Draismastraat 1 staat. In een gedenkboek van de assurantie maatschappij wordt laconiek vermeld dat de boeken en bescheiden weinig ruimte in beslag namen, zodat zij gemalkkelijk opgeborgen konden worden op “t bedsbuortsje”, de plank in de bedstee, waar Draisma ‘s nachts sliep.

Na de dood van Ulbe Piers bleef het kantoor in de woning gevestigd tot zijn opvolger Foppe Arjens de Vries trouwde met Aleida Beekhuis. Het jonge gezin verhuisde tegelijk naar de woning Jonkerschap no. 6.

Foppe Arjens de Vries bleef zijn leven trouw aan de assurantie maatschappij tot hij het bij zijn dood overliet aan zijn zoon Arjen Foppes de latere burgemeester van Franekeradeel.

Deze bracht het kantoor 11 november 1899 eveneens naar Franeker bij het gemeentehuis aan de Voorstraat. In het Martenahuis was nog plaats over.

Het verlaten huis aan het Jonkerschap werd later het tramstation. Het enige wat in Achlum nog herinnert aan de assurantie maatschappij is de gedenksteen in de kerkmuur, aan de zuidzijde, tussen de ramen van de consistoriekamer.

In 1948 heeft het bestuur met een achttal verzekerings maatschappijen in Friesland een samenwerkings verband aangegaan onder de naam OTOS, Overeenkomst Tot Onderlinge Steun, gevestigd te Leeuwarden.

Dakpannenfabriek

De fabricage van dakpannen en draineerbuizen was in de vorige eeuw tot grote bloei gekomen.

De kleigrond van Achlum was hiervoor geschikt hetgeen ook de inwoners van Achlum niet was ontgaan. Reeds een lange reeks van jaren was de klei door Harlingers, Franekers en Schenkeschansers hier weggehaald. Dit bracht Ulbe Piers Draisma en zijn schoonzoon Foppe Draisma de Vries op het idee om temidden van de aanwezige grondstof in Achlum een dakpannenfabriek te bouwen.

Zij kochten zes pondemaat land uit de vicarieboerderij (no. 27) aan de Bolswardervaart bij het Heech Hout. Het Heech hout was een hoog voetbruggetje in het binnenpad tussen het dorp en de Deersumer boerderijen in de richting Tzum. De vestigingsplaats van de fabriek lag gunstig aan het openbaar vaarwater, waardoor de klei en de afvoer van de dakpannen geen probleem opleverden.

De fabriek is in het najaar 1829 gereed gekomen, doch in het voorjaar van 1830 zijn de eerste producten afgeleverd. Er waren twee insteekhavens gegraven, één aan de noordzijde van de fabriek die diende voor aanvoer van de klei en de zuidelijke voor de afvoer van de dakpannen en draineerbuisen.

De fabricage van de dakpannen en in het begin ook van de darineerbuisjes, geschiedde in drie fasen, namelijk de verwerking van de klei tot de vorm van de dakpannen, het drogen van de nog natte kleivorm en het bakken tot een steenachtig produkt. De pannemaker drukte een struk klei met de handpalmen in de vorm die op werkhoogte naast de droogrekken stond.

Het waren de droogrekken die binnenshuis de meeste ruimte bepaalden. Met luiken in de buitenwanden werd de kleivorm gedroogd door de natuur.

Er waren in de fabriek te Achlum vier ovens die beurtelings gevuld, gestookt en tijd voor afkoeling hadden. De rook kwam bij het stoken van een over door het dak naar buiten, wat bij de omgeving bekend was. Zij wist dat dit geen ernstige gevolgen van brand had.

De dakpannenfabriek was in het dorp, met overigens alleen de landbouw en veeteelt een welkome industriële activiteit, waar velen in het dorp hun brood verdienden.

Behalve een vaste kern werkten er in de zomer soms veertig man. De meesten van de vatse kern woonden in een zestal woningen op het fabrieksterrein. De woningen stonden langs het water van de noordelijke insteekhaven. De laatste Draisma de Vries, Arjen Foppes, werd rond de eeuwwisseling burgemeester van de gemeente Franekeradeel.

Hij had geen opvolger en deed de fabriek van de hand. In de dertiger jaren van deze eeuw is de productie geheel modern opgezet doch voldeed niet aan de verwachtingen. Het drogen van de kleivorm zou niet meer door de natuur, maar door de centrale verwarming geschieden. Dit mislukte.

De Achlumer klei was niet geschikt om door een centrale verwarming te worden gedroogd.

Nadat de fabriek enkele malen in andere handen was overgegaan is hij in de nacht van 19 op 20 november 1951 tot de grond toe afgebrand. "Het was de grootste brand die Friesland in de laatste jaren gekend had", schreef de Leeuwarder Courant. Binnen een uur was de gehele fabriek met beheerswoning en de kantoren afgebrand.

Alleen de arbeiderswoningen zijn blijven staan.

Er bleef niets anders over dan een geweldige massa steen, voornamelijk van de ovens.

De fabriek is niet weer opgebouwd, waardoor Achlum een bedrijf armer was geworden.

De Russen in Achlum en Hitzum

We kunnen tegenwoordig geen krant opslaan, geen gesprek voor de radio of televisie horen of de Russen komen erin voor.

In de meeste gevallen wordt er in negatieve zin over dit volk gesproken. Niet nader gepreciseerd of hier het gehele volk, dan wel haar leiders mee wordt bedoeld. In ieder geval moeten we toegeven dat in veel gevallen het volk de zwarte piet wordt toegeschoven. Genuanceerd denken is ons in veel gevallen vreemd. Want waarom zou de doorsnee rus ander en slechter zijn dan de mensen van het westen!

Zonder het communisme, dat de lakens in het huidige Rusland uitdeelt te verheerlijken, weten we dat er eens een tijd is geweest dat onze voorouders de Russische soldaten met veel genoegen naar hier hebben zien komen.

Wat hiervan bekend is weet men vooral in de dorpen Achlum en Hitsum in de gemeente Franekeradeel.

Het was in 1817 dat een legeronderdeel van Russische soldaten, ter grootte van 75 man in Achlum en Hitzum ingekwartierd is geweest. Dat weten we uit de overlevering van één der bewoners en uit de schriftelijke verantwoording van de burgemeester van Franekeradeel. De rekening bevindt zich in het archief van de gemeente.

Nog geen twee jaar nadat de fransen de oorlog tegen geheel Europa hadden verloren, verscheen hier een russisch legeronderdeel, niet wetende, of althans voorgevende dat zij niet wisten, dat de oorlog was afgelopen. Het russische volk had zich geheel voor deze oorlog ingezet. Niet alleen in Midden-Europa hadden zij de Fransen verpletterend verslagen, maar zij waren ook in zuidelijk en noordelijk Europa uitgezworven.

Vandaar dat zij vanuit Noord Europa in Achlum aankwamen. Het geheel bestond uit 75 paarden manschappen en enkele stukken geschut. Of dit allemaal soldaten waren, moeten we betwijfelen. Uit eigen ervaring weten we van na de laatste wereldoorlog, toen de canadese en engelse soldaten hier wachtten op hun demobilisatie, dat zich avonturiers bij hen voegden die hand en spandiensten ten behoeve van de manschappen uitvoerden en tegelijk genoten van de gastvrijheid en de bescherming van de soldaten. Zij hadden onderdak, slaapgelegenheid en proviand waar geen moeite voor behoefde te worden gedaan.

Het is niet aan te nemen dat het toen anders was als thans.

Het leger was reeds lange tijd op weg en wie weet waar zij reeds op genoeglijke wijze waren onthaald.

In een modern leger staan de afzonderlijke legeronderdelen door radioverbindingen met elkaar in contact.

En alzo met de hoofdmacht waarvan zij de bevelen ontvangen.

In onze dagen zou het onderdeel veldartillerie reeds lang bevel hebben gekregen waar zij zich naartoe moesten begeven.

In die tijd waarover wij thans spreken was de verbinding slechts mogelijk door een ordonnans te paard.

Waar moest een ordonnans van een vreemd leger zijn mensen in Noord Europa vinden? Door het ontbreken van nadere bevelen kon het onderdeel door de landen waar zij doortrokken geholpen en verzorgd, de demobilisatie een poosje uitstellen.

Er werden in Achlum en Hitzum 75 paarden en manschappen met enkele stukken geschut ingekwartierd. Dit was een aantal dat niet bij één enkele boer ondergebracht kon worden. Er moeten meerdere boeren zijn geweest die hiermee lastig zijn gevallen. Het was ook geen kleinigheid een aantal vreemde soldaten die je niet kon verstaan op je erf te hebben. Het was ook nog in het koude jaargetijde, in februari en maart, geen tijd om de paarden in het weiland te laten lopen. Beschutting tegen vorst, regen en wind was belangrijk omdat de dieren wel eens nat van het zweet waren en daardoor gevoelig voor kouvatten.

De uitrusting van man en paard was gebaseerd op lange tijd in het vrije veld verblijven. Dat was bij ons in het leger tot 1940 ook zo. Na de tweede wereldoorlog werd alles geheel gemotoriseerd. Iedere ruiter had voor dit verblijf buiten de bewoonde wereld leren tassen aan het zadel, waarin een stel ondergoed, een paar schoenen, sokken, een zakje naaigerei, poetsmiddelen voor het paard en ruiter. Ook had hij een zakje haver voor het paard en eetgerei van de man aan het zadel.

De bewapening bestond uit een karabijn en een lange sabel die opzij langs het paard hing. Nu is die sabel het onderwerp waardoor hun aanwezigheid in Achlum bewaard is gebleven.

Aan de Schapetille (Smidstille) woonde in die dagen de smid Van der Velde. Er was reeds meer dan een eeuw een boerderij gevestigd. Het is aan de zuidzijde van de brug, het pand dat met de voorzijde geheel tegen de oprit van de brug staat. Aan de brugzijde, wat later de woonkamer werd, was het smederij met een werkplaatsdeur aan de voorzijde. Dit is zo tot 1925 gebleven toen aan de overzijde van de brug een nieuwe smederij is gebouwd.

Voorheen was dit pand ook reeds bij de smederij, maar het was alleen een loods voor opslag van materialen. Daarnaast had de smid er een hok voor een varken voor eigen consumptie, een paar kippen en een hok voor een paar duiven.

Nu zaten die duiven veel op de dakgoot van de smedrij. Hier woonde de baas die hen voerde. Bovendien zaten ze zo in de luwte, beschut tegen de westelijke en zuidwestelijke winden.

Achlum, de smidse Van der Velde

Het toeval wil dat er ook duiven zaten toen de Russen door het dorp reden. De duiven waren hoefgekletter van paarden wel gewend, daarvoor verlieten zij hun plaatsje op de dakgoot niet. Eén der russische soldaten had echter een sabel in de hand. Hiermee ritste hij de duiven van de smid van de goot. De gevolgen bleven niet uit want enkele lieten het leven erbij en andere waren gewond. De smid kon niet anders doen dan smartelijk toezien en trachten de schade zoveel mogelijk te beperken.

Dat zoiets kon gebeuren begreep de smid niet. Het liet echter wel zoveel indruk achter dat het anderhalve eeuw daarna nog steeds aan het nageslacht werd doorverteld. De laatste dochter Sietske te Diever weet het met verve te vertellen.

Dat een soldaat op dat moment een sabel in de hand had, is niet vreemd. Dat weten we uit eigen ervaring. De dienstplicht vervullende bij het paardevolk zaten ook wij ons, wel bij een lange tocht, die voor een groot deel stapvoets werd afgelegd, te vervelen. Af en toe gingen we weer iets anders in het zadel zitten en namen we wel eens de scherpe sabel uit de schede en sloegen daarmee takjes van de bomen. Tenminste als er geen sneeuw op de takken lag, want dan kreeg de man achter je de volle laag. Vanzelfsprekend protesteerde deze dan hevig. Maar de familie Van der Velde heeft het geval niet vergeten.

Het is tegelijk niet het enige bewijs dat een russisch legeronderdeel hier ingekwartierd geweest is. Dat nu juist niet. Want in het gemeentearchief van Franekeradeel bevindt zich een verantwoording van de burgemeester van die dagen dat hij in 1817 een bedrag van fl. 198,90 heeft betaald voor de inkwartiering van het Russische leger. Na de oorlog tegen Frankrijk was er door de toenmalige regering bepaald dat de plaatselijke overheid, de gemeenten dus, medewerking moest verlenen aan vriendschappelijke krijgslieden, die zich op het grondgebied bevonden, zodat zij op een vlotte wijze naar huis terug konden keren. Hierdoor had de burgemeester er bemoeienis mee. Maar hij bleef met een kater zitten, want een gemeente had bijna geen eigen financiële middelen. Elke verbetering, in die dagen, aan wegen en bruggen bijvoorbeeld, moest worden omgeslagen over de bewoners, meestal zij die er gebruik van maakten. En dat waren vooral de boeren. Niemand had hier belang bij het inkwartieren van een legeronderdeel van een vreemde mogendheid. Het had alleen maar overlast bezorgd. Haar toch moest de burgemeester maar zien zich te redden. En dat heeft hij gedaan, en zich tegelijk verantwoord, want in het archief ligt:

"Een staat van pretensiën wegens Cafeneringskosten van de gendarmerie en Douanes, alsmede van aankoop ents van dragonders en arteleriepaarden en Transportkosten en verteringen van het russische leger"

Er waren 75 paarden en het bedrag dat hij hiervoor betaald had was f 198,90. Uiteraard eerst door of namens de gemeente, maar hij moest het terug hebben. Daardoor is het schrijven voorzien van een voetnoot waar staat:

"De betaling is geschied 10 . 3 . 1817 bij personele omslag over de ingezetene dezès dorpe.³⁵"

Dat zullen dan de boeren zijn geweest want: de registratie van de bewoners was nog maar pas op gang gekomen, waardoor men nog niet wist waar ieder woonde.

Het was toch wel wat anders dan thans, een anderhalve eeuw later. Nu roept ieder die iets op touw wil zetten om subsidie van de overheid terwijl de overheid toen geen geld had om het noodzakelijke uit te laten voeren.

De Russen zijn na enkele dagen vertrokken. Vanzelfsprekend niet in westelijke richting want dan kwamen ze in de Waddenzee terecht. Nederland had zijn vrijheid terug.

De Achlumer smid bezat een geschiedenis met de duiven.

Stichting sùkereifabriek

Van een andere activiteit in het verleden is nog zichtbaar het restant van een gebouw in de volksmond genoemd de "Sùkereipolle". Het gebouw wordt in 1980 gebruikt als woning, opslagplaats en garage van de familie Kooistra. Tot aan de tweede wereldoorlog bevatte het complex een zestal woningen.

De grond waarop de sùkereipolle staat behoort tot de pastorieboerderij en is bij erfpachtovereenkomst ter beschikking gesteld aan de eigenaar van het pand. In 1867 is de erfpachtovereenkomst gesloten. De chichoreiwortel wordt verbouwd zoals wortels en bieten, maar de vrucht doet uiterlijk denken aan witlof.

De verbouwing en verwerking paste geheel in die tijd want door de verbetering van de medische wetenschap breidde de bevolking zich uit. Het was een product dat veel werk gaf.

Na bereiding diende het ter vervanging van koffie en werd ook wel ter versterking aan de koffie toegevoegd. Het rooien van de wortel kon vrij laat plaats hebben, wanneer de aardappels en bieten uit de grond waren.

³⁵ Archief gemeente Franekeradeel no. 954

De narigheid voor de arbeider was dat de wortel gewassen moest worden en dat was in de late herfst en winter een bijna ondoenlijke zaak. De schoongemaakte wortel werd gedroogd en in stukken gehakt. Dan begon het eigenlijke branden. Dit geschiedde door de pulp in een draaiende ton boven vuur rond te draaien tot het geheel verkoold was. De poeier werd voor de verkoop aan de grossier geleverd.

De stichting van een dergelijke fabriek werd te Achlum gunstig geacht, omdat deze aan doorstromend water lag en aan de weg, terwijl de grondstof in en rond het dorp werd verbouwd.

De chichoreiverwerking is omstreeks 1868 begonnen. Er moest uiteraard een markt gezocht worden en dat bleek niet zo eenvoudig te zijn. De schrijver Sparh van der Hoek vermeldt in zijn boek Geschiedenis van de Friese Landbouw dat een twintig jaar eerder in Friesland op een 75 plaatsen chichorei werd verwerkt, en dat veel chichorei geëxporteerd werd voornamelijk naar Duitsland. Maar de staatsman Bismark maakte van de deelstaten één geheel en gebod vooreerst de invoer tot het uiterste te beperken. Het lukte daardoor niet de fabricage in Achlum van de grond te krijgen.

De chichoreifabriek is in 1867 gebouwd door Willem Veldkamp en zijn oom Willem Beekhuis, genees-, heel- en vroedmeester te Wirdum. De eerste was een zoon uit het eerste huwelijk van Aleida Beekhuis, de tweede vrouw van Foppe Draisma de Vries.

In 1873 is van de bedrijfsruimte een zestal woningen gemaakt zodat er van de opzet van de chichoreifabricage niet veel terecht is gekomen. Het gebouw kreeg daarmee een aanzien zoals ouderen dit nog hebben gekend. Arjen Foppes Draisma de Vries werd later eigenaar, die er in hoofdzaak arbeiders van de dakpannenfabriek in liet wonen.

De zuivelfabriek

Een aantal jaren later werd er in de vakpers herhaaldelijk geschreven over het gezamenlijk machinaal verwerken van de melk. Het bereiden van kaas en boter berustte bij de boerin die hiervoor haar eerste en tweede meid had.

De boerderijen waren er in de loop der jaren voor ingericht door een grote en koele melkkelder, meestal onder het woonhuis.

Wat dat betreft behoefde er naar de mening van velen, geen verandering te komen. Bij het lezen van de vakbladen moest men echter wel tot andere gedachten komen.

Herhaaldelijk werd er over geschreven dat de buitenlandse zuivelproducten beter gewaardeerd werden dan onze eigen friese producten. Wanneer dit zo door zou gaan kwam er een onverkoopbaar overschot en zou een onverkwikkelijke toestand ontstaan.

Een aantal boeren in en rond Achlum staken de hoofden bij elkaar en vormden een commissie van voorbereiding om ook te komen tot een betere bereiding van de melk. Zij bezochten éerst een machinale zuivelbereiding te Warga, Klooster Anjum en Tzummarum. Na uitvoerig overleg met de achterban werd op 14 februari 1888 de vereniging Coöperatieve Stoomzuivelfabriek Achlum opgericht.

Tot de eerste leden van het dagelijks bestuur werden gekozen Arjen Foppes Draisma de Vries als voorzitter, Douwe Minnes Anema secretaris en Lieuwe Anema. Datzelfde jaar werd de eerste steen gelegd door het oudste lid van de vereniging, Ane Wijbrens Oosterbaan.

Arjen Foppes zal zich hierbij als een vis in het water hebben gevoeld, want naast het leiderschap van de dakpannenfabriek en de administratie, bijna bij erfopvolging, van de assurantie maatschappij Achlum, had hij weer iets, waar hij zich zakelijk voor in kon zetten.

Zijn vader had enkele jaren eerder de greep op het kerkelijk gebeuren verloren, maar hier was weer een nieuw begin.

Het werd een coöperatie omdat een eventuele mislukking door zoveel mogelijk mensen kon worden gedragen. Anderszijds werd de levering van de grondstof, in dit geval de melk, door gezamenlijke verantwoordelijkheid verzekerd. In het begin heeft het veel moeite gekost de boeren er bij te betrekken, die het niet altijd zo zagen zitten en die het risico te groot achtten. Tijdens vele persoonlijke bezoeken hebben vele gesprekken tot diep in de nacht geduurd.

Dat de voorzitter een vooruitziende blik had blijkt hieruit dat hij inmiddels een concept statuten en een huishoudelijk reglement alsmede een bouwtekening aan het bestuur voorlegde.

De fabriek werd gerealiseerd te Achlum aan de Slachtedijk, thans Monnikenweg, tussen het tjelpke, Monnikenweg 16 en het pad naar de enkele jaren eerder gebouwde woningen Klein Kimsword genaamd. Het land diende als schapeweide en was eigendom van de weduwe W.W. Anema. In het begin bleef de sloot tussen de weg en het fabrieksterrein bestaan, waar een paar dammen in werden gelegd, die behalve toegang tot de weg, ook toegang tot de loswal gaven. De loswal was gesitueerd over de Slachtedijk tussen de weg en de opvaart die naar de kloosterboerderij leidde.

Hiervoor alsmede tot het leggen van een smalspoor over de Slachtedijk, was toestemming verleend door het waterschap Vijf Delen.

De dorpstimmerman Fokke Rients Bruinsma heeft de eerste fabrieksgebouwen gezet. Het leveren van de machines werd bij inschrijving gegund aan een firma te Enschede.

Toen de fabriek gereed was, moest er ook voorzien worden in personeel. Maar vaklui op dit gebied waren er toen nog niet, zodat de meest geschikt lijkende personen werden aangesteld. Allereerst werd benoemd een echtpaar uit Roordahuizum.

De man, Harmen Murks Bottema werd de bediening van de centrifuge en het algemeen toezicht toevertrouwd. Zijn vrouw, Sijske Jans Rauwerda, werd aangesteld voor de bereiding van de boter. Immers, op de boerderij had de vrouw de taak te zorgen voor het goed functioneren van de karn, met alles wat er bijbehoorde.

De kaasmaker werd Jan Wagenaar uit IJlst en als stoker van de ketel Harmen Heslinga te Arum.

Zij moesten, in onderling overleg ervoor zorgen dat de fabriek draaide. In het begin was er op gerekend dat er van 400 koeien melk verwerkt moest worden.

De fabriek had in het begin een ijzeren schoorsteen die aan de kant van de weg stond. Deze roestte vrij gauw en voldeed niet aan de eisen die er aan gesteld moesten worden. In 1900 werd er een nieuwe, stenen schoorsteen gebouwd.

In datzelfde jaar ging men over tot de bouw van de vier woningen ten behoeve van de arbeiders, die hebben gestaan tussen de fabriek en de woningen van Klein Kimsward.

Als bijzonderheid delen we mee dat de vier woningen tesamen f 3900,- zonder verfwerk hebben gekost. Ze zijn na de tweede wereldoorlog afgebroken.

De verbouwingen aan de fabriek hebben door de steeds verbeterde technieken in de zuivelbereiding elkaar in vrij korte tijd opgevolgd. Eén der grootste verbouwingen heeft plaatsgehad in 1909, waarvan een gedenksteen, met het toenmalige bestuur, zich in de noordelijke zijgevel bevindt.

In 1898 heeft het bestuur, met nog vijf zuivelfabrieken de Frico te Leeuwarden opgericht met het doel een beter handelssysteem te kunnen opbouwen met het oog op de export.

Schrijver, dichter Harmen Sijtsma

In de eerste helft van de vorige eeuw, woonde er te Achlum een jongeling die naam maakte op het gebied van de fryske beweging. Daarmee bedoelen we Harmen Sijtsma die in 1817 te Midlum werd geboren³⁶. Hij was een zoon van Sijtsma Harmens Sijtsma en Tjitske Japiks Wierda. Zijn vader was arbeider. Harmen bleef enig kind. Hij was ongeveer een jaar toen zijn vader stierf.

Mem ging in Ritsum wonen maar Harmen ging naar beppe Antje Klazes Wierda, die in Achlum een klein boerderijtje dreef, dat ze verkocht toen ze door ouderdom het werk niet meer aankon.

Mem trouwde na twee jaar met Klaes Wijbes Salverda te Ritsum, die land gebruikte naast de boerderij n. 1 in Achlum.

Toen Harmen 7 jaar was stierf zijn moeder en kort daarna zijn grootmoeder. De opvoeding werd daarna overgenomen door een familielid namelijk Klaas Vellinga, bakker te Achlum in de bakkerij over de vaart, thans Tanjabuurt no. 8.

Harmen moest nadien de handen uit de mouwen steken, zodat hij op 12-jarige leeftijd bakkersknecht was.

Hij vond echter zijn draai niet en begon veel te lezen en oriënteerde zich op het gebied van de wis- en natuurkunde. De schoolmeester Ulrich Harmen Donia was met hem ingenomen.

Hij studeerde gemakkelijk uit vrije wil en begaf zich op het terrein van rekenen, algebra, sterrenkunde en talen. Maar tegelijk interesseerde hem buitengewoon de friese taal. Wanneer 's avonds een ieder in het dorp naar bed was of zich in de zomer naar het kaatsveld begaf, haalde Harmen zijn boeken te voorschijn en studeerde achter de takkebossen op de brand stofzolder. Ook wanneer hij ging venten met het brood in een paar voor zijn leeftijd te grote korven, aan een juk, dat op zijn te kleine schouders rustte, werd op het binnenpad naar Sopsum of IJslumburen het kladbriefje met dichtregels te voorschijn gehaald. Door de eerste, zij het eenvoudige dichtregels, kreeg hij kennissen, maar niet uit Achlum.

Zijn grootste vriend en medestrijder in de friese taal werd Tiede Roels Dijkstra, een student uit Franeker, een koopmanszoon: geboren 25 april 1820 te Leeuwarden.

³⁶ Geschiedenis en letterkundig mengelwerk, Jac. Scheltema, Provinciale bibliotheek Leeuwarden

Met deze Tiede Dijkstra en J. van Loon een notariszoon heeft hij er in 1844 aan meegewerkt dat het Selskip Frysk foar Tael- en Skriftekunde werd opgericht.

Zoals reeds gezegd, ging zijn belangstelling meer uit naar schrijven en rekenen dan naar de bakkers trog. Daarom vertrok hij in 1842 op 25- jarige leeftijd naar Sexbierum als boekhouder bij een smid en paardedokter Wilsje Hoekstra. Daar behaalde hij enkele jaren later de akte van onderwijzer.

Het gemeentebestuur van Barradeel zag ook wel iets in deze jongeman en benoemde hem tot onderwijzer.

Na nog enige tijd dit beroep ook te Arum hebben uitgeoefend, werd hij te Bergum benoemd.

Intussen werd hij actief medewerker aan het in 1845 opgerichte fries tijdschrift Iduna. Daarin kon hij zijn talenten kwijt. In dit tijdschrift heeft hij gepubliceerd over de grappen en grollen toegedicht aan Klaas Gerrits Wieringa, in de omgang Klaas Kunst genoemd. De verhalen over deze man had hij van horen zeggen en daarbij zijn fantasie rijkelijk de vrije loop gelaten.

Vandaar de vele uitzonderlijke verhalen.

Van zijn hand is ook de populair bekende wâldzang: "Noai sander wjergera, binne de Wâlden, smûk skaadzjend beamtegrien, oeral yn 't rûn enz."

Vanuit Bergum is hij hoofd van de school geworden in Baard, gemeente Baarderadeel, waar hij is overleden. Hij had overigens een zwakke gezondheid.

Het gezin had vier jongens.

Zowel te Achlum, Bergum als te Baard is een straat naar hem genoemd.

Landsverdediging.

In 1590, een jaar of tien na de vrijmaking van ons gewest werd het nodig geacht dat de jongemannen zich beschikbaar stelden voor de "mundtering". Een dienstplicht, zoals thans, was er niet.

Het oefenen in het hanteren van wapenen moesten ze zelf blijkbaar maar leren, want daarvan wordt niet gesproken. Er werden wel schietwapenen door de overheid ter beschikking gesteld. Zo kreeg Achlum: "Roeren met Sydgeweer, slach sweerten met harnas en sydgeweer, een speets, sydgeweer en een stalen kraeg, een aantal feerjagers met sydgeweer".

Een feerjager was waarschijnlijk anders niet dan stok een met een punt, die ook wel gebruikt werd om vogels te verjagen.

Zo wordt er althans geopperd, maar het juiste is ons niet bekend.

Ook de andere namen van wapens komen ons niet bekend voor, maar ze zijn zo omschreven.

Regeling beurtvaardienst.

Na de franse bezetting was er ook behoefte ontstaan tot meer contact met de centra in de omgeving, Franeker, Harlingen en Bolsward. Daar waar vraag en aanbod van de gereede producten bij elkaar kwamen.

Tegelijk wilde men zich beter oriënteren op maatschappelijk, politiek en kerkelijk terrein. Daartoe was het gewenst dat er een beter openbaar vervoer kwam.

Om een soort wildgroei in de vervoersmogelijkheid te voorkomen, nam het gemeentebestuur het initiatief voorschriften vast te stellen om het geregeld vervoer te waarborgen. In de eerste staat van openbare rijtuigen en vaartuigen in de gemeente Franekeradeel van 1818 - 1825 kwam Achlum er niet slecht af³⁷.

Zij vermeldt: “Achlum en het gehucht Sopsum hebben een vrachtschuit die woensdags om 7 uur uit Achlum naar Harlingen en donderdags om 7 uur naar Franeker vertrekt”.

Alleen de veerschepen van Tzum en Achlum zijn ingericht tot vervoer van passagiers, alsmede voorzien van een kleine roef.

De schepen van de andere dorpen hadden slechts een kleeft om graan of andere goederen die vervoerd werden, droog te houden. Daar kon ook de reiziger onder kruipen.

Het woningbestand was in die dagen in Achlum maar klein. Vermoedelijk dat Sopsum, met zijn grote boerderijen meer inwoners had. In ieder geval viel hen de eer te beurt aan het openbaar vervoer te komen liggen.

En dan wordt er van Hitsum bepaald dat: “Hitsum heeft geen veerschip, maar zij moeten met het schip dat van Achlum over Sopsum vaart”. Te Westerhitzum instappen dus.

³⁷ Archief gemeente Franekeradeel

In het midden van de vorige eeuw had Achlum ook een beurtvaartschip. Het werd door onze voorouders uitgevoerd met een zgn. “snikke”, een houten schip van ongeveer 15 ton. De boeren dorsten in die dagen de verbouwde granen en peulvruchten zelf in de schuur en de beurtvaarder bracht de peulvruchten en granen naar de markten te Franeker, Harlingen of Bolsward.

Verder vervoerde hij alles wat vervoerd moest worden zoals kleinvee, verhuizingen en kruidenierswaren.

De beurt vaarder maakte veel gebruik van de opvaarten naar de boerderijen.

De enigen die in Achlum in de vorige eeuw een eigen vervoer hadden waren de dokter, die van Arum moest komen, en de predikant.

Er was bij de predikant een tilbury die in het wagenhok achter de pastorie stond. De uitrit was in een rechte laan naar de dorpsstraat. De predikant had geen eigen paard maar hij leende het paard van de pachter die op de pastorieboerderij woonde.

Rein de Vries was de laatste koetsier.

Wanneer de bewoners van het dorp aangewezen waren op zwaar vervoer kon dit bijna nooit over de weg geschieden.

Bij droog weer zou het tot een bepaalde hoogte gaan, maar wanneer het langdurig nat weer was geweest, waren de wegen door de diepe sporen onbegaanbaar voor paard en wagen.

De beste mogelijkheid was dan gebruik te maken van het vaarwater. Doch ook deze waren niet altijd goed bevaarbaar. Er schijnen hier en daar nog wallen en ondiepten te zijn geweest.

Het was in 1759 dat de Franekervaart een grote beurt zou krijgen. Dit vereise veel mankracht, omdat de vaart vrij breed was en baggermolens waren er nog niet. Het moest allemaal met de schop gebeuren. De vaart is in zijn geheel van Arum naar Franeker aanbesteed³⁸.

Er is een vrij uitvoerig bestek bewaard gebleven dat omschrijft waaruit het werk moest bestaan. De wallen moesten goed opgezet worden en de onder water aanwezige kleidammen en oneffenheden uit de bodem worden weggenomen.

De diepte moest overal 5 voet zijn "beneden het tegenwoordige water", Dit is uiteraard rekbaar, want hoe hoog is het "tegenwoordige water?"

³⁸ Archief gemeente Franekeradeel

De aannemer was Pieter Dirks, die af en toe een deel van de aannemerssom van de gemeente secretaris ontving. Er is een uitvoerige administratie van dit werk aanwezig, niet alleen van het werk, maar voornamelijk van degene die floreenplichtig waren, de landeigenaren, eventueel van elk stukje land. Het beperkte zich niet alleen tot de direct omwonenden van de vaart, maar zelfs de boeren van IJslumburen moesten er aan meebetalen.

Wegen en voetpaden

In het voorjaar wanneer de weilanden weer groen worden en de vogels hun roep weer doen horen is het een onverdacht genoeg het veld te betreden.

De zon belooft weer de bekende baan en geeft schaduwen van de bomen rond de boerderijen. De wandelaar loopt over de binnenpaden van dorp tot dorp, genietend van de natuur.

Zo gingen de eeuwen voorbij in en rond het dorp.

Evenzo verschenen er weer mensen op de akkers en weilanden, waarin het zwart-bonte vee graasde, mijmerend over wat er voorgaande tijden zoal kon zijn gebeurd, op en met dezelfde grond, die zij zelf bewerkten.

Er waren veel voetpaden of binnenpaden zoals ze ook wel genoemd werden, over het grondgebied van Achlum.

Voor hen die het dorpsgebied wilden doorkruisen om familie in een ander dorp te bezoeken of 's avonds bijeenkomsten wilden bezoeken was het binnenpad meestal de beste weg. Immers er waren geen vervoermiddelen en de rijwegen waren in de herfst en winter onbegaanbaar.

Bij het oversteken van een sloot in de weilanden kon gebruik worden gemaakt van brede voetplanken met of zonder leuning.

De te Achlum meest gebruikte voet- en binnenpaden waren die tussen Monnickenbildt en IJslumburen. Door de Bakkersteeg naar Sopsum, van het dorp langs de pastorie boerderij over het Heechhout bij het dakpannenfabriek naar de Lytse Pleats en de Vlearen.

Het Heechhout is vervallen toen de eigenaar van Groot Deersum rond de jaren 40 van deze eeuw het recht verwierf een weg aan te leggen van de boerderij Klein Deersum naar Paijezyl.

En om nog één te noemen het pad van Groot Deersum over de Wiskebrug, naar Boltastate aan de Bolswardervaart in de richting Arum. Er waren nog meer, maar die zijn minder goed bekend.

De topografische kaart van 1854 geeft ze allemaal aan.

De hier genoemde zijn tot het begin van deze eeuw in gebruik geweest. Bij afspraken om bezoeken af te leggen en bij kerkdiensten in de avond werd rekening gehouden met de maanstand zodat het pad verlicht was. .

Vooraf voor oudere mensen was het soms moeilijk de loopplankjes in de weilanden te vinden. Het zich over de paden te verplaatsen was veiliger wanneer de maan hun pad verlichtte.

Deze officieel genoemde openbare voetpaden zijn mede door de veranderde levensomstandigheden in verval geraakt. Gebruik te maken van de verharde weg is thans veiliger.

De omstandigheden in het dorp zelf waren geheel anders.

Tot begin van de vorige eeuw was de algemene "rijdweg", zo staat er, de Slachtedijk achter de kerk langs. Dat was de hoofdweg.

Het doorgaande verkeer behoefde toen niet de twee gammele brugjes in het dorp te passeren. De brug over de kerkhofopvaart, zo werd hij officieel omschreven en de brug bij de Schapetille. Beide bruggen werden door particulieren onderhouden. Ze zijn thans beide tot zekere hoogte afgebroken en onder het wegdek verdwenen. De algemene "reed" zo werd de dorpstraat genoemd, was niet best begaanbaar, vooral niet in het natte jaargetijde. Dit werd mede veroorzaakt door de vaak hoge waterstand in de dorpsvaart. Er kon alleen boezemwater door de sluizen te Harlingen worden afgevoerd bij een gunstige wind.

Er kwam in 1835 een besluit van Gedeputeerde Staten van Friesland waarin het gemeentebestuur moest opgeven wie eigenaar en onderhoudsplichtige was van de wegen en bruggen in het dorp.

De gemeente gaf ter gelegenheid hiervan op dat de dorpsstraat van thans een algemene weg was. Het voetpad van de dorpsstraat van erf van no. 14, de kloosterterp, langs de dobbe, tot het klaphekje naast de school was, evenals de paden over het kerkhof in onderhoud bij kerkvoogden.

Omstreeks dezelfde tijd is er een briefwisseling geweest tussen de grietman en de kerkvoogden. De grietman was ter ore gekomen dat de kerkvoogden zich grond hadden toegeëigend terwijl dit vermoedelijk tot de dorpsgronden

behoorden. De kerkvoogden³⁹ verantwoordden zich hierop als volgt en delen mee: "Dat de algemene morsigheid van de buurt overbekend is waaraan zij eertijds iets hadden gedaan". Zij schrijven dan verder: "Dat het voetpad (dorpsstraat) langs de vaart door onze voorgangers, kerkvoogden, in de jaren 1819 is aangelegd voor rekening van kerkvoogden alhier, zonder dat iemand der ingezetene daartoe iets heeft betaald of gedaan. Het destijds benodigde wrak is gekomen van ene oude ringmuur gestaan hebbende ten zuiden van de pastorie, welke voor het merendeel uit oude Friezen bestond".

Tot zover de eerste verharding van de dorpsstraat, zij het alleen een smal voetpad.

Het bleef verder over de breedte een modderpad.

Er wordt nog wel gesproken over de afwatering van de erven naar de vaart.

Op de plaats waar de ringmuur heeft gestaan is een houten schut gekomen tussen de pastorietaan en het Kerkepad.

Van de voorzijde van de pastorie tot de Kerkhofdam.

Resten van de fundering van de muur zijn nog in het pad aanwezig. Men liet de situatie voorlopig zoals ze was.

Hoewel er enkele jaren later in Achlum, door de gemeente, een tiental bruggetjes tegelijk onder handen werden genomen. De één werd meer, de ander minder verbreed. En toch kwam de zaak op gang.

In 1851 hadden de burgemeester en wethouders dezer gemeente een plan klaar voor een totale verbetering van het leefklimaat in het dorp⁴⁰. Er schorte echter één ding aan, en wel, de financiën. In het gemeente archief zijn lijsten aanwezig van eigenaren van woningen, gebouwen en landerijen die moesten bijdragen aan de verbeteringen van de wegen in het dorp. Hier worden, anders dan daarvoor, kadastrale nummers van eigenaren van panden gebruikt.

Nadat iedere aanlegger met zijn handtekening had toegezegd aan zijn financiële verplichtingen te zullen voldoen werd op 25 oktober 1851 door de gemeente de aanbesteding gehouden in de dorpskerk. Er moest, voor die dagen, nogal iets gebeuren.

Het werd groots aangepakt en wel:

³⁹ Kerkelijk Archief Achlum

⁴⁰ Archief gemeente Franekeradeel

1. Verbreding van de weg van de dam van het kerkhof tot de weg in de buurt (Het Jonkerschap, was voorheen een voetpad)
2. De weg door de buurt tot aan de Schapetille te bevloeren met straatstenen. De zijanten met "balstenen" (dorpsstraat)
3. Het pad over de polle bij Klaas Vellinga tot aan het hout van het land van Jan IJzenbeek, te bepuinen. Dit was de bakkersteeg met daarachter een woning en de diac l woningen, thans kleedlokalen voor de sportvelden.
Jan IJzenbeek was de eigenaar van de boerderij Monninckenbildt door wiens land het binnenpad naar Sopsum liep.
4. De weg vanaf de buurt over het vierkant tot het kerhof behoorlijk breed te bestraten.
Bedoeld wordt het pad vanaf de Dorpsstraat 14 over de kloosterterp naar het klaphekje naast de oude school (Enkele jaren is de terp afgegraven)
5. De weg met bomen te beplanten.

De bomen hebben gestaan tot in de jaren 1930 toen ze gaandeweg zijn gerooid vanwege de iepziekte. Meermalen werd toen de vraag gesteld hoe lang de bomen gestaan zouden hebben. Het blijkt dus 80 jaar te zijn geweest. De uitvoering moest worden bevorderd door twee gecommiteerden uit de onderhoudsplichtigen. De gemeentelijke overheid had geen of weinig personeel om toezicht op de uitvoering van het werk te houden. Om belanghebbenden daarbij in te schakelen was goedkoper. Zo deed men dit vroeger waarschijnlijk.

Door het verkeer van de zuivelfabriek in latere jaren werd het noodzakelijk dat in 1903 de dorpskom opnieuw werd bestraat. Het wegdek werd toen 2 ½ meter breed met aan beide zijden naar behoefte verbreed met balstenen.

Het was in 1856, enkele jaren na de belangrijke verbetering van de bebouwde kom, dat de buitenwegen aan de beurt waren⁴¹.

Het begon er mee dat het gemeentebestuur de verbreding en verharding van de weg vanaf het Kaatsveld te Franeker over Dooyum, Hitsum, Gelterp, Achlum tot de grens van de gemeente Wonseradeel aanbesteedde.

⁴¹ Archief gemeente Franekeradeel

De weg moest worden aangelegd volgens hoofdbakens, zo staat er. Verder wordt het niet aangegeven. Hiet wegdek moest met puin worden verhard. Waar nodig de afwatering goed doen verlopen met gebruik maken van houten pompen van grenen hout. Verder moest de aannemer zorgen voor spijkers en alles wat er verder toe behoorde.

Het werk is uitgevoerd door Teds Sjoerd Schaafsma te Harlingen en Albert Kammen te Kuinre.

Vanaf Gelterp is de weg toen verlegd door de weilanden naar het dorp. Voorheen liep zij vanaf een perceel weiland ten noorden van de boerderij Gelterp, schuin in westelijke richting naar de vaart de Loop. Het oude tracé van deze weg is door de weilanden niet terug te vinden. Vandaar liep de weg langs de Loop naar het dorp.

De nieuwe weg werd recht naar het dorp aangelegd. Het heeft ook te Gelterp enige wijziging in het landschap aangebracht, want er was een doorgaand vaarwater van de Bolswardervaart, Dûvelsrek, naar de Loop waar zij naast de boerderij Kleine Bril uitkwam.

De vaart was genaamd Langesloot, terwijl er te Gelterp een korte zijtak was tot naar de boerderij waar laatstelijk de familie Van de Heulen woonde (no. 23).

De Langesloot is bij de aanleg van de nieuwe weg afgedamd en de weg is kort over het achtererf van de Gelterper boerderij komen te liggen.

De oude boerderij Offenhuysen aan de Loop was reeds bouwvallig. Er is toen van de nieuwe situatie gebruik gemaakt en men heeft een nieuwe Offenhuysensate aan de Franekerweg gebouwd.

Enkele jaren later, op 18 augustus 1873 is de verharding van de Plattedijk van Achlum naar Midlum, over IJslumburen en Koetille, aanbesteed. Het werk werd gegund aan twee personen uit Oudebiltzyl en iemand uit Dongjum voor de som van f 14.500,-.

Veel later, omstreeks 1923 kwam de Slachtedijk naar Kiesterzyl aan de beurt en daarmee was Achlum, wat het wegverkeer betreft uit het isolement.

De huizen en haar bewoners.

Het dorp zelf, beschut tegen de hoge watervloeden, had zich gevormd aan de buitenkant van de kloostergracht, en dan nog in hoofdzaak rond het Jonkerschap. De kennis over de bebouwing reikt niet zo ver terug, doordat de eerste

registratie dienaangaande van 1813 is. Daar onze omschrijving tot ongeveer 1900 gaat is het geen lange periode waarover wij kunnen meedelen.

Het Jonkerschap wordt min of meer als centrum van het dorp beschouwd. Er zijn schrijvers die menen dat de naam afkomstig is van landheren en grondeigenaren die hier wel samenkwamen.

De schrijver W.B.S. Boeles geeft in "Vicariegoederen in Friesland" een andere uitleg van de naam Jonkerskip.

Wat ons aannemelijk voorkomt, omdat het bij de pastorie zou kunnen passen. Hij schrijft dat de naam vermoedelijk afkomstig is van de Jonge, helper van de pastoor. Bijna iedere pastoor van een kerk had naast zich een vicaris, welke naam de laatste jaren in een kerkelijk ambt terug komt. Het was de helper van de pastoor, zijn rechterhand, een soort adjudant. Men heeft hem omschreven als: "De pastoor help enden bystandt toe dwaen in needen in nioed, als dat dy pastoor byorret, ende behoeff is in redelieke secken, als in missen toe dwaen, bicht tot heren, sacramenten to ministrien" (hij moest dus missen bedienen).

Omdat hij meestal jonger, jongste, jonker was dan de pastoor en ondergeschikt aan deze, werd hij door het publiek als afzonderlijke instelling beschouwd, voornamelijk ook doordat hij vicariegoederen ter beschikking had en van de pacht kon leven.

Het was een apart "schap" vandaar dat het volgens Boeles meermalen als Jonkerschap werd genoemd. Het is niet uitgesloten dat de naam Jonkerskip hieraan ten grondslag ligt.

Het Jonkerschap was van oorsprong een grasveldje met aan de zuidzijde de verhoging van de Slachtedijk die verder langs de vaart naar Paijezyl liep en aan de westzijde een vijftal woningen. Kort voor de woningen langs liep het Kerkepad naar de kerkhofdam. Het pad is in 1851 verbreed, zoals we zagen.

De aanliggende woningen moesten ook toen de uitvoering betalen en dat waren er vijf. Deze vijf betaalden $\frac{1}{3}$ en de kerkvoogden $\frac{2}{3}$ zo vermeldt het gemeente archief, zodat er vijf woningen stonden. Maar er woonden meer gezinnen in deze vijf woningen.

Aan de andere zijde van het pad, tegenover de Kerkhofdam, stond U.P. Draismaweg no. 1, een voor die tijd grote woning.

De familie Draisma de Vries woonde er in het begin van de vorige eeuw toen ook de administratie van de assurantie maatschappij werd ingevoerd. Er woonde toen ook reeds een viertal gezinnen in. Er was een grote tuin achter het huis, gedeeltelijk als groentetuin in gebruik met enkele vruchtbomen. Aan de noord- en zuidzijde werd

de tuin afgescheiden door een brede sloot en aan de west- en oostzijde door een 1.80 meter gemetselde muur. Het geheel gaf een voornaam aanzien.

Langs de achtererven van de woningen aan het Jonkerschap tussen deze erven en pastorietuin bevond zich de vrij brede Kerkhofopvaart die liep vanuit de dorpsvaart naar de Kerkhofdam.

Na de tweede wereldoorlog is deze vaart gedempt en de ontstane ruimte is bij de achtererven van de woningen gevoegd.

De opvaart zou in 1821 worden uitgebaggerd. De kosten moesten worden gedragen door vijf belanghebbenden, waaronder de kerk en de pastorie. In de publicatie van de aanbesteding wordt gesproken over een "schiphuis" waaruit de "slatmodder" afgevoerd moest worden. Het is niet duidelijk geworden waar dit schiphuis zich heeft bevonden en van wie het was.

Ook staat er in het bestek dat de aannemer uit de aanneemsom een viertal posten moest betalen en wel: 1. gereedschappen, 2. het hout, 3. het arbeidersloon en 4. de drank.

Het laatste moest de aannemer blijkbaar ook ter beschikking van de arbeiders stellen, het wordt vreemd genoeg, afzonderlijk genoemd. Het lag in ieder geval, op dezelfde lijn als het loon, zo doet het zich voor.

De inzichten hierover zijn gelukkig veranderd want volgens de thans geldende Arbeidswet is het verboden de lonen van een bedrijf zelfs uit te betalen in een lokaal waar sterke drank wordt verkocht. Dit om de verleiding weg te nemen een deel van het loon hier te besteden.

Dit even terzijde over het baggeren van de opvaart.

Ons doel was de omstandigheden te vermelden over de woningen aan het Jonkerschap. Aan het Franekereind tussen de Oude Loop en de vaart naar Paijezijk was geen enkele bebouwing. In 1867 werd het eerste gebouw er neergezet en wel de chichoreifabriek.

Tegenover het Jonkerschap, naast een opslagplaats aan de vaart, stond een winkelpand dat er in het begin van de vorige eeuw ook reeds was. Er is, voor zover wij dit kunnen nagaan altijd een winkel in geweest. Daarnaast diende het in 1862 tevens als veestalling van een koemelker en stond de bewoner ingeschreven als "tapper" van alcoholica. Een winkelier Stellingwerf heeft er gewoond, wiens naam we in de vorige eeuw nog wel eens tegenkwamen.

Over het hoge bruggetje.

Aan de overzijde van de Kerkhofopvaart stond de woning laatstelijk bewoond door de familie Posseth.

Hij is na de tweede wereldoorlog afgebroken en stond pal tegen de rijbaan ongeveer een meter beneden de kruin van de weg. In 1873 werd het bewoond door drie gezinnen.

In jaren daarvoor is er een kruidenierswinkeltje in gevestigd geweest evenals de aan de overzijde van de weg staande winkel van de kleermaker en kapper.

Het huidige dorpscafé is gebouwd in 1862 op de plaats van twee oude woningen, waarin de gebroeders Steenstra hun wagenmakerij in hadden gevestigd. De Steenstra's verhuisden naar een ander pand in het dorp, toen het café is gebouwd.

Daarmee had Achlum een kapitaal dorpscafé dat het dorpsaanzien belangrijk verrijkte.

Ten westen hiervan woonde jaren lang de turfschipper van het dorp en ook is er een bakkerij in gevestigd geweest.

Verderop was de woning Dorpstraat 8 welke in 1813 bewoond werd door Rein Lubbert de Vries. Het huis werd later geschikt gemaakt voor bewoning van twee gezinnen, één gezin aan de voorzijde en een gezin aan de achterzijde. Hier heeft ook gewoond de oprichter van de chichoreifabriek de heer Willem Veldkamp.

Het volgende pand was vanouds een wagenmakerij, het laatst als zodanig bewoond door de familie Zwaagstra. Dit had nog een oud aanzien tot het in het begin van de dertiger jaren door brand werd verwoest.

De plaats waar thans een nieuwe burgerwoning staat, Dorpsstraat no. 10, is één der oudste woonsteden van het dorp.

Aan de westzijde hiervan heeft een vrij grote loods gestaan, waarin de bewoners van no. 10 een beroep hebben uitgeoefend.

Het was voorheen een markante woning. Waarschijnlijk door de grote vraag naar woongelegenheid zijn er in het midden van de vorige eeuw vier wooneenheden van gemaakt, waar respectievelijk een schoenmaker, arbeider en koopman in woonden. Het was jaren daarvoor bewoond door een Pieter en Cornelis en ook door Sikke Westra. Sommige van deze Westra's waren boeren en anderen hebben in een loods ernaast een leerlooierij gehad.

In dit bedrijf had de familie in 1749 reeds een goed bestaan.

Rond de eeuwwisseling is het bewoneraantal teruggebracht en is de loods een graanmaalterij geworden. Het laatst was het geheel in gebruik bij de familie Lemstra.

De loods stond vroeger dicht aan de vaart, ongeveer met de voorgevel op het midden van de weg. Dit was gemakkelijk voor het uitspoelen van de huiden, die in het ijkbad waren behandeld.

Bij vernieuwing van de loods in de jaren twintig van de vorige eeuw is hij naar achteren geplaatst. Van het oude gebouw is niets meer over gebleven.

Ook het hiernaast gelegen pand, Dorpsstraat 12, is één der oudsten van het dorp. waar vroeger de Kooistra's in hebben gewoond en er een kruidenierswinkel in hebben gedreven.

Het staat op een lage grondslag waaruit blijkt dat het heel oud moet zijn. Net als veel woningen in de jaren zestig van de vorige eeuw, is ook dit pand uitgebreid met enkele wooneenheden, maar is het woongedeelte in de oude toestand teruggebracht. Thans is er een timmerbedrijf in gevestigd.

Enkele percelen verder staat ook een winkelpand dat de stormen der tijden heeft doorstaan. Het is thans nummer 16, laatstelijk bewoond door de familie Riewalt. Het stond er in 1813 reeds. Het was een dubbele woning ook wel gebruikt als rentenierswoning van ene Anema. Aan de achterzijde is het in 1868 uitgebreid met enkele woningen, die reeds lang niet meer in gebruik zijn.

Op de hoek van de huidige genaamde Monnickenweg en de Dorpsstraat stond in 1813 een woonhuis met timmerwerkplaats van Auke Klazes Wiersma. Het was een woonhuis met een kleine werkplaats.

In 1875 trok Wiersma er een naast staande woning bij, waar hij een werkplaats van maakte. De zaak ging nadien over naar Rients Westra, die veelal terpen kocht en de modder verkocht.

Deze gooide de oude boel plat en bouwde er in 1899 de huidige timmerwinkel.

Er stonden toen verder enkele arbeiderwoningen en op het eind van het doodlopende voetpad een woonhuis met timmerwerkplaats, later in gebruik als werkplaats voor de dorpsschilder.

Laten we dan even langs de bebouwing aan de overkant van de Dorpsvaart gaan waar voor 1813 slechts enkele woningen stonden. Het waren de woningen van het veehoudersbedrijf, laatstelijk bewoond door de familie De

Vries aan de Tanjabuurt 4. Hier stond aanvankelijk één woning maar in 1860 zijn er twee woningen tegen aangebouwd. Ook de veestalling is later uitgebreid.

Ten westen hiervan lag oorspronkelijk een bij het bedrijf behorende boomgaard, met in de hoek tegen de dorpsvaart een prieeltje. In de boomgaard is in de dertiger jaren van deze eeuw een dubbele woning van rode steen opgetrokken.

Er bevond zich tussen de boomgaard en de Bakkersteeg een opvaart die naderhand is gedempt.

Van de Bakkersteeg is het oudste gebouw de bakkerij, waar de dichter Harmen Sijstra zijn jonge jaren heeft doorgebracht. De ten noorden hiervan staande dubbele woning en de diaconiewoningen er achter behoren tot de oudste woningen van het dorp.

De diaconiewoningen zijn thans ingericht als kleedlokalen voor de erachter liggende sportvelden.

Verder zijn aan de noordzijde van de vaart in 1853 de woning Tanjabuurt 18 gebouwd en in 1869 de huidige woningen no. 27 tot en met 31. Daarvoor was die zijde gewoon weiland.

Waar de naam Tanjabuurt vandaan komt is ons niet bekend geworden.

Het moet in de jongste geschiedenis worden gezocht omdat de buurt nog maar ruim een eeuw oud is. Er heeft in het begin een Tanja in de laatst genoemde woningen gewoond waar wij het mee in verband brengen.

Van de woning met smederij ten zuid-westen van de Schapetille (Smidstille) is meer bekend. Zij staat tegen de brug en maakt deel uit van het bruggehoofd. De noordelijke zijmuur van de woning annex smederij vormt één geheel met de walbeschoeiing. Vroeger, we spreken dan van vorige eeuwen, was het noordelijk gedeelte, tegen het water, in gebruik als smederij. Het zuidelijk gedeelte van de woning en erachter een timmer- en wagenmakersbedrijf waren jaren in gebruik bij Fokke en Rients Bruinsma.

De woningen erachter, langs het water zijn later weer gebouwd.

Hier is ook verschil in hoogte van de vloeren. De dochter van de laatste smid Van der Velde vertelt uit overlevering dat haar voorouders bij het verwerken van lang materiaal in de smederij de deur van het woonvertrek openen, omdat aan de voorzijde, door de hoogte van de oprit van de brug, geen ruimte was. De oprit van de brug was toen veel hoger.

Rond 1700 woonde er Pijter Siemons en later Rommert Pijters. De hiervoor genoemde dagboek schrijvende boer Jan Wijbes liet er ijzerwerk voor de bouw van zijn schuur maken. En er werd regelmatig ijzer voor de bruggen gemaakt.

Omstreeks 1800 woonde er Eke Pijters of Pieters, die een jaar of wat floreenontvanger is geweest. Dat was in die dagen een nogal voorname functie.

De familie nam in het begin van de vorige eeuw de achternaam Langius aan. En een knecht Tjeerd met de achternaam Van der Velde trouwde met een dochter van Langius.

De smid had behalve dat hij het beroep in deze woning uitoefende ook een schuur of loods aan de andere kant van de brug in gebruik. Doordat de opvaart van Monnickenbult achter de schuur langsliep, was er tussen deze opvaart en de brug weinig ruimte. In 1925 is de opvaart gedempt en is de nieuwe huidige smederij op het uitgebreide perceeltje grond gebouwd.

De eeuwen door gebruikte de smid de loods als opslagplaats van zijn materiaal en hield er tevens een varken en een aantal kippen.

Aan de zuidzijde, waar nu de kerk staat, grensde het perceel van de smid aan land dat behoorde bij de kloosterboerderij.

Verder langs de Slachtedijk, thans Monnikenweg, in de richting Arum, werden de woningen van Klein Kimsward gebouwd in de jaren 1860-1865. In 1845 is de nieuwe lagere school er gebouwd maar zonder de onderwijzerswoning. Het hoofd der school kreeg pas in 1873 de woning naast het schoolgebouw.

Totdat de onderwijzer hierover de beschikking kreeg woonde hij nog, zoals voorheen, in de kosterwoning bij de kerk.

De rustend onderwijzer Ulrich Donia woonde daar nog in 1885.

Door de uitbreiding van het inwoneraantal, in het laatst van de vorige eeuw, lagen er, alleen in de Loop, een vijftal woonscheepjes. Ook stond een houten noodwoning bij de Abe Heringazijl, aan de noordzijde van de Groenedijk. Het stond met de voorzijde op de dijk en van achteren op palen boven de opvaart. De heesters in de berm van de weg zijn nog stille getuigen.

De behoefte aan woongelegenheid schijnt rond 1880 groot te zijn geweest en behoorlijke woningen waren er niet.

Andere aspecten uit het dorpsleven

Zoals ook elders heeft in Achlum wel eens armoede geheerst.

Maar vaak niet in die mate zoals over andere plaatsen is geschreven. Voornamelijk in de veengebieden. Dit kon gedeeltelijk voorkomen worden door het vertrek van vaak jonge mensen naar gebieden, waar wel werk was. Zij die echter in een hulpbehoevende staat geraakten, waren vaak op de liefdadigheid van de bezittende klasse aangewezen.

Zij die zelf niet meer in hun onderhoud konden voorzien door ouderdom of arbeidsongeschiktheid waren aangewezen op de vrijgevigheid van anderen of de georganiseerde hulpverlening van de kerkelijke gemeente.

In het rijksarchief worden de oudste diaconie boeken van Achlum en Hotzum bewaard. Zij bevatten behalve de inkomsten en uitgaven een heel kort verslag van de vergaderingen. Die gingen meestal over het aantal afgelegde huisbezoeken, maar verder reiken de verslagen niet.

Ook liggen er in het gemeente archief van Franekeradeel over rond de jaren 1800 enkele aanvragen voor hulpverlening. Deze aanvragen werden meestal gedaan door familie of bekenden van de in nood verkerende mensen.

Maar ook schreef de kerkvoogdij wel eens een briefje waarin zij de grietman attendeerde op een schrijnend noodgeval.

Waaruit blijkt dat de diakenen en de burgerlijke gemeente elkaar over en weer hielpen of eventueel aanvulden. Dit heeft geduurd tot de instelling van de Algemene Bijstandswet in 1963, voorzover wij uit de praktijk weten. Zowel de kerk als de burgerlijke gemeente omschrijven niet de omstandigheden waarin de behoeftige verkeerde. We zouden graag geweten hebben hoe het leven er toen bijlag van hen, die zowel door ziekte, dood of ongeval in financiële nood verkeerden.

Ook de huisvesting moest bij schijnbaar uitzichtloze gevallen worden geregeld. Zo was er in het begin van de vorige eeuw een overeenkomst tussen de gemeente en de kerk over de verhuur van de diaconie woningen aan de Tanjabuurt. Thans dienende tot kleedlokalen van de sportvelden.

Door betere kansen zich te ontwikkelen en in het algemeen lezen en schrijven te leren, werd men mondiger.

Tegelijk kwam er min of meer een scheiding der geesten tot stand doordat enkele zogenaamde vooraanstaanden, door hun werkzaamheden voor de kervogdij en mede door samenwerking met het gemeentebestuur zich tot de verlichte groep van de bevolking rekenden. Zij waren zogenaamd dragers van de vooruitgang en noemden zich liberaal.

De kerk moest een plaats zijn van hooggestemde gedachte. Door haar werd de rede verheerlijkt.

Deze toestand bleef tot ongeveer het midden van de vorige eeuw maar tegelijk waren er anderen die het anders zagen en zich van de kerk afscheidden. Zij voelden zich in de kerkelijke gemeenschap niet meer thuis. De zittende groep, die elkaar min of meer aanvulde, waren er vermoedelijk niet mee op de hoogte en hielden er althans geen rekening mee dat sinds 5 augustus 1796 de kerkelijke structuur was veranderd.

Op 1 oktober 1868 werd er nogmaals aan herinnerd dat de kerkeraadsleden niet door de floreenstemmers, hoewel een verouderd begrip, maar door de lidmaten van de kerk gekozen moesten worden.

De zittenden deden er het zwijgen toe en reageerden er niet op.

De doorbraak naar meer democratie, waarbij de leden van de kerk het kerkbestuur kon kiezen, kwam met de komst van een nieuwe predikant, dominee Goddefroy in 1882. Een Israëliet, een strijdbaar man, wiens beroep volgens sommigen een vergissing was geweest. Daar kwam nog bij dat hij onder invloed stond van de geestelijke opwekkingsbeweging, het Reveil.

Er speelde echter een tweede kwestie doorheen, nl. een deel van de kerkelijke gemeente wenste een school die in het onderwijs de bijbelse boodschap wilde doen doorklinken. De overheid zou aan het stichten van een dergelijke school niet meewerken.

Financieel zou de kerk, die toen een kleine reserve had, kunnen helpen.

De kerkelijke collega's moesten door anderen die geen ervaring hadden in het besturen van de kerk, worden overgenomen. De ouden zouden daar niet aan meewerken.

In diezelfde tijd speelde zich een soortgelijk geval af te Oosterend, waar op grond van de bepaling van 1 oktober 1868 van de synode een proces gaande was bij de burgerlijke rechter om de kerk te besturen door stemmingen van de lidmaten, in plaats van door de oude floreengerechtigden. Deze kwestie kwam in hoger beroep tot een uitspraak van ons hoogste rechtscollege, de hoge raad, waarbij de lidmaten het pleit wonnen. Dit wetende verhevigde zich ook de strijd te Achlum.

Wanneer de kerkelijke college's voorstander werden van het christelijk onderwijs, kwam een christelijke school gauw tot stand. De anderen zagen dat de bestaande school een groot deel van de kinderen kwijt zou raken.

Het anders zo rustige dorp was in twee kampen verdeeld.

Van de ene was de woordvoerder Foppe Arjens Draisma de Vries met het hoofd der school Gijlstra en het andere de predikant ds. Goddefroy. Het hoofd der school toonde zich actief in het schrijven van ingezonden stukken in de kranten. Hij noemde ds. Goddefroy in een krant "De beroerder Israëls".

Foppe Draisma de Vries gaf over de kwestie een brochure uit die de titel droeg: "Iets uit de geschiedenis van het beheer der kerkelijke goederen en fondsen te Achlum"⁴² en ds. Goddefroy antwoordde daarop eveneens met een brochure: "Iets meer en iets anders uit de geschiedenis, de reorganisatie van het beheer der kerkelijke goederen en fondsen der Nederlands Hervormde Kerk te Achlum".

De eerst genoemde brochure was voornamelijk een verantwoording over het gevoerde financieel beleid met enkele aantijgingen die de laatst tijd ten onrechte tegen de kerkvoogden waren aangevoerd.

Ds. Goddefroy zette weer uiteen welke fouten er zijns inziens in deze waren gemaakt en hoe de laatste vergaderingen waren verlopen. Foppe Draisma de Vries heeft vervolgens nogmaals een schrijven in brochure vorm laten verschijnen.

Daarmee waren de gemoederen niet tot rust gekomen.

Reeds vrij vroeg waren er mensen die niet tevreden waren met de oude gang van zaken in de kerk. Zij vonden er te weinig evangelische inspiratie in. De kerk was hen te zakelijk. De eersten bedankten. in 1842 voor de kerk en sloten zich bij anderen aan. Echter van een totale afscheiding, zoals in sommige plaatsen, kon niet worden gesproken.

In kerkelijke vergaderingen en in de opkomende jeugdorganisaties werd meermalen het punt aangeroerd een nieuwe kerk te vormen, maar anderen vonden het, gezien de vrijheid van handelen en het belijden in de plaatselijke

⁴² Provinciale bibliotheek Leeuwarden

kerk, niet noodzakelijk. Het was ook in huiselijk kring een steeds weerkerend onderwerp van gesprek, vertelden de ouderen die wij hebben gekend. De Achlumer bleef ook hier nuchter onder en overwoog zijn zaken.

In diezelfde tijd speelde de zaak met de kerk en de school. De kwestie over een eventuele afscheiding bleef ook buiten Achlum niet onbekend, want in 1892 werd door de classis Franeker van de gereformeerde kerk aan die van Arum opgedragen, zo deelt H. Algra in zijn boek "De geschiedenis gaat door het eigen dorp" mee, het institueren van een kerk te Achlum te bevorderen.

Er kwam echter weinig van terecht en in 1900 werd aan het besluit van 1892 nog eens herinnerd. De volgende stap was dat twee jaar later een ouderling uit Achlum in de kerkeraad van Arum werd gekozen.

In 1906 kwam te Achlum een zelfstandige Gereformeerde kerk tot stand.

Een reactie anderszijds bleef niet uit.

Een aantal gemeenteleden die zich tekort gedaan voelden en teleurgesteld door de wijze van verkiezing van de ambtsdragers in de kerk, zochten steun bij geloofsgenoten.

Zij timmerden niet zo aan de weg. Meestal bleef het binnenkamers tot er een vereniging vrijzinnig hervormden werd opgericht.

Een gebouw hiervoor kwam te staan aan het Jonkerschap.

In de gevel is een steen aangebracht met het opschrift: "Op de 10 november 1906 is aan dit gebouw voor godsdienstonderwijs en godsdienst prediking de eerste steen gelegd door Arjen Foppes de Vries".

Van de oudste protestantse kerk, de Doopsgezinde, is te Achlum weinig bekend. Zij hebben binnen het grondgebied van Achlum geen kerkgebouw en behoren tot de doopsgezinde kerk van Harlingen. Hierdoor worden hun kerkelijke activiteiten niet publiekelijk bekend. De eerste dagboek schrijvende boer Hibma behoorde tot de doopsgezinde kerk, maar zijn zoon en kleinzoon waren kerkvoogden in de dorpskerk. Ook ging de bekende Klaas Kunst (Wieringa) wel naar de doopsgezinde kerk, zo is bekend.

We zien dat er over en weer tussen beide protestantse kerken geen onoverkomelijke hindernissen waren.

De rooms katholieke inwoners hebben hun plaats door de eeuwen heen weten te bewaren. Zij vielen onder de kerk te Harlingen waar zij verder ook het meest op georiënteerd waren. Hierdoor ontgingen hen wel eens gebeurtenissen die in het dorp plaats hadden.

Het aantal dat tot deze kerk behoorde was ongeveer evenredig aan het aantal door hen bewoonde boerderijen. In de loop der eeuwen wisselde dit wel eens. Soms waren er veel en soms waren er weinig boeren die tot deze kerk behoorden.

Toen de mannen van het begin van de bewoning in onze streek tot ongeveer het midden van de vorige eeuw het brood moest verdienen in de landbouw, en hij bijna of geheel niet kon lezen en schrijven was er weinig ontspanning voor hem. Zoals bijna overal was het drankgebruik in Achlum vrij algemeen. Velen woonden bij de boer of in een huisje in de onmiddellijke nabijheid van de boerderij.

De arbeidstijden waren lang.

Ongeveer in het midden van de vorige eeuw kwam de afgraving van de terpen en het vervoer van de modder naar grotere schepen die het naar het lage midden en vooral naar Gaasterland brachten.

De terpgravers hadden kortere werktijden en waren 's zondags vrij, wat een opleving in het verenigingsleven te Achlum meebracht.

In de eerste helft van de vorige eeuw werkten er een voor die tijd behoorlijk aantal arbeiders bij Westra in de leerlooierij aan de Dorpsstraat en was de dakpannenfabriek op gang gekomen. Dat deze arbeiders kortere werktijden hadden dan de boerenarbeiders en zondags vrij waren drukte zijn stempel op het dorpsleven, dat thans te niet is gegaan. Deze groep werd nog versterkt toen in het laatst van de eeuw de zuivelfabriek tot stand kwam. Alles tesamen ontstond er een belangstellende groep die maatschappelijk breed georiënteerd was, hetgeen voornamelijk tot uitdrukking kwam door de steun aan verenigingen van maatschappelijk belang zoals t.b.c.-bestrijding en de zorg voor maatschappelijk achtergestelden.

Een grote werkloosheid door slechte economische omstandigheden is er te Achlum niet geweest. Wanneer er geen uitzicht op enige verbetering was bleef men ook niet in de toestand berusten door passief af te wachten tot er verbetering kwam. Nee, men vertrok naar plaatsen waar de vooruitzichten beter waren. Zo vindt men in alle werelddelen mensen die in Achlum zijn geboren.

De drinkwatervoorziening gaf in de droge zomers nog wel eens problemen. Het water was in het algemeen zout door het vrij gekomen water in de schutsluizen te Harlingen, wat het oppervlaktewater in de vaarten te Achlum

bedierf. Nu was er een dobbe bij de kloosterterp, naast het kerkepad van de dorpsstraat naar het klaphekje bij de kerk. Voor de gezinswas en andere huishoudelijke werkjes haalde men water uit deze dobbe.

Er was een loopplankje aangelegd naar het midden van de dobbe, zodat men altijd uit het midden water kon scheppen.

Anders was het met drinkwater. Dit kwam van het dak van de kerk.

De kerk had een grote regenput in de tuin naast het kerkhof, voor de pastorie, gemetseld van ongeveer 3 bij 1½ meter.

Boven op deze put stond een houten optrek met daarin een houten pomp. Hier werd goed regenwater verzameld.

Elk kon er gebruik van maken. De koster van de kerk kwam enkele malen per dag om de inwoners van drinkwater te voorzien tegen een prijs van 1 cent per emmer.

Zoals iedere leefgemeenschap had de Achlumer bewoner huis- en tuinafval, die thans door de reinigingsdienst wordt afgehaald.

Dat was enkele tientallen jaren geleden niet het geval.

Ieder moest voor zijn eigen afval zorgen.

Men had daartoe in de meeste gevallen wel een afgelegen plaatsje achter in de tuin, waar dit opgehoopt werd.

Het stelde verder niet zo veel voor, want kartonnen verpakking en glas in de vorm van flessen kwam nog maar weinig voor.

Wel was het de enige plaats waar de wc-ton van het “hûske” werd heengebracht.

Maar de kerk had met haar pastorie en school wel een daarvoor aangelegde plaats. In het weiland van de pastorie boerderij in de hoek tussen Oude Loop en Dorpsvaart, waar thans een timmerbedrijf is gevestigd, bevond zich een kuil, waar de inhoud in werd gestort. In het begin van deze eeuw is er een vereniging in het leven geroepen die zich belaste met de afvoer van het huisvuil.

Ook dit behoort tot de aspecten van het dorpsleven.

- Peter Jacobszoon van Thabor, *Historie van Vriesland*, H. Amersfoordt en H.W.C.A. Visser ed., in: *Archief voor vaderlandsche, inzonderheid Vriesche geschiedenis, oudheid- en taalkunde* 1 en 2 (1824-1827; herdr., met een inl. door R. Steensma (Leeuwarden: Fryske Akademy, 1973
- Tegenwoordige Staat (1785) Tegenwoordige Staat van Friesland, 4 vols. Harlingen etc.
- WOUDA, D.F. Over de afwatering van Friesland en haar geschiedenis. Sneek, Brandenburgh. 1951
- RIENKS, KA & GL WALTHER. Binnendijken en slieperdijken yn Fryslan. Bolswert, 1954.
- DAM VAN ISSELT, WEV De verdediging van Friesland in 1672 - 1673. 's-Gravenhage, 1931
- Heringa's uit Dongjum. Geschiedenis van een Friese familie, [Heringa, J. W.](#) Franeker 1979
- Makkum en de westkust van Friesland. Boalsert, Osinga, 1965
- G. Abma, De vier Bolswarder lenen, Bolsward, 1979